Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Halil İnancık-Eyüp Sultan Tarihi

SUNUŞ

EYÜP SULTAN TARİHİ ÖN ARAŞTIRMA PROJESİ

HALİL İNALCIK

Tarihi gerçek olarak biliniyor ki, Ebâ Eyyub, Peygamber'in yakın dostu ve gazalarında bayraktarıydı. Emeviler devrinde İstanbul kuşatmasında ölmüş ve surların altında gömülmüştü. Ancak Ebâ Eyyub Ensârî'nin mezarının keşfinden sonra etrafında ilk şehir nüvesinin ortaya çıkışı, burada inşa edilen cami etrafında gelişen ilk külliye ile beraber çarşı ve pazarların kuruluşu ve zamanla kutsal bir Türk kasabası olarak gelişiminin aşamaları henüz ayrıntıları ile bilinmiyor. Bir başka deyişle, Eyüp Sultan kasabasının 1453'te kuruluşundan bu yana 540 yıllık tarihi hâlâ karanlıktadır.

Eyüp kasabası, Osmanlı-Türk şehirciliğinin tipik bir örneği olarak araştırılması gereken bir konudur. Bunun yanında Eyüp, Osmanlı sultanları ve halk gözünde kutsal bir yer sayılarak, en değerli sanat ve kültür eserlerinin vakıf yoluyla toplandığı bir merkez olarak geliştiği için de ayrıca dikkate şayandır. Ebâ Eyyub'un ahirette şefaatini kazanmak ümidiyle imparatorluğun seçkin kişileri burada türbelerini yaptırmış ve birçok vakıf tesisleri kurmuş bulundukları gibi, zamanla burada büyük mezarlıklar da gelişmiş, Eyüp Sultan adeta İstanbul'un seçkin bir kabristanı olmuştur. Bu mezarlıkların güzel hat ve sembolik şekiller içeren mezar taşları tarih ve sanat bakımından büyük değer taşır.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın Eyüp kasabası ile ilgili kaynakların tanıtılması ve yayımlanmasına önayak olması biz tarihçiler için şükranla anılacak bir hadisedir. Bu proje fikrini biz 6-7 sene önce ortaya atmıştık. Eyüp tarihiyle benim neden ilgilendiğim, neden bu konu üzerinde düşünmekte olduğum şu hadiseye bağlıdır. Öncelikle onu size anlatmak isterim.

30 yıl kadar önce edip ve şair Rıfkı Melûl Meriç bir gün beni alıp Eyüp'e götürdü; Piyer Loti Kahvesi'ne çıkardı. O sırttaki muazzam mezarlığa götürdü ve gezdirdi. Mezar taşlarının nasıl sökülüp döşeme taşı yapmak üzere alındığını, kabristanın harap vaziyetini gördük. Rıfkı Melûl Bey hassas adamdı; gözleri dolu dolu "Bak Halil", dedi, "tarihimizi burada nasıl şuursuzca tahrip ediyoruz. Yeni, eski bütün büyüklerimiz buradadır". Bugün, tarihimizin büyüklüğü falan, böbürlenmedir; bunları unutalım; artık devlet tarihi yapmayalım deniliyor. Ama devletsiz tarih olmuyor; devletsiz millet olmuyor. O günden bu güne, Eyüp'te gömülü tarihi ve Eyüp kasabasını kurtarmak benim için kutsal bir ödev oldu.

Eyüp Sultan Neden Önemlidir?

Eyüp Sultan, yoktan var edilen bir Osmanlı Türk kasabası olan Bursa gibi, Anadolu'da Türk şehirciliğinin orijinal ve tipik bir örneğidir. Ve büyük İstanbul şehrinin birtakım fonksiyonlarını üzerine almış ve tamamlamış olmak itibariyle İstanbul şehri tarihinin çok önemli bir parçasıdır.

Bu fonksiyonlar şunlardır:

1- Baş Ziyaretgah

Binlerce "hacet" sahibinin iman ve umutla yaklaştığı ziyaret ve niyaz yeri. Bazıları Eyüp'ün Mekke, Medine, Kudüs'ten sonra üçüncü kutsal İslam ziyaretgâhı olduğu düşüncesindedir.

2- Toplantı Yeri

Avrupa'da azizlerin kasabaları, binlerce hacı ziyaretçinin uzak yerler den kafileler halinde geldiği toplantı yerleri olduğu gibi, Eyüp Sultan da Osmanlı toplumunda bu fonksiyonu üstlenmiştir. Eyüp Sultan, tarikatların kurduğu tekkeleriyle de şöhret kazanmıştır.

3- Mesire ve Eğlence Yeri

Binlerce ziyaretçinin konaklaması, yiyip içmesi ve eğlenmesi gereği, Eyüp Sultan 'da geniş çarşıların, köşk ve kahvehanelerin bulunduğu mesireler ve aşhanelere vücut vermiştir. Kasaba, dini eşya satıcılarının yanında yoğurtçuları, kaymakçıları, kebapçıları, oyuncakçıları ile meşhurdu. Gençler, Haliç'te ve mesirelerde yapılmış havuzlarda yüzerler, gece işret âlemleri yaparlardı. Kaymakçı dükkânları buluşma yeri haline geldiğinden, ulemanın şikâyetleri üzerine zaman zaman sultanlar yasak fermanları çıkarmak zorunda kalırdı. Özetle, her şeyiyle Eyüp, İstanbul hayatının ruhani olduğu kadar, renkli, hayat dolu bir makamı olmuştur.

4- Siyasi Fonksiyonu

Yeni tahta çıkan her Osmanlı sultanına Eyüp Türbesi'nde Halife Osman'a ait kılıç devrin en büyük tarikat şeyhi tararından kuşatılırdı. Taklid-i Seyf denilen bu merasim, tahta oturmak için biat merasimi kadar önemliydi. Yeni Sultan denizyoluyla Eyüp'e gelir, merasimle kılıç kuşandıktan sonra Edirne Kapı 'dan Divanyolu ile halkın alkışlan arasında saraya dönerdi.

Saltanatın en mukaddes eşyasından sayılan Peygamber'in Sancağı da 1703

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Patrona Halil İsyanı'na kadar Eyüp Sultan Türbesi'nde saklanmış, sonra Topkapı Sarayında Harem Dairesi'ne alınmıştır.Osmanlı sultanları Eyüp Sultan'da "Taklid-i Seyf" ve "Sancak-ı Şerif" yoluyla kendilerini Peygamber'in gaza geleneğine bağlıyor, saltanat ve hilafete hak kazandıklarını (legitimation) vurguluyorlardı. Özetle, Eyüp Sultan, Osmanlı siyasi düzeninde, son derece önemli bir makam oluşturmaktaydı.

5- Bir Sanat Müzesi

Eyüp, Osmanlı Türk mimarisi, çinicilik ve yazı sanatları bakımından eşsiz bir müze durumundadır. Sultanlar ve büyükler, en değerli eserleri Türbe'ye armağan ederlerdi. Kutsal niteliği dolayısıyla hu eserler bugüne kadar oldukça iyi bir şekilde korunmuş olmakla beraber, bir müze için gerekli özel bakım ve korunmaya muhtaçtır. Özellikle Eyüp sırtında bayırdaki tarihi mezarlık, bugün yürekler acısı bir tahrip ve yağmanın pençesine düşmüş bulunmakta, kimse buna sahip çıkmamaktadır. Tarihi mezarlar üzerinde beton duvarlarla "aile" mezarlıkları çevrilmekte, içindeki tarihi mezar taşları kırılıp bir köşeye atılmaktadır. En barbarcası, eşsiz hüsnühatlarla bezenmiş asırlık mezar taşlan çalınıp taşçılara satılmakta ve köşk bahçelerinde yol döşeme taşı haline getirilip kullanılmaktadır. Hiçbir millet, tarihine ve tarihi eserlerine karşı bu kadar kayıtsız olamaz.

Eyüp Sultan, aynı zamanda en önemli tekkelerin toplandığı bir merkezdir. Tekkelerin, Türk tasavvuf, edebiyat ve sanat tarihindeki seçkin yeri tartışma kabul etmez; bu bakımdan Eyüp Sultan, Kırşehir Hacı Bektaş manzumesi gibi ihyası gerekli tarihi bir fikir ve sanat merkezimizdir. Vaktiyle bir sanat ve fikir akademisi fonksiyonu gören meşhur tekkeler restore edilmeyi beklemektedir.

6- Türbeler Şehri

Eyüp Türbesinin kendisi, 16 yüzyıla çıkan eşsiz çinileri, kitabeleri, munakkaş örtüsü ile dikkatle ele alınması gereken belli başlı bir abidedir. Osmanlı büyüklerine ait bir dizi türbe, Eyüp türbesi edatında yer almıştır. Buradaki her biri muhteşem bir abide olan türbelerin ve mezarlann en ünlüleri, Sultan Reşad, Sokollu Mehmed Paşa, Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa, Vezir Pertev Paşa, Hoca Sa'ded-din, Kasım Paşa, Cafer Paşa, Siyavuş Paşa, Tabanıyassı Mehmed Paşa, Şeyhülislam Kara Çelebizade, Kapudan Mustafa Paşa ve Timur'un torunlarından Bediüzzaman'a aittir. Mimarisi, dekorasyon ve hüsnühat kitabeleriyle bu türbeler eşsiz sanat eserleri olup bakım ve restorasyon ister.

Eyüp Sultan Ön Projesi Çalışma Planı

Geçen yüzyılın sonlarında veya bu yüzyılın başlarında yapılmış bir dizi ahşap evin yanında ne yazık ki 1950'lerden sonra çarpık şehirleşmeye karşı koyamayan Eyüp merkez mahalleleri de şu anda yitirilmeye yakın semtler arasında yer almaktadır. Kültür Bakanlığı tarafından İstanbul Yılı ilan edilen 1993'te İstanbul'un bu çok önemli semtinin korunmasına yönelik bir proje başlatılmış ve

a) Tarihsel araştırmalar ışığında Eyüp'le ilgili merkezi ve yerel yönetim kurumlarının ve yerel sivil toplum kuruluşlarının bu semtin bugünü ve geleceği konusundaki görüş, çalışma ve projelerinin ve çeşitli kurumlar arasında eşgüdümün nasıl sağlanacağının saptanması ve olanaklar ölçüsünde uyumlulaştırılması;

b) Bir araştırma ekibi oluşturularak, Eyüp tarihinin belgelere dayanıla-rak incelenmesi, uzun vadeli düzenleme ve restorasyon işleri için yol gösterici olacak bilgi ve önerilerin saptanması;

c) Eyüp Sultan'ın tarihi anıtlarını, bugüne kadar ayakta kalabilen geleneksel konutlarını ve vazgeçilmez öğesi olan mezar ve mezarlıklarını yaşatmak için gerekli tespitlerin yapılması;

d) Seçilecek belli yapıların restorasyon projelerinin hazırlanarak söz konusu proje çalışmalarının yapılması amaçlanmıştır.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Prof. Dr. Halil İnalcık başkanlığında bir tarih araştırma ekibi, Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığında bir fiziksel çevreyi ve restorasyon ve rehabilitasyon işlerini projelendirme ekibi kurarak çalışmaları yürütmüştür.

Tarih Araştırmaları

Bilindiği gibi İstanbul'da İstanbul ve Eyüp tarihini çalışmak için yararlanılabilecek büyük bir arşiv bulunmaktadır. Bu İstanbul Müftülüğü'nde korunan kadı mahkemelerinin sicilleridir. Burada yaklaşık 9.000 defter söz konusudur. İstanbul halkının günlük hayatı, devletle olan ilişkileri, kısaca, bütün 400 senelik Osmanlı tarihi sosyal hayatıyla ve sosyal kurumlarının en gelişmiş şekilleriyle bu belgelere yansımaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, mesela genel olarak esnaf teşkilatı ile ilgili bir şeyler ararsanız birçok belge bulabilirsiniz; ancak esnaf teşkilatının en gelişmiş şekli tabii ki

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

İstanbul'da görülür. Demek istiyorum ki, biz bu mahkeme sicillerini kullanmakla yalnız İslam ve Osmanlı kanunlarının uygulanmasını değil, aynı zamanda İmparatorluğun merkezindeki gündelik hayatı, sosyal ve siyasi müesseseleri en gelişmiş şekilleriyle görebiliriz.

İstanbul'la ilgili sicilleri inceleme muazzam bir projedir. Ancak biz daima Rıfkı Melûl'ü hatırlayarak, her gün biraz daha harap olan Eyüp'ü ilk araştırma alanı olarak seçtik. Eyüp kasabası her şeyiyle, yani sınrdan bir Türk kasabası olarak doğmuştur. İstanbul'da sokaklar, çarşılar, yani şehrin altyapısı Bizans-Roma zamanında kurulmuştur. Divanyolu, Bizans zamanında da asıl ulaşım aksıydı. Büyük çarşı yerinde Bizans çarşısı vardı. O çarşının Haliç'le olan ilişkisini tayin eden büyük caddeler, Mahmutpaşa Caddesi, Perşembepazarı Caddesi vb Bizans zamanında da vardı. Fakat Eyüp hiç yoktan bir Osmanlı kasabası olarak kuruldu. Tabii ilkin bir ziyaretgâh olarak; bir türbeler, mezarlıklar şehri olarak kuruldu. Özetlede Eyüp alelade bir kasaba değildir; bütün dini ziyaretgâhlar gibi arkasından birtakım sosyal kurumlar gelmiştir. Bu mukaddes külliye etrafında bir mesire şehri doğdu. Kebapçı, yoğurtçu, kaymakçı dükkânlanyla beraber burada bir oyuncak ve cam sanayii gelişti. Avrupa'da da öyle olmuştur. Nasıl ki, Saint Michel Tepesi bir ziyaretgâh olarak doğdu; on binlerce insan ortaçağdan beri orayı ziyaret eder; Fransa'nın en çekici lokantalarını, turistik eşyasını da orada bulursunuz. Eyüp de böyle bir gelişme seyrine tabi oldu. Bir ziyaretgâh olmanın yanı sıra turistik bir merkezin fonksiyonlarını kazandı.

Hemen ilave etmeliyim ki İstanbul tarihini çalışmak için geliştirdiğimiz asıl büyük proje de rayına oturmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi ve Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü'nün ortaklaşa yürüttüğü, Vehbi Koç Vakfı ile Ağa Han Vakfı'nın destekleriyle hayata geçen bu projede çok kıymetli arkadaşlar bu sicillerin tam metnini, transkripsiyon kurallarına uygun olarak okuyorlar; kaydediyorlar ve kontrolden geçiriyorlar. Şimdi 10 kadar İstanbul kadı sicili yayıma hazırdır. Böylelikle İstanbul tarihi üzerine ana kaynaklar yavaş yavaş ortaya çıkmış olacaktır.

Eyüp tarihini incelemek için geliştirdiğimiz, belli başlı tarihi eserleri, çarşı, pazar, mesire mahallerini, yıkılmış ve kaybolmuş tarihi eserleri vb saptamaya yönelik tarihi ön araştırma projesi için öncelikle :

a) Eyüp'te ilçe, belediye, müftülük vb resmi makamlardan ve yaşlı, bilgili Eyüplülerden bilgi toplanması;

b) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Eyüp'le ilgili vesika koleksiyonları üzerinde araştırmalar yapılması;

c) Geçmiş yüzyıllarda İstanbul'u ziyaret etmiş yabancı seyyahların Eyüp'le ilgili gözlemlerinin derlenmesi, Türkçeleştirilmesi;

d) İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi'nde bulunan Havâss-ı Refia (Haslar kadılığı) sicilleri üzerinde incelemeler yapılması öngörülmüş ve İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi'nde korunmakta olan Havâss-ı Refıa/Eyüp sicilleri üzerinde çalışmalara başlanmıştır.

Bu arada ilgili tüm kuruluşlarla görüşülerek Eyüp'ün dünü, bugünü ve geleceği konusunda görüş, araştırma ve projelerin saptanması; konuyla ilgili tarafların bir araya getirilmesi ve bilgi alışverişinde bulunulması amacıyla 11-12 Aralık 1993 tarihinde Eyüp Belediyesi'nde "Eyüp: Dün/Bugün" başlıklı bir sempozyum düzenlenmiş ve burada sunulan bildirilerin bir kısmı Tarih Vakfi Yurt Yayınları: Sempozyum/Atölye Dizisi'nde yayımlanmıştır (1994).

Geçtiğimiz üç yıl içinde yukarıda sıralanan tarihsel araştırma alanları içinde yalnız üç seriye sicili üzerinde çalışma gerçekleştirilebilmiştir. Siciller sadece eksiksiz ve iyi durumda olmaları koşulu gözetilerek bizzat İstanbul Müftülüğü Seriye Sicilleri Arşivi sorumlusu Dr. Abdülaziz Bayındır tarafından seçilmiştir. 18. yüzyıl ortasına tarihli siciller burada 184 (H.1159-1162), 185 (H.1161-1163), 188 (1164-1165) özel numaraları ve sırasıyla 6994, 6995, 6998 genel numaraları ile kayıtlıdırlar.

Bir pilot çalışma olarak Eyüp Projesi'nde (İstanbul Projesi'nin aksine) sicillerin tam transkripsiyonlarının yapılması amaçlanmamıştır. Araştırmacı Sayın Ahmet Hezarfen ikisi kassam defteri olan üç seriye sicilini okumuş ve özellikle tespit edilen noktaları kaydetmeye özen göstererek özetlemiştir. Daha sonra bu özetler konularında uzman 10 tarihçiye belli konu başlıkları çerçevesinde değerlendirmeleri koşuluyla verilmiştir. 3-4 Mayıs 1996 tarihinde Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'nde toplanan bir atölye çalışmasında bu sicillerdeki veriler değerlendirilmiştir. Elinizdeki yayın bu atölyeye sunulmuş olan bazı tebliğlerden oluşmaktadır.

Tekrar ve özellikle şunu belirtmek istiyorum : Başbakanlık Osmanlı Arşivi çok mühimdir; fakat İstanbul Müftülüğü'ndeki 9.000 defter de aynı derecede mühimdir. Şimdiye kadar az kullanılan bu sicillere genç arka daşları özendirmek için bu

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

atölyenin de büyük yararı olacaktır. Bu çalış mada çok saygın, uzman tarihçiler yanında İslam hukuku uzmanları da aramızdadır. Bir gerçektir ki, kadı sicillerini okumak ve yayımlamak için İslam hukuk terminolojisine hâkim olmak gerekir. Bu belgelerde pratik olarak İslam hukuku nasıl uygulanıyor bunu görüyoruz. Yani hayata uygulanan şekliyle İslam hukuku. İslam tetkiklerinin bir yanılgısı 9. yüzyıl imamlarının değişmeyen hükümlerini İslam toplum ve tarihinin yorumlanmasında esas almaktır. Oysa tarihçi için iki İslam vardır. Biri dogmatik İslam, değişmeyen İslam; diğeri tarihi İslam, değişen İslam. Dogmatik olması tabii görünür. Fakat akaide ait ahkâmda dahi tarihi bir gelişim tespit ediyoruz. Doğal olarak iktisat alanında yalnız 9. yüzyıl imamlarının formüle ettiği şer'i ahkâmla tarihi gerçekleri açıklayamazsınız. Dolayısıyla bu sicillerin yayımlanması çok önemlidir.

Eyüp Sicillerinin Yayımlanması

Şeriye sicillerini yayımlamak için iki yöntem öngörülebilir. Birincisi, bizim İstanbul Projesi'nde ele aldığımız gibi, bazı devir ve bölgeler için defterler seçerek aynen neşretmek. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin, Muhasebe-i Anadolu yayınında uyguladığımız usul bence en iyi yoldur. Bir vesikayı Türkçeleştirip tarih metni yapmak, kaynak olarak kullanmak ilmi değildir; gereksiz bir iştir. Bu kaynaklar halk için değil, uzmanlar için yayımlanır. Bir örnek vermek gerekirse, Süleyman Kanunnamesi1nin bugün hiçbir neşrini kullanamazsınız. Çok hatalıdır. Birçok neşirde deniliyor ki, "Semendirek'e Macar'dan kemha gelse..." Kopist "ha"nın ucunu bir parça uzatmış; "gemi", "kemha" olmuş. Aslında Macaristan'dan gemi gelse diyor. Fakat yayımlanmış metne inanırsanız Macaristan'da Osmanlılar kemha atölyeleri açmış diye yorumlayabilirsiniz. Onun için evvela bir metnin doğrusunu text-kritik metoduyla aslına irca etmek lazım. Gerçek, ilmi bir araştırma yapmak istiyorsak, eğer varsa, daima esas, orjinal metni okumak gerekir.

İkinci bir yöntem ise, ilkin metni doğru okumak ve tespit etmek; sonra araştırıcıya metnin en kolay kullanılabileceği araçlarla birlikte vermek olabilir. Bir başka deyişle bir metni doğru anlamak için gereken her şey bir yayında bulunmalıdır. Örneğin defterin ihtiva ettiği bütün yer adlarını haritaya dökeceksiniz. Konu, şahıs, yer adları, yani metindeki hiçbir malzeme indeks dışı kalmayacaktır. Böylece indekste asıl metin alfabetik bir şekilde verilmiş olacaktır. Bir araştırıcı için tabii en büyük yardım bir metnin bu biçimde açıklanmasıdır. Yorumu ise araştırıcıya aittir.

Bir üçüncü yöntem belgelerin özetini, regesta yapmaktır. Regesta, vesikaları 3-5 satırda, ihtiva ettiği önemli maddeleriyle kısa tanıtma işidir. Numaralandırdıktan sonra her vesikanın ihtiva ettiği hususlar özetlenir. Bu tabii yine araştırmayı kolaylaştırmak için yapılan bir iştir.

Bu gibi metinlerin nesrinde esas prensip araştırıcıya mümkün mertebe fazla mesai yapmadan kaynağı doğru bir şekilde kullanabilme imkânı vermektir. Kontrol için de daima metni tıpkıbasım vermek gerekir.

Dördüncü bir seçenek, sicillerde konular tekerrür ettiğine göre, belli dönemlerdeki defterlerden seçmeler yaparak, uzmanlarca belli konularda tipik belgeler yayımlamak olabilir. Bu yöntemle, örneğin 9.000 defter yerine İstanbul tarihinin belki 200 ciltlik seçme vesikaları yayımlanabilir ve böylece Osmanlı-Türk devrinde İstanbul tarihinin ana kaynağı bir dizi olarak gün ışığına kavuşur.

Biz Eyüp Projesi'nde üçüncü yöntemi benimsemiştik. Sn. Ahmet Hezarfen, büyük bir gayretle çalışarak regestayı aşan bir iş yaptı. Yani vesikaları okudu; geniş özetler yaparak Türkçeleştirdi. Bu arada çok mühim şeyler atlanmış olabilir; ayrıca bu özetlerin çok uzun olması vakit kaybına neden olabilir. Bu kişiler hangi köydendir, konu nedir gibi bazı esas maddelere irca ederek elimizdeki özetleri 1/10'a indirebiliriz ve neşredilen tıpkıbasım defterin başına bu özetler eklenebilir. Bazıları düşünebilirler ki özetler tafsilatlı olarak verilsin; belki metni okuyamayan kimseler vardır, onlar istifade ederler... Fakat eğer siz metni okuyamıyorsanız ve başka birinin tercümesinden sonra metne giriyorsanız yaptığınız iş ilmi bir araştır-ma sayılamaz.

Maddi sıkıntılar nedeniyle bugün duraksamış olan projeye ilk aşamada destek sağlamış olan TC Kültür Bakanlığı'na, her zaman projeye sahip çıkmış olan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'na ve Genel Sekreteri Sn. Orhan Silier'e, projenin tarih araştırması koordinatörü Doç. Dr. Tülay Artan'a, araştırmacı Sn. Ahmet Hezarfen'e, nihayet Mayıs 1996'da yapılan Eyüp Tarihi Atölyesi'ne bildirileriyle katılan değerli meslektaşlarıma teşekkür ederim.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Bu çalışmada toprak ve köyle ilgili bazı hususlara dikkati çekebilmek amacıyla köy terekelerini kullandım. Terekeler bir şahsın ölümünde kaydı tutulan tüm maddi varlığının listesidir; kaydedilen her bir nesnenin kadı tarafından kıymeti saptanmıştır. Bir insanın bütün mal varlığını bir liste olarak gördüğünüz zaman onun sosyal hayatına ait birçok şeyi de öğrenebilirsiniz. Servetini nasıl kullandığını orada görürsünüz; borç ve alacaklarının listesini orada bulursunuz. Bu sicillerde görüyoruz ki, borçlanma ve faiz Osmanlı cemiyetinde çok yaygındır. Kadı listelerinde, örneğin bir köy ağasının köylüye küçük miktarlarda yaptığı ikrazları buluyoruz. Müslümanlardan faiz alacağı gösterilmemiş; fakat gayrimüslimler üzerine faiz alacağı yazılmıştır.

Burada köy sicillerinden tipik bazı terekeler incelenerek, örneğin üç yeniçeri, iki gayrimüslim, bir imam, bir seyit ve sıradan bir köylünün terekelerine bakarak, onların maddi varlıklarından sosyal faaliyetlerine dair bir yorum denemesi amaçlanmıştır. Genel olarak köy sicilleri azdır. Köy sicillerini kullanarak "köyde sosyal hayat" hakkında ilk çalışmayı Bursa köyleri üzerine bir araştırmamda denemiştim.1 Eyüp sicilleri de İstanbul etrafındaki köylerde geçen yaşantının sadık bir aynasıdır: Bir başka deyişle, köylülerin ekonomik ve sosyal faaliyetlerini anlamak; yetiştirdikleri hayvanları, tarımsal ürünleri, çeşit ve miktarlarını, servetlerinin hangi mallardan meydana geldiğini belirlemek için elimizdeki tek kaynaktır.

Söz konusu üç yeniçeriden en zengini Ahmed Beşe (veya Ahmed Ağa) Terkos nahiyesine bağlı Ormanlı Köyü'ndendir2. Bu yeniçerinin 12 ineği ve üç çift öküzü bulunmaktadır. Çift öküz çok mühim bir göstergedir. Üç çift öküz demek, o kişinin bugünkü değeriyle tarım yapmak için üç traktörü var demektir. Genellikle köylünün bir çift öküzü olur; tek öküzü olur veya hiç öküzü olmayabilir. Yani köydeki, kırdaki iktisadi faaliyetin ölçüsü öküzdür. Çifthane sisteminde aile kadar öküz gücü önemlidir. Bizans vergi sisteminde vergi toprağa göre değil, öküz sayısına göre tayin edilirdi. Üç çift öküze sahip olması bu yeniçerinin büyük arazi işliyor olması anlamına gelir. Ahmed Beşe'nin 12 inek sahibi olması ise, onun çok süt istihsal ediyor olmasına işaret eder. İstanbul civarındaki tarım faaliyetlerinin ağırlığı süt ve kaymak, yoğurt, peynir gibi süt mamullerine dayanırdı. O devirde İstanbul'un yarım milyona yaklaşan nüfusunun süte ve süt mamullerine olan ihtiyacı aşikâr. Onun için, İstanbul etrafındaki çiftliklerin çoğu mandıralıydı. İyi para getirdiği için bu çiftlikleri ve mandıraları devlet ileri gelenleri, vezirler, paşalar, ulema ve bu sicilde gördüğümüz gibi emekli yeniçeriler elde etmeye çalışır ve işletirlerdi.

Eyüp Projesi çerçevesinde toplanan birinci atölyede sunduğum tebliğde yine köy ve köylüler üzerinde durmuştum. Kadıasker Feyzullah Efendi'ye ait muazzam bir çiftliği bir yeniçerinin kiralayıp işlettiğini ve esas faaliyetinin sütçülük ve süt mamulleri üretimi olduğunu göstermiştim.3

İstanbul civarındaki çiftlik ve mandıralardaki önemli ekonomik faali-yellerden biri hayvan yetiştirmekti. (Söz konusu sicillerde adı geçen yeniçerilerden birisinin de 300 koyunu bulunuyordu.) Ahmed Beşe'nin de koyun ticaretine para yatırmış olduğu anlaşılıyor. 100.000 akçe ile bir ortak tutup koyun ticareti yapmakta olduğunu görüyoruz. Ayrıca öldüğü zaman arkasında 38,5 ton kadar çeşitli tahıl, buğday, arpa vb bırakmış olduğu görülüyor. Demek ki, iktisadi faaliyetleri çeşitli: sütçülük, tahıl tarımı ve koyun ticareti yapıyor. Terekesinin dökümünde ev eşyasından sonra ekonomik faaliyetlerine temel olan mal varlığı teker teker bildiriliyor. 12 inekten başka malak, tosun, düge ve keçileri var. Hepsinin kaçar adet olduğu ve değerleri verilmiştir. Toplam serveti 1.180 altın değerinde. (Burada akçeyi altına çevirdim, çünkü akçenin belli bir devirdeki değeri ger çek bir fikir vermez. Örneğin belgelerin ait olduğu 18. yüzyılda akçenin rayici hayli düşüktür).

Eyüp sicillerinde karşımıza çıkan bir başka yeniçeri de yukarıda söz ettiğim, Terkos nahiyesine bağlı Azadlı Köyü'nde bulunan eski kadıasker-lerden Feyzullah Efendi'nin çiftliğinde icarla çalışırken vefat eden Sütçü Mustafa idi.4 Mustafa'nın ikişer dişi dügesi, kara sığırı, tosunu, manda tosunu ve üç malağı ve tarım araçları vardı; ambarında da 15 ton tahıl bulu nuyordu. Mustafa yeniçerinin tahıl üreticisi ve yoğurtçu olduğu anlaşılıyor, çünkü Mustafa öldüğü zaman Yoğurtçubaşı'nın kendisine 24.000 akçe borcu vardı. Demek ki Mustafa Yoğurtçubaşı'na, yani Saray'a yoğurt temin ediyordu. Ayrıca bu yeniçeri, beylerin ve yeniçeri arkadaşlarının pa-ralarını işletiyor, faize veriyordu. Öldüğü zaman birçok kimsede alacağı gözüküyor. Fakat bir önceki Ahmed Ağa'ya oranla Mustafa'nın serveti oldukça kısıtlı. Hesaplarımıza göre Mustafa yalnızca 450 altın değerinde bir mal varlığına sahipti.

Sicillerimizde karşımıza çıkan üçüncü yeniçerinin adı ise Ali Beşe.5 Gene Terkos nahiyesinin Karacaköy ahalisinden olan Ali Beşe'nin de üç çift öküzü vardı. Demek ki, o da tahıl yetiştirmekle uğraşıyor olmalı. Senede 7 ton tahıl

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

ürettiği anlaşılıyor. İki ineği olduğuna göre de, demek ki, yoğurt ve süt satıyordu. Ayrıca birçok kimseden alacağı vardı ve bunların toplamı da epey yüklüydü: 20.000 akçe. Bu alacaklar sattığı mal karşılığı gerçekleşmiş olabilir; ya da verdiği borçların ve faizin karşılığıdır. Ancak ikinci olasılığın daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Ali Beşe'ye borçlu olanlar arasında gayrimüslimler de bulunuyordu. Tüm servetinin toplamı ise 235 altın değerindeydi.

Elimizdeki 18. yüzyıl ortasına ait defterlerde en yüksek servet sahibi olanlar bu üç yeniçeridir. Köylerindeki iktisadi faaliyetleri öteki köylülere oranla çok daha geniş ve çeşitlidir. Büyük ölçüde sütçülük yapıyorlar, hayvan satıyorlar, tahıl yetiştiriyorlar ve satıyorlardı. 18. yüzyılda İstanbul pazarında yeniçerilerin iktisadi faaliyetleri çok genişlemiş görünüyor. Nedeni de bu yeniçerilerin vergiden muaf olmalarıdır. Yani diğer köylülerin onlara karşı rekabet olasılığı bulunmuyordu.

Askeri sınıfın yüksek kademeleri, uzaktan rantiye durumunda oldukları halde, bu yeniçeriler fiilen iktisadi alanda etkin girişimciler olarak ortaya çıkıyorlar. Bu kısa analizden çıkardığını başka bir sonuç şudur: Osmanlı toplumunda sınıflar konusunda bir genelleme yapmak mümkün gözükmektedir. 15. yüzyıl Bursa terekeleri üzerinde yaptığım araştırmaların sonucu Bursa gibi bir ticaret ve sanayi merkezinde dahi en zengin sınıfın tüccar ve dokumacılar değil, askeri sınıf üyeleri olduğu anlaşılmaktadır. Bursa'da 40-50 dokuma tezgâhı olan gerçek kapitalist dokumacılar vardı; fakat onlar dahi servet itibariyle askeriyeyi geçemiyorlardı. 18. yüzyılda büyük şehirlere yakın köylerde en zengin, en girişimci insan askeri sınıf üyeleridir. Bu bize Osmanlı toplum yapısının çok ilginç bir yönünü belirtiyor. O da, Osmanlı Devletin'de servet kaynaklarının askeri sınıfın, yani sultanla ilişkisi olan sınıfın kontrolü altında olduğudur. Timar, mülk ve vakıf yoluyla toprak onların kontrolü altında olduğu gibi, zamanla ticaret ve sanatlar da aynı şekilde askeri sınıfın kontrolü altına girmiştir. Mısır, Memlûklerden önce çok gelişmiş özel bir ekonomiye sahipti.6 E.Ashtor gösterdi ki bu ekonominin düşüşü 14.-15. yüzyıllarda Memlûklerin son döneminde imtiyazlı askeri sınıf iktisadi hayatı kontrolleri altına alınca başlamıştır. Osmanlı patrimonyal toplumunda da aynı gelişmeyi görüyoruz.

Genelde Osmanlı sosyal tarihinde tartıştığımız önemli bir konu var: Osmanlı devletinin durağan bir ekonomiye sahip olması, değişmeye karşı direnen bir toplum haline gelmesi, bir başka deyişle, Batı'nın özel girişime dayanan, uzak pazarlara genişleyen ekonomileri yanında Osmanlı ekonomisinin bir kumanda ekonomisi olması, ekonomik hayata askerlerin hâkim olmasıyla açıklanıyor. Sultanın kanunu "Toprak ve reaya sultanındır" diyor. Toprak devletin olunca her şeyi kontrol ediyor demektir. Asya patrimonyal devletlerinde iktisadi kaynaklar devletin kontrolü altında olmasına karşın, Batı'da sivil toplum gelişiyor. Osmanlı'da halk tabakalarının, sosyal sınıfların gelişmesine yol açan bir serbestlik göremiyoruz.

17. yüzyıldan beri kırsal bölgede topraklar, çiftlikler gittikçe daha fazla askeri sınıfin, çavuşların, yeniçerilerin eline geçiyor. Köy sicillerinde bu olgunun elle tutulur örneklerini görüyoruz. İstanbul civarındaki köylerde zengin sınıf, yeniçerilerdir. Askeri sınıfın en zengin olanları ise sultana en yakın olanlardır. Sicillerimizde Hibetullah Sultan'ın annesi Mihrişah Kadın'ın bir alım kaydı bulunmaktadır.7 Mihrişah, İmparatorluğun buğday ambarı sayılan Teselya Feneri'nde bir çiftlik satın alıyor. Bu çiftlikte 40 çift öküzü vardır. Bir başka deyişle 40 çift öküzle işlenen muazzam bir tarım arazisi söz konusudur. Mihrişah'ın çiftliğinde ayrıca 4 mandırası, 2 dönüm bağı ve 180 koyunu bulunmaktadır. Mihrişah demek ki bürokratlara yakın adamlar aracılığıyla bu çiftliğin varlığını haber almış. Fener'deki bu zengin çiftliği İstanbul'daki bir tüccar alamıyor; ama Hibetullah Sultan'ın annesi hemen gidip bu muazzam çiftliğe el koyabiliyor. Teselya askeri sınıfin kontrolünde büyük çiftliklerin teşekkül ettiği, özel bir gelişme çizgisi olan bir bölgedir. 19. yüzyıla kadar orada büyük çiftliklerin nasıl oluştuğunu Ö. L. Barkan bir araştırmasında ele almıştır.

Eğer askeri sınıf mensuplarını bir tarafa bırakıp gayrimüslimlere gelecek olursak: Burada örnek olarak aldığımız gayrimüslimlerden birincisi, Yani Veled-i İstrati, Safraköy'de yaşamış;8 ikincisi Rali Veled-i Nikola ise Farka Köyü'nden.9 Yani'nin 2 çift öküzü var. 2 çift öküz demek epey arazi işliyor demek. Ayrıca 11 ineği var; demek sütçülük de yapabilir. Ambarında 70 ton tahıl ürünü bulunuyor. Gene de serveti yeniçerilerle karşılaştırıldığında oldukça mütevazı; ev eşyası dahil bütün malvarlığının toplanı değeri 145 altındır. Fakat bunun bir köylü için oldukça önemli bir meblağ olduğunu söyleyebiliriz.

Rali Veled-i Nikola örneği, İstanbul civarında ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğini göstermek bakımından oldukça ilginçtir. Rali'nin 11 dönüm bağı

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

bulunuyordu; bu oldukça büyük bir bağ demektir Onun iktisadi faaliyeti sirke ve rakı yapımıdır. Terekesinde 500 medre sirke, 20 medre rakı bırakmış olduğu görülüyor. Toplam serveti ise 100 altın kadardır. Genellikle Rumlar bağcıdır. Ayrıca Rali'nin ürününü taşımak için bir beygiri, muazzam fiçıları vardır. Bunlar çok pahalı fiçılardır. Başka bir incelemede de gösterdim ki, Bursa'da, denize yakın Kurşunlu köylerinde (bunlar oldukça zengin Rum köyleridir) Rumların başlıca faaliyetleri bağcılık, zeytin yetiştirmek ve şarap ile zeytinyağı üretmektir. Bu ürünleri denizyoluyla İstanbul'a sevk ediyor olmalıydılar. İstanbul köylerinde de aynı faaliyetleri sürdürmekte olduklarını görüyoruz.

İlmiye sınıfı mensuplarına bakacak olursak: Sicillerimizde adı geçen Petnahor Köyü ahalisinden İmam Osman Efendi'nin bütün serveti 36 altındır.10 Yukarıda adı geçen Rali'nin 100 altını, yeniçeri Ahmed Ağa'nın 1.180 altını olduğunu hatırlarsak imamın mal varlığının ne kadar mütevazı olduğunu anlayabiliriz. Fakat söz konusu imam okuyan bir imammış; terekesinde hayli kitabı bulunmaktadır. Evinde bulunan kitaplar arasında bir Mushaf-ı Şerif (l .000 akçe değerindedir ve çok pahalı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz); İbrahim Halebi'nin mültekası (hukuk kitabı, 300 akçe); Taberi tarihi (200 akçe); Birgivî şerhi (bu çok ilginç; Birgivî'nin tefsiri Kuran'ın dar ve mutaassıp bir yorumudur); Menâsik-ül Hac (Hacı olacaklara yol-yordam öğreten bir kitap); Türki kitap (120 akçe); Ferayiz 13 (kadı mahkemelerinde miras paylaşımı için kullanılan bir elkitabı) ve bazı mecmualar bulunuyordu. İmamın malları arasında ayrıca 6 adet kara sığır ineği; 3.600 akçe değerinde 55 kovan (oldukça fazla sayıda); otluk, samanlık ve bir de 480 akçe değerinde kümesi bulunmaktaydı. Demek ki bu imam hem sütçülük, hem arıcılık, hem de tavukçuluk yapıyordu. İmam olduğu için doğal olarak ziraat yapamazdı.

İneklerin varlığı kadın hukuku bakımından çok ilginçtir. Bursa köyleri üzerindeki araştırmalarımda gördüm ki, koca öldüğünde, miras taksim edilirken inek daima kadına verilmektedir. Sebebi açık. Miri toprak rejiminde toprağı kadın tevarüs edemez; çoluk çocuk ile kalmış kadının geçimi yalnız ineğe bağlıdır. Onun için inek daima kadına verilir. Söz konusu imam da ziraat yapamaz; dolayısıyla 6 inek ile sütçülük yapıyor, bal satıyor; tavukçuluk yapıyor, öyle geçiniyor. Fakat yine de bütün varlığı çok mütevazıdır; toplam değeri ancak 36 altına varmaktadır.

İncelediğimiz bir başka din adamı da Makrohora (Bakırköy) Köyü'nde yaşamış olan Seyyid Mehmed'dir.11 Seyitler Peygamber neslinden sayıldığından imtiyazlıdır; vergi ödemezler. Seyyid Mehmed'in 2 çift öküzü bulunduğuna göre, demek ki tarım yapıyordu. Ambar stokundan da senede takriben 10 ton kadar tahıl yetiştirdiği anlaşılıyor. 3 beygiri olduğuna göre belki taşımacılık da yapıyordu. Ve tüm serveti burada incelediğimiz diğer tereke sahiplerinden en aşağı olanlar arasındadır; Seyyid Mehmed'in ancak 10 altın serveti bulunuyordu.

Son olarak söz edeceğim Alibey Köyü'nden Osman isminde biri.12 Bu adamın ne arazisi, ne kovanı, ne de kümesi vardı. Geliri zimem-i nâstan; yani alacaklarındandı. Öldüğü zaman 15-20 kişinin kendisine borçlu olduğu anlaşılıyor. Açıkça görülüyor ki faizcilikle hayatını sürdürüyordu. Köyde faizcilik çok yaygındır; bunu Bursa köylerinde de saptadım. Köy tefecisi 100 akçe, 300 akçe gibi küçük miktarlarda borç para verir. Bir başka deyişle köyde daima bir faizci bulunur; vergi zamanı geldiğinde köylünün elinde para yoktur; faizle para alır, vergisini öder. Dikkat ederseniz resmi belgelerde devlet daima ribaya karşı fermanlar çıkarır. Çünkü faiz oranlan kimi zaman yüzde 100'e varır. Çaresiz köylü borçlanır; borcunu ödeyemez; tefeci yüzünden kaçar; köyler dağılır ve böylelikle devlet vergi kaynaklarını kaybeder. Ama Osman'nın zimem-i nâstan başka bir gelir kaynağı da nardenk üretip satmaktır ki epey gelir sağlar kendisine. Nardenk, nardan yapılan bir çeşit helvadır. Demek ki Osman ağaçların altında yatıyor; faizi toplayıp yiyor ve keyfine bakıyordu. Görülüyor ki bir kişinin terekesinden onun iktisadi faaliyetlerini, gelir kaynaklarını, hayat tarzını öğrenmek mümkün olmaktadır.

Sosyolog Appadurai eşyanın sosyal mahiyeti, yani sahip olunan gündelik eşyadan sosyal hayatı yorumlama konusunda öncü çalışmalar yapmıştır. Bu tür çalışmalar Osmanlı terekelerinin değerlendirilmesinde de yolgösterici olabilir.13

NOTLAR

1 H.İnalcık, "A Case Study of the Village Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak, 1520-1593", The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society, s. 161-176, Bloomington, 1993.
2 No. 188,s.59/l,71/3.
3 H.İnalcık, 'Eyüp Projesi', Eyüp: Dün/Bugün, s. 1-23 (no 184, S. 90/5), İstanbul, 1994.
4 No. 184,s.90/5.
5 No. 188,s.27/3.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

6 E. Ashtor, "The Economic Decline of the Middle East During the Late Middle Ages", Asian and African Studies XV, s. 253-286, Kudüs.
7 No. 184,s.2/1,2/2.
8 No. 188,s.46/1.
9 No. 188,s. 15/2, 15/3.
10 No. 188,s.35/2.
11 No. 188,s.3/3.
12 No. 188,s.29/3.
13 A.Appadurai (ed.), Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective, Cambridge, 1986

18. YÜZYILDA EYÜP'TE PARA VE KREDİ KONULARI ÜZERİNE GÖZLEMLER

YAVUZ CEZAR

Kadı Sicilleri Üzerine

Osmanlı kadı sicillerine dayanılarak yapılan çalışmalar, kaynağın mahiyetinden ötürü bazı açılardan araştırmaya güç katarken, bazı açılardan da darboğazlar yaratabilir. Özellikle bölge araştırmaları için kadı sicillerinin vazgeçilmez bir kaynak oluşturduğu malumdur. Ancak, araştırmanın amacı daha genel nitelikli ise, örneğin bölgeyi aşarak daha geniş alanları ilgilendiren ve giderek tüm imparatorluğa şamil bir özellik taşıyorsa, o zaman bir tarihsel kaynak olarak tek bir yörenin sicilleri yeterli olamaz. Araştırıcı, bu durumda hem diğer yörelerin sicillerini incelemek, hem de sicillerdeki bilgileri diğer kaynaklarla desteklemek zorundadır. Ancak, bölge kadılıklarında rastlanılan bilgiler çok yerel ve kısmi olabileceği gibi bu türden bir önyargının her zaman da doğru olamayacağını belirtmek gerekir. Kadılıklar Osmanlı devlet bürokrasisinin uç noktaları olduğundan, bir yörenin sicillerinde merkezden gönderilmiş çok değişik tipte resmi yazının izdüşümüne rastlamak mümkündür.

Tarihçilerin ellerindeki kaynaklan nasıl kullanacaklarının ilk sınırını kaynağın niteliği, ikinci sınırını ise araştırıcının yetenekleri belirler. Araştırıcının, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, ilk sınırı aşırı zorlaması araştırmanın niteliğine gölge düşürür. Bu genel ilkenin ışığında, kadı sicillerine dayanan araştırmalarda da kaynağın fazla zorlanmaması gerektiği açıktır. Ne var ki, yayımlanmış mevcut bazı araştırmalara bakıldığında, kadı sicillerinin bu açıdan en fazla istismar edilen belge türleri olduğunu söylemek mümkündür. Buna yol açan temel neden, herhalde araştırıcıların sicillerde rastladıkları birbirine oldukça benzer ama standart olmayan çok çeşitli bilgi veya veriyi aynı sepete koyma arzusudur. Dolayısıyla, standart ve bir bakıma tanımlanmış istatistiksel bilgiler içeren bazı defter tiplerine göre, kadı sicillerinin sayısal araştırmalara daha az elverişli olduğu söylenebilir.

Kaynaklar ve Konu

Çalışmanın kaynaklarını İstanbul Müftülüğü Arşivi'nde saklanan Havâss-ı Refia (Eyüp) Kadılığı sicillerini içeren üç defter oluşturmaktadır. Konumuzla bağlantıları bakımından bu üç defterin çok özel bir anlamı ve özelliği yoktur. Defterler, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfi'nca üstlenilen "Eyüp Projesi" kapsamında, yalnızca tamam ve iyi durumda olmaları gözetilerek seçilmiş; Osmanlıcasına güvenilen bir araştırmacı tarafından hazırlanmış özetleri ile birlikte fotokopileri içerikleri değerlendirilmek üzere araştırıcılara gönderilmiştir.

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde 184, 185 ve 188 numara ile kayıtlı söz konusu defterlerdeki kayıtlar Zilhicce 1161- Receb 1165 yıllarını (1748-1750) yani 3,5 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Defterlerden (184 ve 188 numaralı) ikisi "Kassam Defteri" türünde olup ölümler vesilesiyle söz konusu olan davaları içermekte, dolayısıyla gündelik yaşamın diğer sorunlarıyla ilgili çeşitli davalara ancak 185 numaralı defterde rastlanmaktadır.

Bu defterlerdeki bilgilere istinaden bize sipariş edilen konu "para/kredi"dir. Ancak, yukarıda da değinildiği üzere, söz konusu defterler bu konu için pek verimkâr değildir. Bununla birlikte, özellikle mevcut literatürdeki boşluklar göz önüne alındığında, bu belgelerde konuya ilişkin olarakastlanılan bazı bilgilerin not edilerek derlenip değerlendirilmesi, ileriyeyönelik bir birikim sağlanması açısından yine de pek anlamsız bir çaba olmayacaktır.

Bilindiği üzere para ve kredi iktisat tarihinin önemli ve çetrefil bir konusudur. Ayrıca böyle bir konu Osmanlı bazında araştırıldığında, genel bilgiler dışında bu kez Osmanlı toplumuna özgü birtakım özelliklerin de devreye girebileceğini öngörmek gerekir. Ancak daha elimizdeki belgelerin içeriğine dalmadan önce, hangi bilgi ve bulguların konumuzun datasını oluşturabileceğinin peşinen görülmesi ve saptanmasında büyük yarar vardır. Öte yandan, dikkat

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

edilmesini gerektiren bir diğer önemli nokta, verileri aşırı zorlamadan konunun hem Osmanlı ölçeğinde, hem de kıyaslamalı biçimde genel çerçevesinin görülebilmesidir.

Konumuzu peşinen böyle bir çerçeve içerisinde görmeye gidildiğinde, örneğin krediler için anımsanması gereken ilk noktalardan biri herhalde Osmanlı'da ciddi ve modern ilk bankacılık kurumlaşmalarının ilgilenilen dönemden ancak yüz yıl sonra söz konusu olduğu gerçeğidir. Keza, bu arada yine anımsamak gerekiyor ki Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi Batı ülkelerinde daha 17. yüzyılda bankalar kurumlaşmış, kumpanyalar ve hisseli sermaye şirketleri oluşmuş ve de borsalar etrafında sermaye piyasaları ciddi biçimde teşekkül etmeye başlamıştı.

Bu gibi ön bilgilerin zihinlerde peşin bir ön çerçeve oluşturması, doğal olarak sürpriz bulgu ve verilerin de zorla bu çerçeve içine sığdırılması gerektiği anlamına gelmez. Ancak, Osmanlı 18. yüzyılı için, bilinen genel trendlere çok aykırı gerçeklerle karşılaşılması olasılığı da pek kuvvetli değildir. Bu bakımdan, eldeki defterlerin verileri değerlendirilirken herhalde en yapılmaması gereken şey, aslında bir bünyede olmayanı arama ve bazı yetersiz verilerle onu yapay olarak yaratmadır.

Para ve kredi konusunu araştırırken, Osmanlı toplum ve ekonomisinin Özelliklerini de göz önüne alan araştırıcı acaba hangi tür veri ve bilgilerin peşine düşmelidir?

Ekonomik analizlerde her ne kadar birbirinden ayrılmaları zorsa da, pratik bazı mülahazalarla "para"nın ayrı "kredi"nin ayrı olarak izlenmesinde yarar vardır. Böyle bir ayrımla önce para konusuna eğilmek gerektiğinden, herhalde dönemin özelliğine göre peşinde olunacak ilk bilgilerden biri piyasada tedavül eden sikkelerin isimleri ve özellikleridir. Sikke adlarının saptanması, onların kökenleri ve değerlerinin belirlenebilmesinde de en önemli ipucunu oluşturacaktır. Böylece, piyasada tedavül eden paralarınn yerli mi, yabancı mı olduğu ve o gün itibariyle rayiçleri ortaya konabilecektir. Ayrıca para için söz konusu olabilecek rayiç farklılıkları bizlere sağlam, çürük, kırpık paraların da izlerini sürme olanağını verebilecektir. Metalik paraların bizatihi kendileri kadar, parasal ilişkilerin izlenip sorgulanması da para konusunun bir parçasıdır. Bu ilişkilerin önce mekân/coğrafya, sonra da toplumsal zümreler ve iş türleri açısından yoğunlaştığı noktaların saptanması önemli sonuçlara kapı aralayabilir. Keza, kullanılan veya değer saklamak amacıyla elde tutulan paranın boyutlarının izlenmesi de anlamlıdır ve konunun ayrılmaz bir unsurudur. Bunlardan birincisi iş hacimleri, ikincisi ise servetler hakkında aydınlatıcı olacaktır. Aynı zamanda parayla ilgili kurum, görev ve görevliler de konunun bir başka yanını oluşturur. Bunlar içinde darphane, kalpazanlar, yasakçılar, sarraflar akla ilk gelenlerdir. Para konusu araştırılırken mal ve eşya fiyatlarına kayıtsız kalmak mümkün değildir. Böyle bir yaklaşım ise her şeyden önce bizleri, doğal olarak, metalik para rejiminin söz konusu okluğu ekonomilerde paranın nominal ve reel değerlerinin sorgulanmasına kadar götürecektir. Bu durum para basmaya elverişli değerli maden stoklarının miktarı hakkındaki bilgilerin de konunun bir parçası olduğunun görülmesine yardımcı olacak tır. Ve nihayet konumuz, fiyatlar, stoklar derken kapitalin getirişi olan faizi de kapsayacaktır ki, böylece biz başlangıçta ne kadar ayırmaya çalışsak da, para konusu ile kredi birbirinden kolayca ayrılmayacaktır. Zira kredinin faizden bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir. Ekonomide "düşük faizli kredi" anlamlı bir kavram iken "faizsiz kredi"nin hiçbir anlamı yoktur ve böyle bir ifade saptırmaca ya da aldatmaca olarak kabul edilir. "Bağış" veya "hibe" gibi sözcükler varken "faizsiz kredi"den söz ediliyorsa gizli bir faizin varlığı söz konusu oluyor demektir.

Geniş anlamda "kredi" tarihin her döneminde ve her çeşit toplumunda görülebilecek bir toplumsal/ekonomik olaydır. Ancak, kredinin iktisat tarihi açısından özel bir kategori halinde incelenmeyi hak edebilmesi için yaygınlık derecesinin, sıklığının, boyutlarının dikkati çekecek düzeylere ulaşmış ve nihayet kurumlaşmış olmasının gerektiği açıktır. Bu özellikleri taşımayan her türlü kredi ilişkisinin abartılarak sunulması iktisat tarihi araştırmalarına yarar sağlamaz. Bu bağlamda örneğin acaba her türlü borç-alacak ilişkisinin kredi kapsamına çekilmesi doğru mudur? Bu gibi sorunları aşmak ancak "kredi" için açık ve kesin bir tanım getirmekle mümkün olabilecektir. O halde, geniş anlamda her türlü borç-alacak ilişkisinin kredi kapsamına çekilmesi mümkün gözükse de, dar ve ekonomik anlamda kredi, öz kaynaklann yeterli olmadığı zamanlarda başvurulan ve amaçlan itibariyle hem kredi alanın hem de verenin yarar sağlamayı umduğu bir mekanizmadır. Dolayısıyla kredinin bir fiyatı (faiz), bir de süresinin (vade) olması gerekmektedir. Bunlar, tarafların açık iradesi ile sözlü ya da yazılı bir anlaşmaya dayanır. Bu bakımdan, günlük yaşamın akışı içinde zaman kavramını dikkate almadan ve fiyatını peşinen belirlemeden söz konusu olan borç-alacak ertelemelerinin kredi şeklinde değerlendirilmesi pek

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

doğru olmayacaktır.

Kredi, bir ihtiyacın ürünü halinde ortaya çıkan, ekonomik ve toplumsal boyudan olan bir mekanizmadır. Batı Avrupa ekonomilerinde bu mekanizma özellikle yeniçağdan itibaren yaygın biçimde işletilmiş ve kurumlaşmalar başlamıştır. Dolayısıyla, toplumsal dokusu ve iktisadi gelişme çizgisi farklı da olsa, Akdeniz ekonomisinin bir parçasını oluşturan Osmanlı dünyasının da krediye ilişkin faaliyet ve işlemlerle çok erken dönemlerden itibaren haşır neşir olduğunu kabul etmek gerekir. 18. yüzyılda hiç kuşku yok ki, Osmanlı dünyasındaki kredi mekanizmaları daha da gelişmiş ve oturmuştu. Bu dünyanın başkenti olan İstanbul ise çağdaşı kentler içinde nüfusu küçümsenmeyecek ve ticari yaşamı kredisiz düşünülmeyecek bir kent durumundaydı.

Havâss-ı Refıa kazasının merkezi olan Eyüp, İstanbul'un bir parçasını oluşturmaktaydı. Ancak, coğrafi konumu, toplumsal dokusu vb açısından kendine has özellikleri olan bir bölgeydi. Her şeyden önce kentin limana yakın diğer semtleri olan Eminönü ve Galata gibi ticaretle o kadar iç içe değildi. Haliç vasıtasıyla denizle bağlantısı olmasına rağmen karasal derinlikteki hinterlandda yer alan yakın ve uzak köylerle bağlantıları dalıa güçlüydü. Bütün bunlar, hiç kuşku yok ki, Eyüp'teki para/kredi ilişkilerini etkileyebilecek unsurlardı. Dolayısıyla, Eyüp'e ait verilerin tüm İstanbul gerçeğini yansıtması mümkün olamaz. Konunun incelenmesinin belli bir kriter gözetmeden seçilmiş üç deftere dayandırılması ise gözlem ve yorumlan kısıtlayan bir diğer unsurdur.

Araştırıcılar bilirler ki, kadı sicillerinde aranılan bilgilere çoğu kez doğrudan değil bilvesile ulaşılır. Bu bakımdan, araştırıcı kadı sicillerinde birbirinden farklı davalar arasında dolaşırken "satır aralarını" da iyi okumak zorundadır. Hele "faiz" ve "kredi" gibi İslami anlayışla çatışan konularda bu noktanın önemi daha da artar. Zira bu kez bilvesile bilgi derleme zorunluluğuna bir ele kamuflaj eklenebilir. Kamuflajın (hîle-i şer'iyye) perdesi kaldırıldığında konu dışı izlenimi veren ilişki ve faaliyetler birdenbire konunun temel verileri haline dönüşebilir. Bu bakımdan, araştırıcı daha sicilleri taramaya başlamadan önce, konuya ilişkin doğrudan ve açık bilgiden ziyade dolaylı ve örtülü bilgiyle karşılaşabileceğinin ayırdında olmalıdır.

Sicillerden hareketle para/kredi konusu işlenmeye çalışılırken dolaylı bilgi sağlanabilecek kayıtlardan biri tereke dökümleridir. Bu dökümler ölenlerin borç ve alacaklarını da kapsamına alır ki, bunların miktar ve mahiyetleri hakkındaki yan bilgilerden araştırma için kullanılabilir bazı veriler sağlanabilir. Tabii sicillerde "temessüklü/senetli" denen türden açıkça resmi borç anlaşmalarına rastlanması olasılığı da mevcuttur. Ancak bu anlaşmalarda gerçek faiz oranlarının resmen belgeye yansıtılmadan kişiler arasındaki ayrı özel anlaşmalarla perdelenmiş olma olasılığı güçlüdür. Dolayısıyla, örneğin geleneksel toplumların bankerleri sayılan tefecilerin, alacaklarını garantiye almak üzere, mahkemedir diye kadı huzurunda açıkça işlem yapmaları beklenmemelidir. Ancak, önemli ihtilaflar nedeniyle bunların faaliyetlerine ilişkin bazı bilgilerin sicillere yansıması da mümkündür. Sarraflık ise, tefecilere kıyasla Osmanlı toplumunda oldukça resmi bir statüye sahiptir. Birçok işte devlet, sarrafları doğrudan muhatap kabul eder ve hatta onlarla iş yapar. Örneğin iltizam işlerinde mültezimlerin "kavî bir sarrafı kefil göstermesi" herkesin bildiği bir kural haline gelmiştir. Dolayısıyla, para/kredi konusu işlenirken sicillerde rastlanabilecek sarraflara ilişkin bilgilerin ayrı bir önem arz edeceği açıktır. Bunların adları, kimlikleri, çevreleri, ilişkileri, iş hacimleri, mali güçleri vb'nin sapunabilmesi konunun önemli bir ayağını oluşturur.

Kurumsal düzeydeki oluşumları yakalayabilmek için ise vakıflara özel bir dikkat atfedilmesi gerekir. Zira, Osmanlı toplumunda vakıfların birer kredi kurumu olarak faaliyet gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Bunlar içerisinde ise özellikle para vakıfları doğrudan konumuzla bağlantılıdır. Nihayet kredi konusu işlenirken ortaklıklara da pek kayıtsız kalınamayacağını belirtmek gerekiyor. Ancak, bu ilişkilendirilme ortaklığın türüyle de yakından ilgilidir. Bazı türlerde bu bağlantı daha gevşek ve dolaylı, bazılarında ise daha güçlü olabilir.

Sicillerde Para Hakkında Neler Var?

İncelenen defterlerin üçü de o dönemlerin Osmanlı para tarihine yeni bilgiler ekleyecek türde önemli bilgi ve veriler içermiyor. Bir iki kırıntı örnek dışında mevcut belgelerde örneğin tedavüldeki yerli/yabancı sikkelerin adlarına dahi rastlamak zor. Bu durum genel nitelikli davalar için söz konusu olduğu kadar tereke dökümleri için de geçerli. Aslında, terekelere ilişkin kayıtların bir bölümü resmi tereke yazımında bazı mal ve özellikle paraların gizlendiğini gösteriyor.1 Bununla birlikte, terekelerde nakde rastlanmış olsa dahi birçok halde sadece bunların akçe cinsinden değerinin belirtilmesiyle yetinilmekte veya bazen de "kesedeki para" gibi muğlak ifadelere rastlanmakta2 ve para cinslerinin

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

dökümü yine ihmal edilmektedir. Bu genel duruma istisna teşkil eden örneklerin sayısı az olup saptanabilenler şunlardan ibarettir:

Kiremit Mahallesi sakinlerinden Mehmed b. Mustafa, dokuz yıl önce Kostantin veled-i Yani'ye bir sahanla birlikte 40 adet zer-i mahbub altını verdiğini ileri sürüyor. Mehmed mahkemede Kostantin'den 30 kuruş alarak sulh olmuştur.3 Ayastefanoslu Kasandra'nın terekesinde kürk ve mücevherlerin (bilezik, yüzük, inci) dışında bir de 440 akçe tutarında Macaraltını yer almaktadır.4 Terkos nahiyesinin Ormanlı Köyü sakinlerden olup vefat eden Ahmed Ağa'nın terekesinde ise 36 adet altın gözükmektedir. Bunlara, her biri 465 akçeden hesapla 16.740 akçelik bir değer biçilmiştirki, altınların aynı cinsten olduğu anlaşılıyor. Bu Ahmed Ağa sağlığında çiftçiliğin yanı sıra hayvancılık ticareti ile de uğraşırmış. Koyun ticaretinde bir de ortağı varmış. Toplam tereke değeri 549.170 akçe görünen Ahmed Ağa'nın 41.760 akçelik borçlarına mukabil "ahaliden" alacaklarının tutarının 226.560 akçeye ulaşması dikkati çekiyor.5 Paraya ilişkin bir diğer ufak bilgiye ise ölen Aleksandr'a ait terekenin yazımında, mirasçı akrabaların terekenin gizlendiği iddiası ile mahkemede birbirlerini suçlaması vesilesiyle rastlıyoruz. Davaya sonradan müdahil olan amca kızı Vaturmuk'un iddiasına göre ölenin kızlarından Serpuyi, bazı mücevherlerin yanısıra 12 adet zincirli altını da tereke yazıcılarından gizlemiştir.6

Kaynaklarımız, doğrudan para konusunda olduğu gibi, onun tamamlayıcısı mahiyetindeki yan konularda da pek verimli değildir. Örneğin sarraflar hakkında rastlanan bilgiler yine kırıntı türü şeylerden ibarettir. Bir yerde sarraf Artin'in Manol adlı birinden Üsküdar'da 900 kuruşluk bir mülk aldığının kaydına rastlanmakta,7 diğer bir yerde ise bir duruşmada dolaylı olarak Selanik/Karaferye yöresinden sarraf Kogas'ın adı geçmektedir. Bu duruşmanın bir mukataa iltizamının hesapları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.8

Başlangıçta umutla işe girişmemize rağmen, mevcut kayıtlar fiyatlar konusunda da standart ve analize elverişli veriler derlenmesine pek olanak vermiyor. Örneğin 185 numaralı defter özellikle gayrimenkul alım satımları konusunda birçok veri içermesine rağmen, birbirinden çok farklı yörelerde bulunan ve evsafı çoğunlukla muğlak kalan bağ, bahçe, tarla, ev gibi çeşidi gayrimenkullerin alım veya satım fiyatlarının derlenip listelenmesi bize pek anlamlı görünmemiştir. Ancak, yeri gelmişken gayrimenkul alım-satımlannda dikkati çeken bir noktanın belirtilmesinde yarar vardır: Müslümanlar genellikle Müslümanlara, gayrimüslimler de genellikle kendi dindaşlarına satış yapmaktadırlar. Bu arada Eyüp kadılığına intikal eden gayrimenkul davalarının coğrafi olarak çok geniş bir alanı kapsadığının da altı çizilmelidir. Bu alan Boğaz'ın Anadolu yakasındaki Çengelköy'den başlayıp,9 Büyükçekmece'den geçerek,10 Arnavutluk'a" ve hatta Makedonya'ya kadar12 uzanmaktadır. Bu alanın genişliği, doğal olarak Eyüp kadılığının yasal yetki alanına tekabül etmemekte, sadece bu coğrafyanın insanlarının yaşamlarının bir döneminde Eyüp'le bağlantılı olduklarını göstermektedir.

Para ve özellikle fiyatlar konusunda değinilmesi gereken bir diğer nokta da incelenen dönemin kısalığıdır. Gerçekten üç buçuk yıllık bir süre, zengin veriler derlenmiş olması halinde bile, dinamik analizlere elverişli değildir.

Krediler ya da Kredi Benzeri İşler ve İlişkiler Üzerine

Kredi işlemlerinin verilerini oluşturan borç ve alacaklara olağan davalardan daha ziyade tereke kayıtlarında rastlanması ilginç ve düşündürücüdür. Zira, ölüm sonrasında terekenin yazımı ve bu arada borç ve alacaklarında kayda geçirilmesi her ne kadar olağan bir işlemmiş gibi algılansada borç ve alacaklara ilişkin hakların sağken sonuçlandırılmayarak ölüm sonrası iddialarla ortaya dökülmesi, üzerinde bir nebze durmayı gerektirir. Tanıklık kurumunun çok geçerli olduğu bir sistemde terekelerde yer alan borç ve alacak rakamlarına biraz kuşkuyla yaklaşmak araştırıcı zihniyetin bir gereğidir.

Bizim izlenim ve tahminlerimize göre, özellikle aile içi ilişkiler bakımından,ölüm ve bu arada tereke yazımı bu ilişki ve hakların yeniden düzenlenmesi ve kayda geçirilerek meşrulaştırılmasının bir aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu durum, tereke kayıtlarının ölen kişiyle ilgili bir son muhasebe özelliği taşımasından kaynaklanmaktaydı. Bu son muhasebede ölenin defteri kapatılırken geride kalanların hak ve ilişkileri yeniden tanzim edilmekteydi. Dolayısıyla sağlıktaki yuvarlak, bulanık, belirsiz, az belirgin ya da henüz adı konmamış, muğlak vaatler, talepler veya hak ve ilişkiler bu son muhasebede zorunlu olarak köşeli hale getirilerek netleştirilmekte ve hatta gerekirse bir rakamla ifadelendirilmekteydi. Tanıklık kurumunun desteğiyle bu son muhasebeye, olan ama henüz netleşmemiş çeşitli hakların yanı sıra gerçekte hiç olmayan bazı hakların katılması da mümkündü.

Bu bağlamda, örneğin bir cariyenin aslında azad edilmiş olduğu savını ilgilinin ölümünden sonra ileri sürmesi13 ya da terekeye köle statüsünde mal gibi katılarak değer biçilen bir sarışın kadının statüsüne itirazı14 gibi

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

olaylar dikkat çekicidir. Kocalarının ölümünden sonra dul kalan eşin ya da eşlerin (yaygın olmamakla birlikte birkaç eşli kocalar vardı ve ölüm sonrasında her bir eş kendi mehr-i müeccelini terekeden istiyordu)15 mehr-i müeccel miktarlarına ilişkin hak iddialarının bir bölümünü de aynı kategori içine almak mümkündür. Vade sonunda ödenen başlık parasına benzetebileceğimiz mehr-i müecceller, bir yandan miras paylaşımında dul eşin miras payını telafi eden bir unsur olmakta, öte yandan ise tereke tutarının ölenin üçüncü kişilere olan borçlarını tam karşılayamadığı hallerde bile, eşin alacağının da hesaplara imkân oranında katılmasıyla (bir örnekte tereke borçları karşılamadığından dul eş 4.800 akçelik hakkına mukabil hiç olmazsa 1.962 akçe alabilmiştir)16 bir mahfuz ve öncelikli hisse işlemi görerek, kadının mağduriyetini önlemekteydi. Dolayısıyla mehr-i müecceller kadınlar için önemli bir güvence durumundaydı. Ancak, öyle anlaşılıyor ki, bu mekanizmanın işlemesinde dul eşin tanıklarla desteklenen beyanı mahkemenin kararı için en önemli dayanağı oluştururken, aynı mekanizmanın dul eş tarafından istismarına olanak sağlayan kapı da aralanıyordu. Nitekim, bir dul eşin mahkemede ölen kocasının mehr-i müeccel dışında kendisine ayrıca 125 guruş borcu olduğunu da dile getirmesi manidardır.17

Yazılı belgenin az kullanıldığı, tanıklık kurumunun öne çıktığı bir muhakeme usulünde, ölenin borç ve alacaklarına ilişkin hak ve taleplerin tereke yazımı sırasında dile getirilmesi durumunda, doğal olarak, eğer önemli ihtilaflar ortaya çıkmamışsa, genellikle kararlar beyanlar çerçeve sinde sonuçlanıyordu. Ancak, yukarıda da işaret olunduğu üzere, bu beyanların en azından bir bölümüne biraz kuşku ile yaklaşmak gerektiği açıktır. Zira, dikkat edildiğinde bu gibi borç-alacak ilişkilerinin çoğunda "vade" kavramı yoktur. Nitekim, bir örnekte karşılaşılan 14 yıl önceki bir alacağın terekede tescili olayı dikkat çekicidir.lx Alacaklıların ilgilinin ölümünden sonra kapıya dayanmalarının örneği çoktur.19

Borç-alacak ilişkilerini saptamak amacıyla terekeler gözden geçirilmeye başlanırken ilk söylenmesi gereken noktalardan biri incelenen defterlerin olağanüstü zengin terekeleri içermediğidir. Bu durum, doğal olarak, borç ve alacaklara ilişkin rakamların da çok yüksek olmayacağı anlamına gelmektedir. Nitekim, terekelerin büyük çoğunluğunun toplam değeri oldukça mütevazıdır. Ölenlerin zümreleri ne olursa olsun 100.000 akçeyi aşan terekelerin sayısı sınırlıdır. Bunlar içerisinde Terkos'un Ormanlı Köyü'nden çiftçi ve hayvan taciri Ahmed Ağa'nın 549.170 akçelik terekesi,20 yine aynı köyden çiftçi Ahmed Beşe'nin 283.800 akçelik terekesi,21 Takyecibaşı Mahallesinden Yusuf Çelebi'nin 342.947 akçelik terekesi,22 Terkos'un Karaca Köyü'nden Mehmed Beşe'nin 237.520 akçelik terekesi23 üst sınır örnekler olarak zikre değer. Bunlara karşılık, örneğin Çavuşkasım Mahallesi'nden helvacı Süleyman Çelebi'nin terekesi 152.359 akçe,24 debbağlık yapmış olan Elhac Mehmed'in terekesi 41.670 akçe,25 fırıncı Milo'nun terekesi 48.570 akçe,26 terzi ve abacı Todor'un terekesi 23.537 akçe27 olarak gözükmektedir. Yeri gelmişken değinmekte yarar var ki, eğer tereke değerleri feir gösterge ise, edindiğimiz izlenime göre civar köylerde oturan halkın refah durumu Eyüp merkezindeki mahallelerde oturanlardan hiç de daha aşağıda değildir. Hatta belli bazı köylerde açıkça insanlar daha müreffeh ve yarınları daha güvencede bir yaşam sürmektedir. Bu kanaatimizi terekelerin yanı sıra diğer göstergelerin de desteklediğini belirtelim.

Gerek terekeler, gerekse diğer veriler Eyüp ve çevresinin ticari açıdan İstanbul'un çok canlı bir bölgesi olmadığını ortaya koyuyor. Nitekim, ölenlerin borç ve alacaklarına ilişkin verilerin çoğu hem miktar olarak mütevazı düzeydedir, hem de büyük ticari ilişkilerin sonucu oluşmayıp genellikle esnaf ve yakın çevre ile gündelik ilişkilerden kaynaklanan borç ve alacaklar tipindedir. İmam Osman'ın ev kirasından alacağı,28 Elhac Ali'nin kasaba ve ekmekçiye olan borcu,29 kayıkçı Mustafa Beşe'nin ekmekçiye, çörekçiye, bakkala, yağcıya borçları,30 çiftçi Angili'nin bağcıya ve ırgatlara olan borçları,31 Ahmed Bey'in bakkala borcu32 bu ilişkilere örnektir. Bazı kayıtlardan borç veya alacakların mahiyeti tam anlaşılmasa bile, düzeylerinin düşüklüğü onların da aynı kategoriden sayılabileceğinin göstergesidir. Bunların dışında, borç ve alacaklara ilişkin önemli bir diğer kategoriyi de aile içi hesaplar oluşturmaktadır ki, bir bakıma bunların yapay rakamlar olduğu ve kredi konusuyla ilişkilendirilmelerinin doğru omadığı söylenebilir.

Borç-alacak ilişkilerine bakıldığında zikre değer bir nokta da din faktörünün bu konuda bir engel oluşturmadığıdır. Nitekim, Safraköylü çiftçi Yani'nin Nikola'ya 3.570 kuruş borcunun yanı sıra Osman Çelebi'yc de 360 kuruş borçlu olduğu görülmektedir.33 Aba taciri Todor'un alacaklıları arasında Müslümanlar vardır.34 Debbağ Elhac Mehmed'e borçlu olanlar içinde Kirkor gibi gayrimüslimlere de rastlanmaktadır.35 Bedros öldüğünde Hasan'a 100 kuruş borcu çıkmıştır.36 Mihal oğlu Toblo Elhac Hüseyin Ağa'ya 500 kuruş borcuna mukabil Burgas Köyü'ndeki evini satmak zorunda kalmıştır.37 Terkos'un Azadlı Köyü'nden

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

sütçü Mustafa Beşe öldüğünde borçları tereke değerini aşmaktaydı. Sütçü Mustafa'nın alacaklarının sayısı onlarca kişiyi bulmaktaydı ki, bunların yarıya yakını gayrimüslimlerdi.38 Bu gibi örneklerin sayısını artırmak mümkündür. O halde; gerek kent içindeki mahallelerde, gerekse çevre köylerde, Müslüman nfus ile gayrimüslim nurusun iç içe, kaynaşmış bir yaşam sürdüğüne, din faktörünün onların borç-alacak ilişkilerini etkileme açısından önemli bir faktör oluşturmadığına hükmetmek mümkün görünmektedir.

Borç-alacak ilişkileri incelenirken vakıfların özel bir kategori olarak ele alınması yerinde olur. Zira, ilkel bir kredi kurumu olarak vakıfların Osmanlı toplumunda önemli bir işlev ifa ettiği bilinmektedir. Ancak, elimizdeki defterlerde bu konuya ilişkin örneklerin sayısı çok fazla olmadığı gibi, ilişkilerin mahiyeti de doğal olarak sicillere çok açık biçimde yansımamıştır. Buna rağmen vakıfların kredi çemberinde belli bir yeri olduğu kolayca saptanabilmektedir. İşte bazı örnekler:

Nişancıpaşa Mahallesi sakinlerinden Esseyid Mehmed Nuri Efendi'nin ölümünü müteakip yazılan terekesinin borçlanın karşılamadığı görülüyor. Mehmed Nuri Efendi'nin en çok borçlu olduğu yer bir vakıftır. Nitekim terekesinin toplam değeri 17.804 akçe iken, sadece vakfa borcu 11.160 akçe tutmaktadır. Vakıf mütevellisi bu borcun senetli olduğunu söyler ve mahkemeye hem senedi ibraz eder, hem de tanıklar getirerek borcun ödenmesini ister. Ne var ki, ölenin diğer borçlan da olduğundan mahkeme vakfa ancak 5.781 akçe ayrılmasına karar verir.39 İslambey Mahallesi sakinlerinden iken ölen dükkân sahibi Elhac Ali'nin tereke kayıtları da onun 58.930 akçelik terekesinden en büyük alacaklının 10.500 akçe ile İslambey Mahallesi Camii vakfının mütevellisi olduğunu ortaya koyuyor.40 Hasköylü debbağ Ahmed Can'ın da sağlığında Yeniçeriler 21. Cemaat Ortası Para Vakfi'ndan 279 kuruş (33.480 akçe) borç almış olduğu anlaşılıyor. Vakfın mütevellisi Esseyid Ahmed Ağa mahkemede ölenin borcunu vârislerinden talep etmektedir.41 Terkos'un Yassıviran Köyü'nden Ebubekir Ağa sağlığında Ali Paşa Vakfi'ndan 50 kuruş borç almış, ödeyemeden ölmüştür. Vakıf mütevellisi Ömer Efendi mahkemeye müracaatla borcun ödenmesini ister.42 Alibey Köyü halkından Molla Osman'ın 18.499 akçelik toplam tereke tutarına mukabil çok sayıda alacaklısı vardır. Alacaklılar içinde ise 12.000 akçe ile birinci sıraya Saliha Hatun Vakfi oturmaktadır. Ne var ki vakıf da diğerleri gibi alacağının ancak bir bölümünü (4.907 akçe) tahsil olanağı bulacaktır.43 Böyle borçlarının tutarı terekesini aşanlarda ödemeler kısmen de olsa ancak geride bırakılan gayrimenkullerin satışıyla mümkün olabilmekteydi. Yukarıdaki örnekte Molla Osman'ın evi satılırken, başka bir örnekte ölen borçlunun bağları mezatta satılmıştır.44

Esas amaçlan olmadığı halde, vakıfların kredi işlerine girmelerinin veya bulaşmalarının her şeyden önce bir zaruretin sonucu olduğunu tahmin ,etmek zor değildir. Zira, ilk tesis edilişlerinden sonra, araya giren yılların etkisiyle, koşullar değişebiliyor ve giderler artıyordu. Örneğin, enflasyonist baskılarla anaparalar erimeye yüz tutarken, vakıf gayrimenkullerinde de beklenmedik onarım giderleri ortaya çıkabiliyordu. Dolayısıyla, birçok vakıf, ayakta kalabilmek için kendisine yeni gelir kaynakları bulmak durumuyla karşılaşabiliyordu. Vakıfların kendi sorunlarını çözmek amacıyla çare arayışları halkın kredi ihtiyacı ile birleşince, ellerindeki olanakları bu yönde değerlendirmeye yönelmeleri kaçınılmazdı. Ancak, iktisatçı bakış açısıyla Osmanlı toplumundaki vakıfların mali sorunlarını anlamak ve onlara çözüm getirmek için formüller üretmek ne kadar kolay gözükse de, İslam hukukçusu gözüyle bunların kabul, onay ve uygulamasının o kadar kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, bir yandan vakfiyenin, öte yandan da İslami mevzuatın sınırlamaları her türlü öneriyi kolayca uygulamaya olanak vermiyordu. Ne var ki, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar ve zorunluluklar kendiliğinden bir uygulama başlatmaya yönelince, hukukçular da mevcut durumu kitaba uydurmanın yollarını bulacaklardır.

İşte, incelenen sicillerde de karşımıza çıkan bazı vakıflardaki icareteyn usulü (çift icar), vakıfların mali sorunlarına çare olmak üzere ihdas olunmuş bir uygulamaydı. İcareteynli vakıflarda, vakfa ait gayrimenkulun kullanım hakkı bir peşin kira bedeli (muaccele), bir de yıllık ödenen kira bedeli (müeccele) karşılığında mutasarrıfa/kullanıcıya devredilmekteydi. Böylece, bir yandan dokunulmazlığı olan vakıf malın mülkiyeti yine vakıfta kalırken, öte yandan söz konusu gayrimenkulden olağan kiranın dışında satış bedeline yakın önemli bir ek gelir sağlanarak, bu paralarla vakıf mülkün bakım ve onarım giderleri karşılanabiliyordu. İcareteynli vakıflarda vakıfla mutasarrıf arasındaki ilişkilerin, hak ve yetkilerin bir sözleşme (icareteyn mukavelesi) ile tanzim edildiği anlaşılıyor. İncelenen dönemde, her biri bazı farklı unsurlar içerse de, genel çerçeveleri itibariyle, bu sözleşmelerin birbirlerine çok benzediği tahmin olunabilir. Bu sözleşme sonucunda mutasarrıfın muaccele karşılığında elde ettiği hak mirasçılarına geçebilmekteydi. İcareteynli vakıflarda mutasarrıfın

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

borçları vakfı bağlamazdı. Bir diğer ifadeyle vakıf, borçlu mutasarrıfın alacaklıları tarafından takip edilemezdi.

Elimizdeki örnekler, İcareteynli vakıflara ait gayrimenkullerin mülkiyetlerinin köken itibariyle durumlarının izlenmesinin özel bir önemi olduğunu ortaya koyuyor. Sorun şudur: Bu gayrimenkuller vaktin tesisinden itibaren gerçekten vakfa ait olup sonradan bu usulle kiraya mı verilmeye başlanmışlardır, yoksa aslında başkalarına ait iken bir kredi ilişkisi sonucunda vakıfça sahiplenilerek, icareteyn usulü çerçevesinde kredi alana kiraya verilmiş olarak mı gösterilmektedir? İlk mülkiyetin kimde olunduğunun bilinmesi kredi ilişkisinin yönünün aydınlanması bakımından önem taşır.

İcareteynli vakıflara ilişkin uygulamaların hikmetine nüfuz etmek sadece iktisatçı yaklaşımıyla mümkün olabilecek bir husus olarak görünmemektedir. Olayın mevzuatla ilgili önemli bir yönü de vardır ki, bu duamı 18. yüzyıl İslami hukuk anlayışının da hakkıyla bilinmesini gerektirir. Öte yandan sicillerde konuya ilişkin olarak karşılaşılan bazı örnekler yetersiz olup olayın sadece dışa yansıyan yüzünü sergilemektedir. Ayrıca, icareteyn mukavelelerinin içerik ve ayrıntılarının bilinmemesi de birçok halde bazı olay ve işlemlerin mantığının tam olarak yakalanmasını engellemektedir. Dolayısıyla, konuyla ilgili şu gibi sorunların yanıtlarını ortaya koymak şimdilik çok kolay görünmemektedir: Mirasçılara geçebilen bir kullanım hakkının, müeccele ödenmeye devam edilse bile, orta ve uzun vadede vakfa yararı tartışmaya açıktır. Kaldı ki, birazdan örneklerini de vereceğimiz üzere, borçlar nedeniyle paraya ihtiyacı olan mirasçılar, vakıf mütevellisine müracaatla gayrimenkulun satılmasını talep edebilmektedirler. Dolaylı da olsa böyle bir satış olanağı varsa ve elde edilen paradan mülk sahibi vakıf değil de, mutasarrıf ya da mirasçıları yararlanıyorsa, böyle bir mekanizmada vakfın kârı ne olmaktadır?

İşlemlerine dair bazı noktaların rasyonelinin yeterince aydınlatılamıyor olması, vakıfların dolaylı mekanizmalarla bir kredi kurumu şeklinde hizmet ifa ettiklerinin görülmesine engel oluşturmuyor. İşte bazı örnekler:

Örnek 1: Nakşibendi Mahallesi'nden Ahmed Beşe evini Kahveci Hasan Camii Para Vakfi'nın mütevellisi Ali Efendi'ye 200 kuruşa satar ve parasını alır. Sonra evi tahliye eder ve arkadan aynı evi 205 kuruş muaccele ve günde yarım akçe müeccele ile icar olarak kabul eder.4S

Örnek 2: Bıçakçı Ferhad Mahallesi'nden Ayşe Hatun evini Evlice Baba Mescidi mütevellisi imam Ömer Efendi'ye 250 kuaışa satar ve parasını alır. Sonra evi tahliye eder ve arkadan aynı evi 205 kuruş muaccele ve günde yarım akçe müeccele ile icar olarak kabul eder.46

Örnek 3: Baba Haydar Nakşibendi Mahallesi'nden Karabet kızı Duhare, Murad Kethüda Vakfi'ndan bir dükkânın icareteyn ile mutasarrıfı iken ölür. Çömlekçiler çarşısındaki söz konusu dükkân Duhare'nin mirasçıları olan küçük oğullarına kalır. Agya çocuklara vasi tayin edilir. Vasi mahkemeye müracaat ederek çocukların dükkânın bakım ve onarımına kadir olmadıklannı, üstelik paraya ihtiyaçları olduğunu belirtir ve dükkânın mütevelli marifetiyle satılarak paranın çocuklar namına işletilmesini ister.47

Örnek 4: Davudağa Mahallesi'nden Emetullah Hatun Gökgözümü Çeşmesi Vakfi'na ait bir evin mutasarrıfı iken ölür ve ev çocuklarına kalır, Çocuklann hem babası, hem de vasisi olan koca mahkemeye müracaat ederek çocukların küçük olmaları nedeniyle evin bakım ve onanma kadir olmadıklarını ve de beslenme ve giyim parasına ihtiyaçları olduğunu beyan ederek, mütevellinin söz konusu evi mezatta satmasını ve paranın çocuklar için işletilmesini ister.48

Örnek 5: İslambey Mahallesi'nden Elhac Ali İslambey Vakfi'ndan bir evin icareteyn ile mutasarrıfı iken ölür. Ev küçük oğlu ve kızına kalır. Çocukların vasisi ve annesi bu evden sağlanacak gelirin çocukların giyim ve gıdasına yetmeyeceğini öne sürerek evin satışına mahkemenin izin vermesini ister ve izin verilir.49

Örnek 6: Farka Köyü ahalisinden Todoru ölmüş ve geride bir dul eş ve iki küçük oğul bırakmıştır. Yeniçeriler 57. Ortası Paraları Vakfı'nın mütevellisi Ahmed mahkemeye müracaat ederek Todoru'nun sağlığında hüccetle borç aldığını ve ödemeden öldüğünü beyan ile mirasçı-borçları ödenmesini talep eder. Mütevellinin ifadesine göre vakıfa 22 dönümlük üzüm bağı için 200 kuruş vermiş olup Todoru her yıl vakfa 30 kuruş vermeyi taahhüt etmiştir. 10 Receb 1162'de yapılan bu sözleşme uyarınca şimdi (10 Safer 1165) mütevelli alacağının 262 kuruş olduğunu ileri sürmektedir.5()

Örnek 7: Alipaşa Cedid Mahallesi'nden Ayşe Hatun evini Evlice Baba Vakfi'nın mütevellisi imam Ömer Efendi'ye 250 kuruşa satar ve parayı al-dıktan sonra evi tahliye eder. Ardından aynı mülkü 169 kuruş muaccele ve günde bir akçe müeccele ile icareteyn olarak teslim alır.51

Vakıflarla kredi olayı arasındaki ilişkiler araştırılırken yukarıdaki örnekten birçok noktayı ortaya koymalarının yanı sıra birçok şeyi gizledikleri

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

de belli olmaktadır. Bu konuda ortaya çıkmış olan en temel gerçek vakıfların ya da krediye ihtiyacı olan vatandaşların bu işi açıkça değil de oldukça dolambaçlı yoldan yaptıklarıdır. Bu bakımdan tarafların bu işlemler sonucundaki kâr veya zararlarının hemen ve kolayca tespiti mümkün olamamaktadır. Nitekim, kredi olayının en temel unsuru olan faiz oranlan hakkında da bu örneklerden çok net bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Eldeki bazı örnekler paraya ihtiyacı olan mülk sahiplerinin mülklerini rehin ederek borç bulabildiklerini de göstermektedir.52 Böyle olanaklara rağmen icareteyn usulünün revaç bulmasının sırrını, herhalde mülk üzerindeki hak ve yetkilerin ayrıntılarında, bir diğer ifadeyle mevzuatın inceliklerinde aramak gerekivor.

Vakıflar içerisinde bir kredi kurumuna dönüşmeye en yatkın ve hatta mecbur olanların para vakıfları olduğuna kuşku yoktur. Zira, bu vakıfların yaşayabilmeleri ancak vakıf parasının işletilmesi ile mümkündü ki, bunun da en kestirme yolu faiz karşılığında kredi vermeydi. Para vakıflarına ait rastlanan bazı örnekler şunlar: Yeniçeriler 9. Sekban Ortası Para Vakfı,53 Yeniçeriler 57. Ortası Para Vakfı,54 Eyüp Evlice Baba Mescidi Para Vakfı.55

Kredi olayı ile bağlantılı olarak incelenen kaynakların en verimli olduğu konu ise vasilik kurumu ve vasilerin işlettikleri paralardır. Gerçekten eldeki her üç defter de bu konuda zengin bilgi ve örnekler sergilemektedir. Konunun daha önce pek işlenmemiş olması da bu bilgilerin önemini artırmaktadır.

18. yüzyıl Osmanlı hukukunda çocuklarla ilgili hakların korunması ve vasilik kurumunun önemli bir yeri ve uygulaması olduğu anlaşılıyor. Nitekim, kadı sicillerindeki çok sayıda örnek, ana babadan birinin veya her ikisinin ölmesi halinde mahkemenin çocukları ve onların mahfuz haklarını korumak için önlem aldığını ortaya koymaktadır. Ana öldüğü zaman genelde baba, babanın ölümü halinde de genelde ana küçüklere vasi olarak atanmaktadır. Ancak vasinin belirlenmesinde kan bağından önce verilen görevi layıkıyla yapabilmesi temel koşul olarak aranmaktadır. Şikâyet halinde vasilik elden gitmekte ve yapabilecek olana verilmektedir. Örneğin, dul eşin (anne) yeniden evlenmesi ve çocukları ihmal etme tehlikesi ortaya çıktığında çocukların amcası vasilik talep edebilmekte ve bu mahkemece uygun görülmektedir.56 Vasilik uygulaması gayrimüslim aileler için de söz konusu olmaktadır.57

Ana babadan birinin ölümü halinde, geride bırakılan miras her ne ise, tereke yazımında çocukların hisseleri mahkemece tescil edilmekte ve onlara ait hakların korunması ve çocukların geçiminin sağlanması vasiye emanet olunmaktaydı. Mahkemenin çocukların giyim, kuşam ve gıdaları için günlük nafaka miktarları belirlediği görülmektedir. Ailenin ve olanakların durumuna göre birbirinden biraz farklı olabilen nafaka miktarlarının bir alt sınırı olduğu da anlaşıyor. Kayıtlar nafakaların genellikle günde 5 ila 10 akçe üzerinden hesaplandığını,58 ender olarak 15 veya 20 akçeye kadar yükseldiğini ortaya koyuyor.59

Eldeki kayıtlar, yetim/öksüz paralarının onlara nafaka temini amacıyla ya da gerekçesiyle vasileri tarafından işletildiğini ve bunun da oldukça yaygın ve olağan bir uygulama olduğunu göstermekte. Doğal olarak [Kiranın işletilmesi çok değişik biçimlerde olabilmekteydi; ama genelde hepsini birleştiren bir ortak nokta vardı ki o da "nema" diye anılan faizdi. Örneğin bir vasi, elindeki parayı işletmek üzere helvacılık yapan bir esnafa borç olarak vermiş60 ve helvacı ölünce terekesinden alacağının tahsili için mahkemeye başvurmuştu. Bir başka örnekte ise, vasi olan baba ölen karısından kendisine kalan 320 akçe ile oğlunun miras payı olan 2.097 akçeyi işletmesi için Ömer Beşe'ye vermiş ve dönem sonunda 2.417 akçe 480 akçe faiz getirerek 2.897 akçeye ulaşmıştı.61 (Bu örnekte eğer dönem bir yıllık ise faiz oranı yaklaşık % 20'dir.) Diğer bir örnekte, anne yeniden evlenmiş olduğu için bir amca yeğeninin vasiliğini üstlenmiştir. Vasiliğe atanan amca yeğeni Nefise'nin 250 kuruşunu da (30.000 akçe) beraberinde alırken mahkemeye bu parayı "ona on bir" yani %10 ile işleteceğini ve elde edeceği gelir ile küçük kızın nafakasını sağlayacağını taahhüt etmiştir.62

Çocuklara intikal eden gayrimenkullerin çocukların yararına sarf edilmek koşuluyla satılarak paraya dönüştürülmeleri de ancak mahkeme kararı ilç mümkün olabilmekteydi. Gayrimenkulun satışından sonraki aşamada mahkemenin işi takip ederek çocukların haklarını teminat altına almak için özen gösterdiği anlaşılıyor. Gayrimenkullerin satışından elde edilen paralar genellikle faize verilmekte ve böylece çocukların nafakaları çıkarılmaktaydı. Örneğin, kocasının ölümü üzerine iki küçük oğlunun vasiliğini üstlenen bir gayrimüslim anne, kocası Todori'den çocuklara intikal eden mülkü işletemeyeceğini mahkemeye beyan etmiş ve mülkün mezatta satılarak "hasıl olacak nemasından" çocukların nafakalarının teminini istemiş. Bir başka örnekte ise Müslüman bir vasi anne, çocuklara kalan ve bir vakfa kiralanmış olan evlerinin kira gelirinin çocukların nafakasına yetmeyeceğini beyan ediyor ve evin mahkemece mezatta satılarak elde edilecek paranın işletilmesini ve böylece çocuklara gelir sağlanmasını istiyordu.64

Yetim ve öksüzlere vasilerce nafaka ödenmesi (ya da karşılanması) onların

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

reşit olmaları halinde sona ermekteydi. Bir başka ifadeyle, yetim ve öksüzler büyüdüklerinde vasileriyle resmen hesap kesiyorlardı.65 Bu hesaplaşma sırasında daha önceki yıllarda düzenli tutulan ve 12 aylık dönemler itibariyle hesap nazırları tarafından denetlenen kayıtların esas alındığı anlaşılıyor.66

Sıradan ailelerin bile ellerindeki kapitali değerlendirmek için çaba gösterdiği ya da mevcut olanı eritmemek için tedbirler aradığı bir toplumsal ve ekonomik ortamda ticaretle uğraşanların da mevcut mekanizmalardan yararlanmadığını ve hatta bunlara yenilerini eklemediğini düşünmek yanlış olur. Ne var ki, Eyüp ve çevresi ticari açıdan çok canlı bir bölge özelliği taşımadığından olsa gerek, eldeki defterlerde bu alana ilişkin örnekler Çok zengin değildir. (Başka defterlerden edinilecek yeni bilgilerin Eyüp'deki ticari yaşamla ilgili kanaatleri değiştirebilmesi de bir olasılıktır.) Ticari yaşamla ilgili olarak altı çizilmesi gereken ilk nokta, aynen mahalle yaşamında olduğu gibi, ticari ilişkilerde de Müslümanlar ile gayrimüslimlerin oldukça kaynaşmış bir tablo arz ettikleridir. Örneğin Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin bakkallık yapması yadırganmayacak bir durumdur.67 Bunun da ötesinde, bir Müslüman ile bir gayrimüslim bakkallık yapmak üzere ortak olabilmektedir.68 Mudaraba tipi bir ortaklıkta da Ali Beşe ile Vartan oğlu Onan bir araya gelebilmiş ve 350 kuruş sermaye ile şirketlerini kurmuşlardı.69 Böyle olunca aynı dine mensupların kendi aralarında kurdukları iş ortaklıklarının daha da yaygın olduğu düşünülebilir. Örneğin Yanaki ile İstavro kiremit işinde;70 Mehmed Beşe ile Halil Beşe mumculuk işinde ortaktırlar.71

Konumuzla bağlantısı açısından, her şeyden önce ortalıklığın sermaye temin etmenin bir yolu olduğunu yeniden anımsatmak isteriz. Böylece güçler birleştirilmekte ve başka yerlere avuç açmadan bir ticari işin başlaması mümkün olabilmektedir. Ancak doğal olarak ortalıklar, gerek iş genişletmek gerekse zor duruma düşme halinde yeni kredi arayışlarına da engel değildir. Nitekim ortalıklarda da borçlanmalar söz konusu olabilmektedir.72 Öte yandan bir ticari yaşamın tamamen peşin para ile yürüdüğünü varsaymak da mümkün değildir. Nitekim, en azından terekeler vesilesiyle daha önce değinilen bazı örneklerdeki esnafa borçlu olarak ölenlerin durumu bunun göstergesidir. Bunlara ilave olarak şunlann da zikredilmesi konuya yardımcı olur: Mismarlık (çivicilik) yapan Mihal kredili satış yapmaktadır;73 kendine ev yaptıran bir kadı, keresteci Todor'dan aldığı kerestenin bedelini peşin ödememiştir ve iş Todor'un alacakları için kadıyı mahkemeye vermesine kadar gider;74 Kadırga Limanı'nda bahçıvanlık yapan Pana-yot işlerini çevirmek amacıyla Yanyalı iki gayrimüslimden borç alır.75 Uygulamalar, gerek ticari gerekse başka amaçla gayrimenkullerin ipoteği yoluyla borçlanmanın da mümkün olduğunu gösteriyor.76 Vade sonunda eğer borç ödenmemişse gayrimenkullerin mahkeme kararıyla satıldığı görülmektedir. Örneğin iki kardeş 640.740 akçelik borçlarını ödeyemeyince han, dükkân ve bağlan mahkemece satışa çıkarılmıştır.77

Sonuç

İncelenen defterler, ticari açıdan İstanbul'un çok canlı bir bölgesi olmamasına rağmen 18. yüzyıl ortalarında Eyüp ve civarının parasal ekonomi ile tamamen bütünleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Kent içinde ve civar alanlarda işkolları çeşitlenmiş ve ihtisaslaşmıştır. Buna koşut olarak parasal ilişkiler de belli bir gelişme göstermiş ve bu ilişkileri teminat altına alan bir hukuki çerçeve oluşmuştur. Kurumlaşmaların karakterini de hukuki sistem belirlemiştir. Bu sistem içerisinde özellikle vakıflar bir kredi kurumu şeklinde faaliyet gösterebilmenin yollarını aramaya ve sistemi zorlamaya başlamışlardır. Hakların teminat altına alınabilmesi ancak bu hukuki sisteme dayanmakla mümkün olduğundan, parasal ilişkilerin mevcut sisteme uydurulmasında darboğazlar ortaya çıkmış ve bu ilişkilerin belgeye bağlanmasında yalın ifade ve mekanizmaların yerini dolaylı ifade ve mekanizmalar almıştır. Ancak, parasal ilişki ve mekanizmaların dökülmüş halindeki her türlü kamuflaja rağmen, 18. yüzyıl Eyüp'ünde kredi olayının yaygın olduğu ve ticari hayatın içindekilerden da sıradan vatandaşlara kadar herkesin ellerindeki parasal olanakları etmek ya da eritmemek amacıyla mevcut mekanizmalardan yararlanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

NOTLAR

1.No 184,s.5/l.
2 188,s.60/2.
3 185, s.45/5.
4 188,s.55/l.
5 188,s.71/3.
6 188,s. 67/1, 67/2, 68/1, 68/3.
7 185,s.67/2.
8 185,s.66/4.
9 185,s. 44/4, 44/5.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

10 185,s. 14/3.
11 185,s. 11/6, 11/7,33/4.
12 185,s.45/3.
13 188,s. 22/1.
14 184,s.8/3.
15 184,s. 32/4; no. 185,5.35/5.
16 188,s.29/3.
17 184,s. 21/2.
18 188,s.70/2,70/3.
19 188,s. 2/2, 3/2, 16/1, 23/3, 28/1, 24/3, 24/3, vd.
20 188,s.71/3.
21 188,s. 59/1.
22 188,s. 53/3.
23 184,s. 81/2.
24 188,5.60/2.
25 188, s. 34/4.
26 188,s. 16/3.
27 188,s.32/5.
28 188,s.35/2.
29 188,s.43/3.
30 184,s.71/1,71/2.
31 188,s.62/5.
32 188,s.79/3.
33 188,s.46/l.
34 No. 188,s.32/5.
35 No. 188,s.34/4.
36 No. 188,s.27/2.
37 No. 185,s. 18/5.
38 No. 184,s.90/5.
39 No. 188,s.38/4,39/1,39/3.
40 No. 188, s. 43/3, 45/3, 45/4.
41 No. 188,s. 12/3.
42 No. 184,s.34/4.
43 No. 188,s.29/3.
44 No. 188,s.72/1,72/2.
45 No. 185,s.19/3.
46 No. 185,s.59/4.
47 No. 188,s.74/1.
48 No. 188,s.80/l.
49 No. 188,s.57/4.
50 No. 188,s.41/3.
51 No. 185,s.71/2.
52 No. 185,s.59/2,62/2.
53 No. 185,s.68/2.
54 No. 188,s.41/3.
55 No. 185,s.62/2,77/5.
56 No. 188,s.56/1,58/2.
57 No. 184,s.6/2.
58 No. 185, s. 15/2, 17/3, 34/5, 35/5, 39/6, 48/4, 48/6, 56/4, 63/3; no. 188, s. 56/1, 58/2.
59 No. 184,s.4/3.
60 No. 188,s.28/3.
61 No. 188,s.68/4.
62 No. 188,s.56/1,58/2.
63 No. 188,s.52/2.
64 No. 188,s.57/4.
65 No. 188,s.57/5.
66 No. 188,s.82/4.
67 No. 185s.8/1,9/5,36/2.
68 No. 185,s.4/6,6/3.
69 No. 185,s.13/3.
70 No. 185,s.37/4.
71 No. 18s,5.65/1.
72 No. 185,s.65/l.
73 No. 185,s.53/4.
74 No. 185,s.84/l.
75 No. 185,s. 11/4.
76 No. 185,s.59/2,62/2.
77 No. 185,s.64/3.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

EYÜP KADI SİCİLLERİNE
YANSIDIĞI ŞEKLÎYLE
18. YÜZYIL
BÜYÜK İSTANBUL'UNA GÖÇ
SURAIYA FAROQHI (Çeviri: Ahmet Fethi)

Osmanlı başkentine ve civarına göçler hakkında henüz fazla bir bilgimiz yok. Fatih Sultan Mehmed ve oğlu II. Bayezid'in, geç ortaçağın sonlarında neredeyse bir hayalet kent haline gelmiş bulunan İstanbul'un yeniden iskânı için özellikle çaba gösterdiklerini, 15. yüzyıl sonunda taşradan İstanbul'a zorunlu nüfus aktarımı yapıldığını biliyoruz. Hatta zaman zaman bazılarının bu zorunlu göçlerden nasıl kaçtıklarını, ya da bir süre İstanbul'da yaşadıktan sonra şehirden hoşlanmayıp ayrıldıklarını da öğreniyoruz.1 Fakat, daha iyi bir yaşam umut eden göçmenler için belki de başkent artık bir çekim merkezi haline geldiğinden, 16. yüzyılda göçlerin zoraki yapıldığına dair kanıt bulunmamaktadır. Bu durum, özellikle 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl için, yani Celali İsyanları olarak bilinen Anadolu'daki iç savaş döneminde geçerlidir. Bu istikrarsızlık döneminde Kemah gibi Anadolu'nun uzak kasabalarından gelen insanlar İstanbul'da barınmaya ve geçinmeye çalıştılar.2

17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde ise padişahlar artık halkı İstanbul'a getirmeye kalkışmıyor, aksine başkente insan akışını durdurmaya çalışıyorlardı. IV. Murad Anadolu'yu yeniden güvenli hale getirdiğini iddia ederek 1630'larda çoğu kendilerine yeni bir yaşam kurmuş olan insanları eski memleketlerine geri dönmeye zorladı..3 Bu politika 1640'ta IV. Murad'ın ölümüyle de sona ermedi. 18. yüzyıl boyunca, başkentte meşru bir geçinme kaynağına sahip olduklarını kamtlayamayanların evlerine periyodik olarak baskınlar yapıldı.4 Yakalanan talihsizler zorla eski vilayetlerine gönderildiler. Daha sert önlemler alındığını da biliyoruz: Hemşerilerinin ya da köylülerinin işlerine bakmak üzere başkente gelmelerine izin verilen dilekçe sahiplerinin sayısı katı bir sınırlandırmaya tabi tutuluyordu. Belli zamanlarda başkente giriş yollan üzerine barikatlar kuruldu; buralara yerleştirilen görevlileri İstanbul'da meşru bir işleri bulunduğuna ikna edemeyen yolcuların, barikatı geçmesine izin verilmiyordu.5

Bu kontrol ve baskı önlemlerinin arkasında, kentin büyük nüfusunu besleme sorunu vardı, ki bu da bölgeler arası tahıl ticaretini gerektiriyordu. İstanbul'da yönetim tarafından uygulanan fiyatlar (narh), siyasal nedenlerle düşük tutulduğu için, taşradaki vergi mükelleflerine ağır yük bindiren bu operasyonun maliyetini ucuzlatmak önemsenmiş olmalıdır. Özellikle kıtlık dönemlerinde, her zaman aç olan başkente tahıl taşıyan satıcıların talepleri yerel hoşnutsuzluğu artırıyordu.6 Ayrıca 18. yüzyıl padişahları, her halde giderek daha fazla insanın katılmasıyla daha da korkutucu bir hal alan kent ayaklanmalarından da endişe ediyorlardı. Dahası, Osmanlı yönetimi köylüleri her zaman başlıca vergi mükellefleri olarak görmüştü ve köylerden kentlere göç nedeniyle vergi bazının küçüleceğinden endişe edilmekteydi.7

Ne var ki, İstanbul'a göçü engellemeye yönelik önlemler hiçbir zaman tam etkili olamadı. Göçmenler, anayollardan uzak durarak patikalardan kente ulaşabiliyor ve böylece kontrol noktalarını aşabiliyorlardı. Daha da önemlisi, Eyüp ve İstanbul zenginleri, göçmen hizmetlerine talep yaratıyorlardı. Birçok güçlü şahsiyet, bu hizmetlilerin ellerinin altında olması için siyasi nüfuzlarını kullanmış ve göç kontrolünün geçici olarak gevşetilmesini sağlamış olmalıdırlar.

Böylesi de facto hoşgörü, özellikle 19. yüzyılla ağır kayıplara girilmesine neden olan büyük veba salgınlarından sonra uygulanmış olmalıdır.8 İstanbul'da, 1701-1750 arasında 37, 1751-1800 yılları arasında da 31 küçük ve büyük veba salgını kaydedilmiştir. Bu, 18. yüzyılın üçte ikisinde insanların bu korkunç hastalıktan ölmüş olduğu anlamına gelir. Dahası, İstanbul'daki veba salgınları taşradakilerden daha uzun sürebilmekteydi. Salgın, Güney Anadolu'da ortalama 1,37, bugünkü Bulgaristan ya da Kıbrıs'ta ortalama 1,5 yıl sürerken, İstanbul'da ortalama 4 yıl sürüyordu. Veba, her zaman özellikle limanlan tehdit ediyordu: Demir akşamlı gemilerin kullanımından önce, ambarlara yerleşen sıçanlan ve pireleri yok etmek olanaksızdı. Bazı yıllar veba salgını özellikle şiddetli olabiliyordu; incelediğimiz dönemde, en tehlikeli salgın 1739 - 1743 arasında yaşandı.9

Veba salgınlarından sonra, bizzat Osmanlı Devleti İstanbul'a göçmen akışına muhtaç kalıyordu. Ordunun gereksinmeleri bir yana, saraya hizmet sunan zanaatkarlar yeterli işgücünün yokluğunda iş teslim edemiyorlardı. Ordu ve donanmanın gereksindiği mal ve hizmetleri üreten zanaatkârlar, çoğunlukla İstanbul'da veya Eyüp gibi yakın yerleşimlerde oturu-yorlardı. Ayrıca,

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

denizyoluyla gelen mallar olmadan ne saray, ne de şehir işlevini sürdürebilirdi; ve limanlar da ancak bir hamal ordusuna bağımlı olarak çalışabilirdi. Düşük ücretle bu zor işte çalışan insanların çoğu tıtemelen göçmenlerdi. O halde, İstanbul'a göçü kontrol etmenin, bir sorunu olmaktan çok bir ekonomik ve demografik konjonktür sorunu olduğunu düşünebiliriz.

Eyüp Ekonomisi ve Nüfusu

Suriçi İstanbul'la, hatta Galata, Üsküdar ve Eyüp'ü içine alan 18. yüzyılın "Büyük İstanbul'uyla karşılaştırıldığında, Eyüp'ün nüfus yapısı ve nüfusun kadı sicillerine yansıyış tarzı, belli özellikler göstermektedir. Eyüp, işlevsel bakımdan İstanbul'a bağımlı küçük bir kasaba, önemli bir dini ziyaret merkezi ve büyük bir mezarlık alanıydı. Fakat yönetim bakımından, güneyde Büyük Çekmece'den kuzeyde Arnavutköy'e kadar uzanan İstanbul'un Rumeli'deki hinterlandını kapsayan bağımsız bir kazanın, Haslar kazasının merkeziydi.10 Çok sayıda kayık ve suyolları ile işlek karayollarının varlığı, kırsal alanlardan kaza merkezine taşımacılığın, başkentin merkeze uzak ve karaya dönük diğer bölgelerine oranla, çok daha kolay olmasını sağlıyordu. Makrihora (bugünkü Bakırköy) ya da Terkos gibi köylerden gelen insanlar rutin olarak Eyüp mahkemesine başvuruyorlardı. Ayrıca Haslar kazası İstanbul'un kara surlarının ötesinde başladığı için çoğunlukla kent kapılarının hemen dışındaki, tüccarlar ile diğer yolcuların konakladığı hanlar da bu bölgede bulunuyordu. Bu bölgede, çok özgül bir insan topluluğu yaşıyor ve/veya çalışıyordu. Bunların arasında Bizans dönemi kara surlarını kuşatan hendeklerin zamanla dolmasıyla oluşan verimli topraklan işleyip bahçe tarımı yapanların dışında, han müdavimleri ve bunlar kadar önemli, demirciler ve aşçılar gibi bu gelip geçici yolculardan geçimini sağlayan tacirler vardı. İstanbul'un kara surlarının hemen yanıbaşındaki bu alan Eyüp'e yürüme mesafesinde olduğu için başkentin dış kesimlerinde meydana gelen adli vakalar Eyüp sicillerinde yeterince temsil edilmiştir.

Haslar kazası esas olarak kırsal bir kazaydı; Eyüp kasabası merkezinde yaşayan kentlilerin kaza içinde azınlık kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu kırsallık farklı bir boyuta sahipti. Zira bu bölge taze süt, sebze ve çiçek gibi uzak tarım alanlarından getirilmesi mümkün olmayan malları İstanbul için üreten yörenin bir parçasını oluşturuyordu. 19. yüzyıl başlarında zevk için bilimsel çiftçilik yapan Johann Heinrich Thünen'in geliştirdiği modelin terimlerini kullanırsak, kolay bozulan mallara yüksek taşıma maliyetlerinin yükü de biner. Bu nedenle, kolay bozulabilir ürünlerin, taşıma maliyetlerinin yanı sıra, yarattığı taleple bütün hintcrlandındaki tarımsal üretimi belirleyen merkezi şehrin yakınlarında üretilmeleri zorunluydu.11 Demek ki, Eyüp kazası Thünen'in modelinin "birinci halka"sını oluşturuyordu. Ne var ki, İstanbul örneğinde, su taşımacılığının her an olanak dahilinde olması, bu bölgenin biçimini oldukça düzensiz bir hale getiriyor ve artık bir halkaya benzemeyecek ölçüde çarpıtıyordu.12

Süt, yumurta, taze meyve ve hatta çiçekler, pazara sunulmadan şehir sakinlerine iletilebilir. Anadolu kasabalan, kasaba sakinlerinin sahip olduğu ve işlediği bağ ve bostanlarla çevriliydi; bağ ve bostan sahibi kasabalılar, çoğunlukla yazlan buralara gider ve kendi ürünlerini tüketirlerdi. Fakat daha büyük Osmanlı şehirlerinde kendi ürettiğini tüketme öykünün sadece bir parçasıydı. Özellikle Halep ve Şam'ın hinterlandları için, toprak edinen, borçlandırma yoluyla köylüleri kendilerine bağlayan, çiftlik ve bahçe ürünlerini kasaba pazarlarında satan şehirlilere dair epeyce kanıt bulunmaktadır.13 Bursa örneğinde ise, 17. yüzyıldan itibaren, dut ağacı yetiştirmenin önem kazandığını görüyoruz.14 Dut meyvesi yenilebiliyor ve artıklar da hayvan yemi olarak kullanılıyordu; fakat pazar yönelimli olmayan bu kullanım, genelde ikincil önemdeydi ve dut ağacı yetiştirmenin asıl nedeni ham ipek üretmekti. Bu nedenle, 17. ve 18. yüzyıllarda, Bursa'da kırsal kesimin göz ardı edilemeyecek bir bölümü pazar için üretime dönmüştü diyebiliriz. Bu bulgular, İstanbul'u çevreleyen bölgenin de, aynı şekilde pazarda satmak amacıyla süt, sebze ve çiçek ürettiğini akla getirmektedir.

Tarla tarımıyla karşılaştırıldığında göreli olarak emek-yoğun ve dolayısıyla kırsal göçmenlere istihdam olanakları sağlamış olması gereken pazar için bahçe tarımının emek gereksinmesine, özellikle dikkat edeceğiz. Eyüp kadı sicillerinde bağ ve bahçelere göndermelere sık rastlanır: Bazı durumlarda bu bahçeler lahana ve diğer sebzelerin yetiştirildiği arsalardı. İstanbul'a yakın köylerde kabarık sayıda gayrimüslim yaşadığı dikkate alındığında, yerel bağlarda bir miktar şarap üretilmiş olabileceğini düşünebiliriz; fakat başkentin sokak ve pazarlarında satılan sofralık üzüm de şehre yakın bu bölgede yetiştirilmiş olmalıdır. Yoğurt ve taze süt üreticileri de sicillere geçmiştir. Fakat bu günlük gereksinmelerin yanı sıra, belli bahçeler satışa sunmak için nadir ve pahalı çiçekler yetiştirerek zenginlerin gereksinmelerini karşılamışlardır. Lale Devri'nin 1730'da kanla sona ermiş olmasına karşın görünüşe bakılırsa bu talep hiç de

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

tükenmemişti.

Kadı Sicillerinde Göç

İncelememizin kaynağı olarak 1746-1749, 1748-1750 ve 1748-1750 tarihli üç kadı sicilini kullandık. Bunlardan iki daha çok miras envanteridir, üçüncüsü ise kadının önüne getirilmesi uygun çeşitli davaları kapsar.15Araştırmada ilk adım olarak üç sicilde memleketleri belirtilen kişilerin saptanmasına çalışıldı. Hatalar bir yana, bu sicillerde göçmenlerle ilgili 130 vaka bulunmaktadır. On dördü hariç tüm vakalarda tek bir göçmen söz konusuydu; tek kayıtta değinilen maksimum göçmen sayısı ise on Birden çok göçmeni kapsayan çoğu davada ise sadece iki kişiden söz edilmiştir.

Bu kişiler -bir-iki ender davada kadınlar söz konusudur- herhangi bir anlaşmazlık davasındaki davacı ya da davalı, bir alışverişteki alıcı ya da satıcı Eyüp'te ya da göçmenlerin asıl memleketinde oturmuş ve ölmüş olan kişinin mirasçısı olabilir. Sınırlı birkaç yıla dair bir "fotoğraf yakalamak için sadece bu sicillerin tutulduğu sırada hayatta olanlar dikkate alınırdı. Sonuç olarak, tablolarımız, mahkeme kâtipleri tararından miras envanterleri tutulan göçmenleri değil, sadece bunların mirasçılarını kapsıyor. Kadı kâtipleri, söz konusu erkek ya da kadının memleketini kaydederken, normalde o kişinin bağlı bulunduğu vilayeti, kazayı ve köyü sicillere geçirirlerdi. Davaların ezici çoğunluğunda, esas memleket Rumeli vilayetleri olduğu için, bu bilgilerin yararı sınırlıdır. Köylerin ad ve bileşimlerini değiştiren daha önceki göçlere ek olarak, modern Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'da isimler büyük ölçüde değiştiği için de, köy adları, 18. yüzyıl yerleşim yerlerinin adlarını saptamayı güçleştirmektedir. Bu nedenle, bu incelemede kaza, kritik değişken olarak kullanıldı.

İlk bakışta bu yol oldukça basit görünmesine karşın, düşünüldüğünde birçok güçlükle karşılaşılmaktadır. Birinci sorun, kadı kâtiplerinin göçmenleri tanımlama ölçütüyle ilgilidir. Eyüp kazasında yaşayan bir kişi, ne zaman göçmen olmaktan çıkıyor ve yerli sayılıyordu? Henüz bu konuda aydınlatıcı hiçbir bilgiye rastlanmamıştır ve bu nedenle, göçmen grubunun konturları bulanık kalmıştır. Dahası, Eyüp kazasında uzun süre kalmak için gelmiş olan göçmenleri her ne kadar, özellikle paylaşılacak bir miras gündeme geldiğinde, çıktıkları köyü tekrar ziyaret etmeleri söz konusu olsa da diğerlerinden ayırt etmek gerekir. Ayrıca ürünün olgunlaştığı haftalarda bağ ve bahçeleri korumak üzere yılın yalnızca belli dönemlerinde Eyüp'e gelmiş olanlar da bulunabilir. Mahkemeye başvurmak için ya da, İstanbul kasaplarına koyun getiren celepler gibi, kısa bir süre için Eyüp'e gelmiş olanlar da vardı; unutmayalım ki bugün bile Kurban Bay-ramı'nda koyunla kaynayan Edirnekapı, Eyüp kazasının bir parçasıydı. Ne yazık ki, birçok vakada bu kategorileri birbirinden ayırt etmek olanak dışıdır. Geçici bir süre için Eyüp'te oturmuş olanları ayırt etmek nispeten kolaydır; fakat, kadı kâtipleri, mevsimlik göçmenler ile potansiyel olarak kalıcı göçmenleri ayırt etmemize olanak verebilecek ayrıntıları sicillere kaydetmemişlerdir. Göçü kontrol etmek niyetiyle ferman hazırlayan Osmanlı yöneticileri de burada saptanan üç kategoriyi birbirinden ayırmazlar: Günümüzün Avrupa Topluluğu ülkeleri yetkilileri gibi, Osmanlı yöneticileri de, çok kısa süreler için İstanbul'a gelenleri bile potansiyel göçmen olarak görmüşlerdi.

Diğer yandan, çoğu kez uzak bir vilayette gerçekleştirilip Eyüp sicillerine bir şekilde kaydedilmiş olan her toprak satışı, göç olgusuna dair kullanılabilir bir kanıt oluşturmaz. Elbette Eyüp ile bir bağlantıdan ötürü bu satışlar sicillere geçmiş olmalıdır. Fakat, bağlantı uzak olabilir; örneğin ailesi taşralı fakat kendisi, kuşaklar boyu olmasa da birkaç yıldan beri Eyüp kazasında ikamet eden bir alıcı söz konusu olmuş olabilir. Bu nedenle, eğer Eyüp kadı mahkemesindeki işlemlerde hazır bulunan ve köken itibariyle Eyüplü olmayan bir kişiden söz edilmiyorsa kadı sicillerinde rastladığımız toprak işlemlerini yaptıran köylüyü bu incelemenin dışında bıraktık.

Eyüp sicillerine geçtiği şekliyle göç neredeyse münhasıran erkeklerle ilgili bir olgudur. Elimizdeki sicillerde ikisi de Müslüman olan sadece iki kadın göçmen söz konusudur.16 Birinci davada, Eyüp'te evlenmiş Ruse'li bir kadın, kendi memleketinde kullanmadığı bir araziyi, kadıya şahsen başvurmakta olan bir başka Müslüman kadına satmıştır. Aldığı topraktan yararlanmak için alıcının muhtemelen Ruse'ye gideceğini düşünebiliriz; tersine satıcı herhalde oraya dönmeyi düşünmüyordu, ikinci dava, yorumlanması daha güç bir davadır: Beş yaşındaki bir kızın annesi, Bartın'dan göçüp gelmiş, merhum babasından çocuğa hiçbir miras kalmadığını ve kendisinin kızına bakamayacak durumda olduğunu belirtmiştir. Şimdi erkek bir akraba çocuğun geçimini sağlamaya razı olmuş ve bu amaçla anne, kızı, çocuğa akrabalığı tespit edilmeyen Hatice Hatun'a vermiş bulunmaktadır. Genç dul muhtemelen tekrar evlenmeyi planlıyordu ve bu nedenle kızını, çocuğun baba tarafından ailesine vermiş olabilir. Ya da akrabalarının evinde büyüyen "yoksul kuzen"in, zengin Osmanlı ailelerinde sıkça rastlanan "besleme"lerden olduğunu, yani aslında çalışarak kendi geçimini kazanmakta

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

olduğu düşünülebilir. Bu takdirde, Hatice Hatun, kızın yanında çalıştığı kişi demektir.

Kadın göçmenlerin varlığıyla yokluğunun neredeyse bir olmasının gerçeği ne kadar yansıttığını söylemek zordur. Herhalde görece zengin Eyüp ailelerinden bazılarında köle kadınlar (cariyeler) vardı ve bunlar da mutlaka göçmen olmalıydılar, çünkü şeriat, Müslüman olsun olmasın sultanın tebaasının köleleştirilmesini yasaklıyordu. Ancak bu konuda aydınlatıcı herhangi bir örneği saptayamamış olmamız belki de 18. yüzyılda köle kadınların sayısının, örneğin 16. yüzyıla oranla, daha az olduğunu gösterir; bu 18. yüzyıl Bursa sicillerinin de doğruladığı bir izlenimdir. Bizim sicillerimizde beslemelere de fazla rastlanmamaktadır. Aksine kanıt bulununcaya kadar, göçmenler arasında bekâr erkeklerin çoğunlukta olduğunu varsayacağız.

İlk olarak, sicillerdeki bilgilerden kadı sicillerinde rastlanan işlemlerin ya da anlaşmazlıkların tarafı olan insanların kişisel özellikleriyle ilgileneceğiz. İsimler, söz konusu kişinin erkek mi kadın mı, ya da Müslüman mı, gayrimüslim mi olduğunu gösterecektir. Dahası, Müslüman-gayrimüslim ayrımına birçok kez işaret edilmiştir. Ne yazık ki, Rumlarla diğer Ortodoksları tek başına isimleriyle ayırt etmek olanaklı değildir. Başka kaynaklarda da doğrulandığı üzere İstanbul bölgesine Arnavut göçünün önemi dikkate alındığında, bu konu özellikle güçlük çıkarmaktadır.17 Bir süre Arnavut Belğradi'de (Berat) ya da Avlonya'da oturup sonra Eyüp kazasının yolunu tutan bazı Rumlar olmuş olsa bile, bu insanların genelde Ortodoks Arnavut olduklarını varsaydık. Fakat bu varsayımda bir hata payı bulunduğuna işaret etmeliyiz.

Kadı kâtiplerinin muhatap oldukları bazı şahsiyetleri ayırt etmek için kullandıkları unvanlar da önemlidir: Efendi, burada, çoğunlukla ulema sınıfının ya da yönetimin bir mensubu olan "okur yazar beyefendi" anlamında alınacaktır. Beşe, daha özgüldür ve 18. yüzyıla kadar sayısız zanaatçıyı kapsayan ve "yarı askeri" olarak tarif etmenin daha uygun düştüğü birliklerden biriyle bağlantılı erkekleri kapsar. Ağn, özel herhangi bir "vasfı" olmayan erkekler, örneğin bir ailenin hizmetkârları için bir saygı unvanı olarak kullanılmış görünüyor. Hacı ve seyyidler de var. Ne yazık ki, kadı kâtiplerinin karşılarına çıkan insanların mesleklerini düzenli olarak kaydetme alışkanlığı yoktu; yine de göçmenlerimizin mesleki profili konusunda bir fikir edinmemize yetecek kadar ayrıntı kaydetmişlerdir diyebiliriz. Ayrıca, kayda yol açan işlem ya da anlaşmazlık cinsleri, aktarılan mallar (gerektiğinde) ve ikamet yerleri de (Eyüp kazası, Eyüp'ün taşrası ve suriçi İstanbul) sicillere geçirilmiştir. Aynı derecede önemli olmak üzere, Eyüp'e göç ile Eyüp dışına göçü -çoğunlukla Anadolu'ya- ayırt ettik. Eyüp dışına göç vakaları, çoğunlukla daha önce Eyüp'te oturan ve taşraya atanan görevlilerin maiyetlerini birlikte götürmelerinden kaynaklanıyordu. Bunlardan bazıları Eyüp kökenli, bazıları daha önceleri Eyüp'e göçüp potansiyel bir devlet memurunun yanında iş bulmuş, memur taşraya atanınca da onunla birlikte Eyüp'ten ayrılmış kişiler olabilir. Her iki durumda da aileler çoğunlukla geride bırakılıyordu. Hizmetkârın görevi başında ölmesi durumunda, miras işi Eyüp kadı mahkemesinde halledilirdi. Eyüp'ün İstanbul'a yakınlığı ve birçok devlet görevlisinin Eyüp'te oturduğu dikkate alındığında, bu türden vakalar göreli olarak daha sıktı.

Eyüp Kazasına Giriş ve Göçmenlerin Coğrafi Dağılımı

Eyüp sicillerinde sözü edilen göçmenler, neredeyse tamamı Rumeli'den olmak üzere sınırlı sayıda yerleşim yerinden gelmektedirler. Bartınlı Müslüman bir kadın, Eğinli bir Ermeni, Ereğlili (burada hangi Ereğli'nin kastedildiğini bilemiyoruz) bir Müslüman ve İzmit, Kalecik, Küre ve Sivas'ı kapsayan vaka dışında, Anadolu elimizdeki sicillerde hemen hiç temsil edilmemiştir. Anadolulular muhtemelen suriçi İstanbul'da sakindiler. Diğer yandan, bizim burada ele aldığımız kırsal banliyö ve küçük kasaba çevresinde yerleşmek isteyen göçmenler Üsküdar'da oturmayı tercih etmiş olmalılar. Çektiği göçmen tipine bakılırsa, Eyüp Balkanlar'ın bir parçası olarak tarif edilebilir.

Fakat Rumeli'de bile ancak sınırlı sayıda yerleşim biriminin nüfusu Eyüp'ün sunduğu olanakları cazip bulmuştu. En büyük göçmen grubu, toplam içinde 21 vaka, İzdin kasabasından (Ağrıboz'a bağlı, bugünkü Lamia) gelmiştir. Göçmenlerle ilgili 12 kayıt ile Istarve/Ostrovo (bugün Yunanistan'ın Edessa kasabasına yakın Vegoritis Gölü bölgesi) iyi temsil edilen yerleşimler arasındadır. Bu bölgeyi, 11 kayıtla bazen Yenişehir-i Fener (Larisa) de denilen Teselya'nın Yenişehir kazası izliyordu.18 Altı vaka ise, yine muhtemelen bugünkü Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Greneba'ya tekabül eden Grenebeş ve Premedi (bugünkü Arnavutluk'ta Premeti) göçmenleriyle ilgiliydi. En az üç kez sözü edilen diğer kazalar ise, Arnavut Belğradı (Berat), Dibre (Ohri kazası, bugünkü Dibar), Gramos (muhtemelen kuzey Yunanistan'daki Grammos Oros ile aynı), Gölkesri (kuzey Yunanistan'daki Kastorya) ve Opar kazalarıydı.

Göçmenler bu kadar sınırlı sayıda yerleşim yerinden gelmişlerdi, çünkü pek

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

çoğu İstanbul'a uzun ve tehlikeli bir yolculuğu yalnız başına göze almamıştı. Göçmenler sadece gruplar halinde seyahat etmekle kalmıyorlardı; İstanbul'a geldikten sonra da İstanbul ya da Eyüp'te iş ararken hemşerilerinin yardımına güvenebilirlerdi. Bu durum, belli bir yerden gelen göçmenlerin neden çoğunlukla sınırlı sayıda meslekte uzmanlaştıklarını da açıklar. Bu nedenle, Selanik'in küçük Tinos Adası, 18. yüzyılda anakaraya ev hizmetkârı gönderirken, 1900 yıllarında da, Aziz Nesin'in anılarında anlattığı gibi, İstanbul'un bahçıvanları Şebinkarahisar kazasındaki birkaç yerleşim yerinden devşiriliyordu.19

En eski göç örneklerinden biri de, Arnavutlarla ilgiliydi. 15. yüzyılın ilk yarısında, daha Osmanlıların İstanbul'u fethinden önce, İtalya'ya çok sayıda Arnavut göç etmişti.20 Alain Ducellier yönetimindeki bir araştırma ekibi, Arnavutluk dağlarının sınırlı tarımsal potansiyelinin, doğal felaket lerin, rakip yerel beyler arasındaki çatışmaların ve aynı derecede önemli olmak üzere, önceleri Venedik'in, daha sonraları Osmanlı sultanlarının toprak tutkusunun, nasıl birçok insanı göç etmek zorunda bıraktığını göstermiştir. O dönemde İtalya'da yaygın olan noter sicilleri, Venedik'e, Ancona bölgesine ve İtalya Yanmadası'nın güneyine göçenleri kaydetmektedir ki Venedik'e gelenler çok düşük ücretli işlerde sömürülüyorlardı. Savaşların ve veba salgınlarının insansı/kıstırdığı Güney İtalya'da, Arnavutlar kapalı köylere yerleşebildiler ve bu yerleşim alanlarının bazılarında bugün dahi Arnavutça konuşulmaktadır. Osmanlı kadı sicilleri de 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, Arnavutların, zenginlere ait çiftliklerde mevsimlik işçi olarak iş bulabildikleri için İstanbul'a göç ettiklerini göste riyor.21 Bu göçmenlerden bazıları kuzey Anadolu'ya bile geçtiler; bağ ve bahçeleri korumak için işe alınan ve yerel nüfusla çatışan Arnavut bekçilerle ilgili şikâyet kayıtları bulunduğunu biliyoruz. Belki de, 1600'lü yılların adaletnamelerine göre köylüleri şu ya da bu zengin kişinin göz diktiği topraklardan süren zenginlerin hizmetkârları da, en azından kısmen, bu göçmenlerdi..22 Bölgeye pek az entegre olabilmeleri ve işverenlerine tamamen bağımlı olmaları uzak yerlerden gelen göçmenleri, bu türden şiddetin ideal araçları haline getirmiş olmalı.

Bahçıvanlar

Bununla birlikte, Eyüp sicillerine geçen Arnavutlar, çoğunlukla daha barışçı işlerle uğraşmış görünüyorlar. Ele aldığımız sicillere kaydedilen Arnavut Belğradflı üç göçmenden biri bahçıvan, biri sokaklara taş döşeme ustası, diğeri de yüksek bir saray görevlisi, mirahor-evvel olarak çalışıyordu. Avlonya'dan gelen iki kişiden biri küfeciydi; Premedi'den gelen altı kişiden biri bakkal, üçü, hatta olasılıkla dördü bahçıvandı. Mesleklerin bu şekilde karışımı sadece Osmanlı şehirlerindeki değil, 17. ya da 18. yüzyıl Fransa'sındaki dağlı göçmenlerin de karakteristik özelliğidir. Her iki yerde de, çoğunlukla mevsimlik tarım işçileriyle, bizzat hükümdarınki dahil bazı ricalin malikânelerinde çalışan ev hizmetkârlarına (en azından bahçıvanların bir kısmını bu kategoride sınıflayabiliriz) ve kent kesiminde de düşük ücretli vasıfsız işçilere rastlıyoruz.

Olasılıkla köylüler kendi özel becerilerini kullanabildikleri için, yakın zamanda Eyüp kazasına gelmiş göçmenler arasında da popüler mesleklerden biri bahçıvanlıktı.23 Elimizdeki sicillerde üç Müslüman ile sekiz Hıristiyan bahçıvanın karıştığı 11 vaka saptandı. Üçü dışında hepsinde söz konusu kişilerin nerede oturduklarını ve çalıştıklarını biliyoruz: İkisi Yenikapı bölgesinde çalışıyordu, biri Kadırga Limanı yakınlarında, diğeri Edirnekapı yakınlarında; bu bahçıvanlar, bugünkü Mevlevihane Kapısı civarında da gözlemlenebildiği gibi, eski hendeklerde ve sur boyunca birikmiş alüvyonda bostan kurmuş olmalılar. Langa'mn ünlü bostanları ve Bayrampaşa birer davayla temsil ediliyordu. Geriye kalanlar, Bakırköy, Rumelihisarı ve Azadlı'da (Terkos) oturup mahkemeye işi düşen, Eyüp kazasının kırsal kesiminden gelen köylülerdi.

Bazı siciller bu mütevazı göçmenlerin üzerini örten anonimlik peçesinin en azından bir köşesini kaldırmamıza olanak veriyor. Sebze ektiği bostanında yaşayan bahçıvan Mustafa b. Ömer, arkasında bir mirasçı bırakmadan öldüğünde, mirasçısı olmayan malları üzerine almakla görevli memur bu mirasa el koymuştu. Fakat çok geçmeden, merhumun yeğeni olduğunu iddia ederek miras talebinde bulunan Molla Osman b. Abdi, memurdan davacı olur. Merhumunkiyle aynı olan bir dede ve ninenin adlarım vererek ailenin Arnavut Belğradi kazasının bir köyünden geldiğini iddia ederken aralarında bostancılar kethüdasının da bulunduğu ve hepsi de Topkapı civannda Bayezid Ağa Mahallesi'nde oturan birçok tanık gösterebiliyordu.24 Bu insanlar, Mustafa b. Ömer ile Molla Osman arasındaki akrabalığı bildiklerine göre, en azından bazılarının göçmen olma olasılığı vardır ve şimdilik kaydıyla, Arnavut Belğradı'dan gelen göçmenlerin Bayezid Ağa Mahallesi'ni tercih ettiklerini iddia edebiliriz.

Mustafa b. Ömer, yakın bir akrabası olmadan ölmüştü. Evlenip evlenmediğini (evlenemeyecek kadar genç ya da yoksul olmuş olabilir) ya da ailesinin

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

kendisinden önce ölüp ölmediğini bilmiyoruz. Diğer örneklerde, bahçıvanların ve iş arayan diğer insanların, ailelerini köylerinde bırakarak tek başlarına Eyüp'e geldiklerini biliyoruz. Grebeneş kazasından Nikola, 15-20 yıl sonra Osmanlı'nın başlıca barut imalat alanı olacak Terkos (Azadlı) köyünde bir bahçıvan olarak çalışmıştı.25 Ölümüyle, asıl köyünde bir dul kadın ve küçük bir oğul bıraktı. Müteveffanın mal ve parasını dul kadına devretmek üzere üstüne alacak birine emanet etmek resmen zorunlu olduğu için, dava mahkemeye intikal etti. Bu sorumluluğun verildiği kişi, müteveffanın geldiği köyden biri olabilir. Müteveffanın oğluyla aynı adla, Panayot diye çağrıldığına göre, bu kişi çocuğun dedesi de olabilir. Nikola'nın sadece kısa bir süre çalışmak niyetiyle mi Eyüp'e geldiği, yoksa düzenini kurduktan sonra karısını ve çocuğunu yanına getirmeyi mi düşündüğünü bilmiyoruz.

Pek çok davada kadı sicilleri, göçmen bahçıvanların işledikleri toprağın sahibi olup olmadıklarını belirtmez. Fakat, bu göçmenlerden bazılarının memleketlerindeki toprağı akrabalarına ya da başkalarına sattıklarına dair açık kanıtlarımız var. Bu vakalar bir bakıma birer muamma teşkil eder. Bazı durumlarda bu toprak satışları göçmenin Eyüp'te kendisine bir düzen kurduğu ve geri dönmeyi düşünmediği anlamına gelebilir. Fakat, Laurence Fontaine'in Savoyard göçmenleri üzerine çalışması -17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sına genel bir bakış- bu tür toprak transferlerinin bütünüyle farklı bir anlama gelebileceğini de göstermiştir: Bu göçmenlerden birçoğu, kendi köylülerinin verdiği krediye bağımlıydı ve işlerin kötü gitmesi durumunda, toprak nakit para karşılığı transfer edilebilirdi.26 Eldeki kanıtların sınırlılığı karşısında, Eyüp'e göçenlerin toprak satışlarını değerlendirmek şimdilik olanaklı değil.

Bakkallar

Mesleği bilinen göçmenler arasında bakkallar en büyük kategoriyi oluşturuyor (15 dava). Hepsi Ortodoks Hıristiyan olan bakkalların çoğu Rumdu ya da en azından Rumca konuşuyordu. Ele aldığımız davaların çoğunda, bir tek göçmen söz konusuydu. Fakat bir davada, hepsi de Mora'daki Agrafa'dan gelme üç bakkal aynı belgede kayda geçmiştir; başka bir olayda, hepsi de İzdin'den gelme 6 bakkaldan söz edilmiştir. İzdin dışında, Eyüp sicillerinde sözü edilen bakkallar sınırlı sayıda yerleşim yerinden gelmişlerdi: Agrafa'nın yanı sıra, Grebeneş, İzdin, Premedi ve Yenişehir'e ek olarak saptanamayan bir yerleşim yerine, İnebahtı/Lepanto yakınlarındaki Çatalca'ya rastlıyoruz (İstanbul yakınlarındaki Çatalca ile karıştırılmasın). İncelediğimiz sicillerde yer alan üç davanın işaret ettiği gibi Grebeneş'ten Eyüp'e epeyce bakkal gelmiş görünüyor.

O halde, zamanın İstanbul bakkalları arasında İzdinlilerle Grebeneşlilerin önemli bir yer tuttuğu kabul edilebilir. Burada "Eyüp" yerine "İstanbul" ifadesi bilinçli olarak kullanılıyor; zira, bakkalların ikamet yerlerinin bilindiği hemen hemen bütün davalarda İstanbul'un bir semtinden söz edilir: Sultan Mehmed (herhalde bugünkü Fatih), denizcilerin mekânı tersanelere yakın Kasımpaşa bölgesi, Edirnekapı, Demirkapı, Bahçekapı, Tophane ve Uzunçarşı. Köy bakkallarına nadiren rastlıyoruz; içlerinden biri Litros'ta (Eyüp'ün bir semti) yerleşmişti.

Hepsi de İzdin'in aynı köyünden (en az) altı bakkalın karıştığı bir dava özellikle ilgi çekicidir. Davacı olarak mahkeme karşısına çıkmış olan grup içinde bakkal olmayan (örneğin içlerinden biri bahçıvandı) ve İstanbul bölgesinde yerleşmiş bazı köylüler de bulunuyordu. Davalı ise, davacılar öyle bir yetki vermedikleri halde memleketlilerinden 12 kese para toplamakla suçlanan aynı köyden bir başka bakkaldı. Ne yazık ki, metin bu paranın ne amaçla toplanmış olduğunu kaydetmiyor. Fakat bugünkü kuzey Yunanistan'da borçlu köylüler üzerinde yapılan çalışmalar, en azından 17. yüzyılda köylülerin, vergilerini ödemek için kolektif olarak borç para aldıklarını göstermiştir. Şeriatın, borçların miras dışı kalması ve mirasçıların kalan borçlardan sorumlu tutulamayacağı kuralının aksine, kolektif borçlar söz konusu olduğunda bütün köyün üstlendiği borçtan düşen payın babadan oğula intikal ettiğini görüyoruz.27 Bu durumda İzdinli bakkalların kendi köylülerinin vergileri için para verdiklerini ve borç verenlerden birinin sahtekârlık yapmaya kalkıştığım varsayabiliriz. Bir başka olasılık da köylülerin İstanbul'dan mal sipariş etmiş olmalarıdır; şimdi parasını vermeleri gerekiyor-dur. Ancak bu olasılık daha zayıf gözükmektedir.

Din ve Meslek

19. yüzyıl gözlemcileri, birçok Osmanlı yerleşiminde egemen olduğu varsayılan "etnik işbölümü"nden söz etmişlerdir.28 Özellikle Balkanlar'da, Türk ve Müslümanların tarıma ek olarak askeri ve yönetsel görevleri tercih ettikleri, gayrimüslimlerin ise zanaat ve ticarete hâkim olduğu iddia edildi. Son 15-20 yılda, özellikle Halil İnalcık ve Ronald Jennings'in çalışmaları bu tür bir işbölümünün, 19. yüzyıldaki yaygınlık derecesi ne olursa olsun, 17. yüzyıla doğru geri gidildiğinde geçerli olmadığını gösterdi.29 15. yüzyıl sonunda

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Karadeniz ticareti esas olarak Müslüman tüccarların elindeydi, 17. yüzyıl Anadolu kasabalarında tefecilik, hiç de gayrimüslimlere has değildi. Fakat bu çalışmada incelenen dönem, "klasik dönem"! karakterize eden modeller ile 19. yüzyılda varılan durum arasında bir geçiş dönemi olarak görüldüğüne göre, mesleksel dağılımlara dini bağlantılar açısından bakmak yararlı olur. Ne yazık ki, verilerimiz, tek bir dine mensup etnik toplulukları ayırt etmemize izin vermiyor.

Müslüman göçmenlerin mesleklerinin kaydedildiği 25 davanın yedisi, önemli bir şahsiyetin kapısında ya da bir vakıfta bir tür hizmetle ilgiliydi. Yedi göçmenin çeşitli düzeylerde askeri ve yönetsel görevleri vardı: Bu grupta, daha önce başka bir bağlamda karşılaştığımız padişahın mirahor-evvel padişahın imamı ve bir vezirin çuhadan gibi üst düzey görevliler de bulunuyordu. Fakat, sıradan bir imam, bir asker ve bir yeniçeri gibi daha mütevazı insanlar da bu gruba giriyordu. Tarımsal faaliyet gösterenler yeterince temsil edilmiştir: Üç bahçıvan ve ticaretle de uğraşan bir çiftçi bu kategoriye girer. Buna göre ticaret ve ulaştırma sektörü için geriye sadece dokuz kişi kalmaktadır; bu dokuzun bazıları normal olarak yeni göçmenlere açık olan vasıfsız işlere girmişlerdi. Müslüman tacirler, çoğunlukla et ticareti ve pişirilmesi ile uğraşıyorlardı: Sicillerimizde iki kebapçı, bir ciğerci ve bir kasap buluyoruz; ayrıca yukarıda sözü geçen yeniçeri aynı zamanda kasap olarak karşımıza çıkmaktadır.

37 davada, gayrimüslim göçmenlerin meslekleri sicillere kaydedilmiştir. Bakkallarla ilgili 15 ve bahçıvanlarla ilgili 8 dava dışında, iki fırıncı, üç niteliği belirtilmemiş dükkâncı ve yolcu olarak indikleri handa ölen iki celep ve belgelerimizde tek başlarına kendi sanatlarını temsil eden muhtelif zanaatkarları buluyoruz. Bu, iki gruptaki mesleki dağılımın önemli ölçüde farklı olduğu anlamına gelir. Fakat, bu dağılımın genel bir eğilimi yansıtıp yansıtmadığını anlayabilmek için Büyük İstanbul'un diğer bölgelerinin de incelenmesi gerekir. Dahası burada sunulan veriler, fırıncılar, bakkallar ve kasaplar gibi daha önemli zanaat ve meslekler konusunda monografilerin yararın gösterir. Tuhaftır, 19. yüzyıl öncesi için böylesi monografiler hemen hemen mevcut değildi.30

Dışarıya göç az olsa da, Eyüp'ü terk eden ve genellikle yolculukları sırasında ölen insanlara da ilgi göstermeye değer. Hepsi de Müslümanlarla ilgili olan 13 dava sicillere geçmiştir. Söz konusu kişilerden sekizinin unvanı vardı: dördü hacıydı, üçü ağa diye anılıyordu ve biri de beşe diye tarif edilen alt düzeyde bir askeri görevliydi. Üç olayda kaydedilenler Mekke'ye gitmekte ya da oradan gelmekteydiler; içlerinden birinin giderken diğer ikisinin dönerken yolda öldüğü akla gelmektedir; çünkü sadece iki Mekke yolcusuna hacı unvanı verilmiştir. İki davada insanlar, Eyüp kazasından taşradaki bir göreve atanan önemli bir kişinin hizmetinde oldukları için ayrılmışlardı; bu durum, sicillere bu açıklıkta yansımamış olan başka örnekler için de geçerli olabilir. Eyüp dışına göçenlerin tamamının Müslüman olmalarından bazı sonuçlar çıkarmak güçtür; zira, tüccarlar, gelip geçen yolcular ve göçmen işçiler bir yana, gayrimüslimlerin de zaman zaman geriye, asıl memleketlerine göç ettiklerini varsayımlıyız. Bu durumda en kolayı dava sayısının belli sonuçlara ulaşmamıza olanak vermeyecek kadar az olduğunu söylemektir. Fakat, hiç değilse taşraya atanmak üzere sıra bekleyen ve çok sayıda Müslüman hizmetkâra sahip önemli şahsiyetlerin Eyüp'te çoğunlukta oldukları da varsayılabilir. Sorun, kesinlikle daha fazla incelenmeyi beklemektedir.

Sonuç

18. yüzyılda Büyük İstanbul bölgesine göçle ilgili bu ilk araştırma, geçerliliği incelediğimiz sicillerin kapsadığı kısa dönemle sınırlı birçok gözlemle bizi baş başa bırakıyor. Bununla birlikte bu gözlemler, daha sonraki çalışmaların doğrulayacağı ya da yanlışlayacağı daha genel hipotezlere bir temel olarak kullanılabilir. Böylece Eyüp kazasının cezbettiği göçmenlere bakarsak, bu bölgenin Rumeli'nin bir parçası ve sadece sınırlı ölçüde Anadolu'yla bağlantılı olduğunu görürüz; İstanbul Boğazı, burada belgelenen mütevazı göçmenlere ilk bakışta sanılandan daha ciddi bir engel oluşturmuş görünüyor. Eyüp kazasına göçen birçok Hıristiyanın da Balkanlar'la bağlantıları olduğu görülebilir. Müslümanlar için kutsal bir kimliği olan kasaba, Hıristiyan göçmenlere muhtemelen fazla olanak sunmamıştı, yine de çevre köyler, en azından 16. yüzyıldan itibaren önemli bir gayrimüslim nüfusa sahipti ve olasıdır ki bu köyler yine gayrimüslimleri cezbediyordu. Dahası, Eyüp mahkemesi esas faaliyet alanları suriçi İstanbul'da olan insanlarla da ilgili epeyce davayı ele alıyordu; bu nedenle, burada karşılaştığımız bazı göçmenleri, özellikle Ortodoks bakkalları Eyüp'ten çok İstanbul'a gelen göçmenler olarak görmek gerekir.

Nispeten küçük belli bölgeler, özellikle Eyüp ve/veya İstanbul'a göçmen göndermiş gibi görünüyorlar. Belirgin örnekleri Makedonya ve daha da batıda

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Arnavutluk'tur. Fakat en dramatik durum, görünüşe göre tükenmez bir bakkal kaynağı olan İzdin/Lamia bölgesidir. Tersine, İstanbul'a çok uzak olmayan kasabalardan göçmen gelmemesi dikkate değerdir: Bursa ya da İzmir bir yana, Selanik, Atina ve Saraybosna'dan hiç göçmen kaydedilmemiştir. Elbette kentlerden gelen göçmenlerin suriçi İstanbul'u tercih etmiş olmaları olasıdır. Fakat elimizdeki kanıtlarla göçmenlerin esas olarak kırsal bölgelerden geldikleri ve günümüzde birçok köylünün önce bir taşra kasabasına göçüp sonra İstanbul'a geçme eğiliminin, en azından Eyüp kazası bağlamında 18. yüzyılın ilk yarısı için tipik olmadığı, cüretkârca ileri sürülebilir.

Göçmenlerin akrabalık ağlarından yararlanmış olmaları şaşırtıcı gelmiyor. Birçoğu, en azından mallarını akrabalarına ya da komşularına satmak suretiyle esas köyleriyle bağlantılarını sürdürmüşlerdi. Hatta, Eyüp'e gelen göçmenlerin çok uzaklardaki memleketlerini dahi epeyce düzenli ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır. Zira, köydeki insanlara düşen mirasın devredilmesi gerektiğinde, bu yükümlülüğü üstüne alacak insanlar kolayca bulunabiliyordu. Elbette, ölenin akrabalarının sadece bu miras işini halletmek amacıyla yola çıktıkları da düşünülebilir; bazen de böyle olmuştur. Fakat, yolculuğun güçlükleri ve tehlikeleri dikkate alındığında, daha mütevazı miraslann, zaten kendi amaçlan için yola çıkan insanlara emanet edilmiş olması muhtemeldir.

Verilerimiz, belli bir yerleşim yerinden ve/veya topluluktan gelen göçmenler arasında ortak özel meslekler olduğunu göstermektedir. Bu durum, İstanbul bölgesine gelen göçmen gruplarının emek pazarını "biçimlendirme"leriyle bağlantılıydı. Pek çok göçmenin sınırlı kaynağı dikkate alındığında, modern iktisatçıların sık sık öngördükleri türden rekabetçi bir emek pazarında fazla şansları yoktu. Ancak, oturma yeri ve/veya cemaat bağlantıları gibi "dışsal" ölçütler temelinde belli türden işlerin belli insanlara bırakılmasıyla emek pazarındaki rekabet sınırlanınca, yeni göçmenlerin kendilerine bir düzen kurma şansları olabilirdi. Osmanlı başkentinde ya da Eyüp'te bir işi olan İzdinli bir bakkal için, oğullarını ve yeğenlerini yardıma çağırmak ve sonunda dükkânı onlara devretmek anlaşılır bir durumdu.

Dahası, 18. yüzyıl İstanbul'unun lonca mensupları, "gedik" kavramına, yani belli bir mahalde, belli bir meslekle sırf onların uğraşabileceği gibi bir ayrıcalık sahibi kılınmış olmalarına kendi öncellerinden çok daha fazla yaslanıyorlardı.31 Gedikli olmak güçtü; fakat bu ayrıcalık bir kez elde edildi mi, bizzatihi bu güçlük, bir oğul ya da yeğenin kendi büyüğünün mesleğini sürdürmesini kolaylaştırıyordu. Galiba, 19. yüzyıl Osmanlı dünyası tarihçilerine hoş görünen ve göçmenlerimiz arasında da bir ölçüde karşılaştığımız "cemaate göre işbölümü"nün bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir. Görünüşe göre, 16. ya da 17. yüzyılda cemaat bağlantılarına göre işbölümü, burada incelediğimiz dönemdekinden ya da daha sonra 19. yüz-yıldakinden çok daha az belirgindi. Bu durum, gediklerin daha önceki dönemlerde daha az önemli olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Gediklerin ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul zanaatkârlarının yaşamında önem kazandığını savunan Engin Akarlı haklı ise ve "cemaate göre işbölümü" de kabaca bu dönemde gelişmişse, bu iki görüngüyü ilişkilendirmek anlamlı olur. Bu değerlendirmeler gerçek anlamında göç sorununun ötesine geçse de, söz konusu sorunun cazibesi, bu gerçekliği kavramamıza olanak veren bir ayna, ya da pencere olarak kullanılabilmesinde yatar.

NOTLAR

1 H.İnalcık, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City*, Dumbarton Oaks Papers, c. XXIII-XXIV, 1969-1970, ss. 231-249.

2 H. D. Andreasyan, "Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", ismail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, ss. 45-54, Ankara, 1970.

3 H. D. Andreasyan, agm.

4 M. Aktepe, "İstanbul Nüfus Mes'elesine Dair Bazı Vesikalar", Tarih Dergisi, S. IX/13, s. 5-16-18, 1958.

5 M. Aktepe, "İstanbul", age, s. 20.

6 S. Faroqhi, "Town Officials, Timor-holders and Taxation: the Late Sixteenth-Century Crisis as Seen from Çorum", Turcica, S. XVIII, ss. 51-82, 1986.

7 M. Aktepe, agm, ss. 3-4.

8 D. Panzac, La peste dans /'Empire ottoman, 1700-1850, ss. 195-227 Leuven, 1985.

9 D. Panzac, agm, s. 208.

10 Eyüp üzerine genel bilgi için bkz. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, ilgili maddeler, İstanbul, 1994.

11 J. H. von Thünen, Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationa-lökonomie, (H. Lehmann ve L. Werner, ed.), Berlin, 1990.

12 S. Faroqhi, Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade, Crafts and Food

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Production in an Urban Setting, Cambridge, 1984. Harita 5 ile karşılaştırın.
13 J-P. Pascual, "The Janissaries and the Damascus Countryside at the Beginning of the Seventeenth Century, According to the Archives of the City's Military Tribunal" Land Tenure and Social Transformation in the Middle East, (T. Khalidi, ed.), ss. 357.370 Beyrut, 1984.
14 H. Gerber, Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700, s. 81 vd, Kudüs, 1988.
15 Bu sicillerle ilgili genel bilgi için bkz. A. Akgündüz ve diğerleri, Şer'iye Sicilleri, 2 cilt, İstanbul, 1988, 1989.
16 No. 185, s. 15/5; 24/6.
17 R. Mantran, İstanbul dans la seconds moitie du XVIP si ede, Essai d'histoire institu-tionelle, economique et sociale, s. 63, Paris, İstanbul, 1962.
18 Bu yerleşimleri saptamadaki yardımından ötürü Dr. Areti Paschalidou'ya teşekkür ederim.
19 A. Nesin, Böyle Gelmiş Böyle Gitmez, s. 54, Ankara, 1969.
20 A. Ducellier (ed.), Leş chemins de I'exil, Bouleversements de l'Est europeen et migration vers l'Ouest d la fin du moyen age, Paris, 1992.
21 S. Faroqhi, "Towns and Townsmen," s. 271.
22 H. İnalcık, "Adaletnameler," Belgeler II, S. 3-4, s. 126 1965.
23 R. Mantran, age, s. 506.
24 Bir "bahçıvanlar kethüdası"nın varlığı, bir bahçıvanlar loncasının varlığını kanıtlamasa da ima eder.
25 A. Ter-Minassian, "Üne famille d'amiras armeVıiens: leş Dadian," Histoire economique et sociale de I'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960), ss. 509-511 Leuven, 1995.
26 L. Fontaine, Histoire du colportage en Europe, XVe-XIXe siecle, Paris, 1993.
27 E. Gara, "Indebtedness of Peasants and its Impact on Agrarian Relations - the Caseof the Karaferye District in Macedonia in the Seventeenth Century," CIEPO kongresinde okunan tebliğ, Amsterdam, 1995 (yayımlanacak).
28 C. Issawi, The Economic History of Turkey, 1800-1914, ss. 13-14. Chicago, Londra, 1980.
H. İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans," Arc-heion Pontou S. 35, ss. 74-110, 1979; R. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records, The Sharia Court of Anatolian Kayseri," Journal of the Economic and Social History of the Orient, S. XVI/2-3, ss. 168-216, 1973.
30 D. Quataert tarafından hazırlanan bazı zanaatlarla ilgili 19. yüzyıl monografileri için bkz : D. Quataert, Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908, Reactions to European Economic Penetration, New York, 1983; ve ay., Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914, İstanbul, 1993.
31 E. Akarlı, "Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly among İstanbul Artisans, 1750-1850," Wissenschaftstolleg-Jahrbuch, ss. 223-232, 1985-1986.

TEREKELER IŞIĞINDA 18. YÜZYIL ORTASINDA EYÜP'TE YAŞAM TARZI VE STANDARTLARINA BİR BAKIŞ ORTA HALLİLİĞİN AYNASI

TÜLAY ARTAN

Eyüp Projesi'nin bu aşamasında Havâss-ı Refıa kaza, nahiye, köy ve mahallelerinde "maddi kültür ve yaşam biçimi"ni irdelerken asli ve u/un vadeli amacım, tereke sahipleri aracılığıyla İstanbul'un belli bir bölgesinde statü, meslek, gelir düzeyleri ve yaşam mekânları ile bir tüketim grubunu tanımaya çalışmaktı.1

Üretimin ve Tüketimin Tarihçiliği

19. yüzyıldan bu yana iktisadi ve toplumsal tarih alanı, nicel ve nitel yönleri, teknolojileri, yarattığı hasıla türleri ve dayandığı/yansıttığı insan ilişkileri itibariyle daha çok üretim ağırlıklı olarak gelişti. Gerek Adam Smith ve Ricardo, gerekse Marx tarafından teorileştiriliş tarzıyla üretimin başatlığı, ekonomi ve sosyolojiyi şekillendirdi; olanca ampirisizmine karşın bu iki daldan hayli utangaç biçimde de olsa sürekli etkilenen ve beslenen tarihin örtük kabullerine nüfuz etti. Buna karşılık birey, grup veya toplumların neyi/nasıl ürettikleri kadar neyi/nasıl tükettikleri ile de belirlene-bileceği varsayımından yola çıkan tüketim tarihçiliği, oldukça yeni bir yönelişi ifade ediyor.2 Sosyal ve beşeri bilimlerdeki her moda cereyan gibi, bunun da bir büyüsü ve bir gerçekliği var; yapabilecekleri ve yapamayacakları var; getirebileceği taze bakış açıları ve bilinen şeyleri değişik formüllerle

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

söyleyebilmesinin tadı var; emekle, zahmetle kazanılacak derinlikleri ve kendini daha çabuk ele veren, çarpıcı ama belki sınırlı geçerlikteki gözlemleri var. Bu konunun Osmanlı tarihçiliğine ithali sonucunda ortaya çıkan çalışmalardan erken bir örnek olarak Donald Quataert'in, devletin yukarı dan aşağı modernleşme çabalarına bağlı olarak bürokratik giyim-kuşamı 18. ve 19. yüzyılda zaman zaman yeniden düzenlemesinin, tüketim kalıplarında ne gibi değişikliklere yol açtığıyla ilgili çalışmasını zikredebiliriz.-1

İç ve Dış Dinamikler Tartışması

Diğer yandan tüketim tarihi çalışmaları perspektifinde yer almasa da periferal (çevresel) modernizasyonun dışa açılma veya Batılılaşma boyutunun, gene 18. ve 19. yüzyılda ne gibi Avrupa kökenli lüks tüketim objelerinin ithalatında gözlenebileceğiyle ilgili çalışmalar Osmanlı tarihçiliğinde belli bir yaklaşımı yansıtmaktadır.4 Oysa 18. yüzyılın Osmanlı modernleşme ve Batılılaşma sürecinin başlangıcı olduğu saptaması, her şeyi Tanzimat'la başlatan anlayışa göre önemli bir düzeltmeyi içeriyor5; ancak son zamanlarda belki fazla basmakalıp biçimde, artık enine boyuna düşünülmeden, özellikle alt-unsurları (değişim-modernleşme-batılılaşma) ayrıştırılmadan tekrarlanır olduğundan korkuyorum. Aynı şekilde, endüstri öncesi toplumlarda ekonomik büyüme ve gelişmenin mutlaka iç pazara dönük mamul madde üretimi etrafında örüldüğü (ya da bundan ibaret olduğu) savının gördüğü tartışmasız kabul, daha geniş dünya bağlantılarıyla ilgili (ithalat ve ihracat gibi) faaliyetlerin ve içerdikleri mal akımları ile yansıttıkları zevklerin bütünüyle tali, arızi, hatta bünyeye yabancı ve dışarıdan empoze edilmiş bir yama gibi telakki edilmesine yol açıyor. Ve işte bu gibi kısmen açık, kısmen örtük önermelerin uzantısında, 18. yüzyıl Osmanlı dönüşümü, daha önce 19. yüzyıl ve Tanzimat dönemi için olduğu gibi, (a) pasif bir Batılılaşmaya indirgeniyor ve (b) yalnız Avrupa'dan saat, ayna, dürbün, kumaş ve benzeri lüks tüketim objelerinin ithalinin artması ve gündelik hayata girmesiyle ölçülmeye çalışılıyor.

18. Yüzyıl Elitinin "Tüketimci" Yaşam Tarzı

Bilimsel çalışmanın gelişimi ve paradigmatik kaymaları içinde, uzun vadede ne ölçüde yanlışlanacağını, ne ölçüde (yeniden) teyit edileceğini bilemediğim (gerek, genel olarak tüketim tarihçiliğine, gerekse Osmanlı 18. yüzyılına ilişkin)6 bu yaklaşımlardan, benim bugün duyduğum rahatsızlık, çok iyi tanımlanmamış olmakla birlikte, galiba iki noktada toplanıyor. Birincisi, 1730 isyanıyla satha çıkan ekonomik ve toplumsal bunalımı, "Lale Devri" efsanesi ve Sultan III. Ahmed ile Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın zevkperest kişilikleri üzerinde yoğunlaşarak "okur"ken,7 bu klişelerin de yansıttığı tüketim tutkusunun, daha açık bir ifadeyle gösterişçi (conspicuous), hatta düpedüz tüketimci (consumerist) tüketici davranışlarının, bu asırda Osmanlı ekonomik ve toplumsal gelişmesi için çok belirleyici olmuş olabileceği noktasında hiç olmazsa bir kuşku peydahlamak zorunda olduğumuzu sanıyorum. En azından seçkinler düzeyinde bu olay, sırf dışarıdan enjekte edilen ilgi ve tutkularla açıklanamayacak bir kapsam ve yaygınlık arz ediyor. Hanedanın kadın üyeleri geçmişten farklı olarak kendi adlarını taşıyan görkemli sahilsaraylar yaptırıyor; sonra da onları izleyen diğer elit mensuplarıyla birlikte, Boğaziçi köylerinde İstanbullulara yeni bir yaşam tarzını seyrettiriyorlar. Varidat ve masarifât defterleri bu sarayların ekonomik hareketliliğine işaret ederken, harcamaların (mukataa, arpalık, paşmaklık vb kategorilerinden sağlanan) gelirlerin hep üzerinde olduğunu, bütçelerinin hep açık verdiğini ortaya koyuyor.8 Daha yakından bakıldığında, yapılan giysi, döşeme vb. alımlarının, sırf bu saray ve konakların kapı halklarının ihtiyaçlarıyla açıklanamayacağı görülüyor. Günlük, aylık, yıllık hesap defterlerinde karşımıza çıkan yiyecek-içecek alışverişi miktarları da, matbah-ı âmire tayinatları ile birlikte düşünüldüğünde, bu saraylardaki tüketimin (sınıfsal farkları da hesaba katan) herhangi bir "gerçek" yeme-içme ihtiyacı nosyonunun kat kat üzerinde olduğu izlenimini doğuruyor.9

Elitten Halka Geçerken, Kapsayıcı Olma İhtiyacı

İkinci olarak, hanedan üyelerinin ve (birçoğu hanedana akraba) devlet ricalinin, bir süredir üzerinde çalışmakta olduğum varidat ve masarifat kayıtları ile muhallefatları, ayrıca matbah-ı âmire tayinatından yararlanma boyutları vb ışığında edindiğim, Osmanlı başkentinde saraylıların ve saray çevresindekilerin lüks tüketim objelerine gösterdikleri talebin 18. yüzyılda artığına dair bu gözlemler, benzer bir eğilimin daha aşağı statü ve/veya gelir grupları için de geçerli olup olmadığını akla getirmekte. Ancak tabii böyle bir soru, tüketimin sırf politik kararların yarattığı bazı dönüm noktalarıyla, daha çok bu kararlara denk düşen simgesel mesajlar bağlamında ilişkilendirilmesi tavrından farklı, daha köklü bir irdeleme katmanını içeriyor. Tüketim deyince, başkalarına (faraza varlıklılara veya daha varlıklılara) öykünmenin, modayı izlemenin, ya da çılgın harcama dürtülerinin ötesinde, geniş insan

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

topluluklarının daha günlük, rutin, serinkanlı ve kitlesel davranış biçimleri de şüphesiz aklımıza gelmeli. Örneğin yukarıda değindiğimiz matbah-ı âmire tayinatları, kıymetli kumaşları, kürklü hilatleri, atlan ve cariyeleri değil, en zorunlu ihtiyaç maddelerini konu alan bir bölüşümcülüğün ifadesi. Örneğin bu törensel yiyecek bölüşümcülüğü (ritual food redistribıttionism), Osmanlı toplumunun global yapısı ve tüketim akışları içinde tam nereye oturuyor? Bunu cevaplayabilmek, daha genel olarak tüketimdeki herhangi bir değişikliğin anlamını yakalayabilmek için, önce bir Osmanlı tüketim modelimiz,, daha doğrusu coğrafya, iklim, yerleşim türü, statü, meslek ve gelir gibi bir dizi değişkene göre nüanslandırılmış; zorunlu ve lüks emtia tanımlan açıklığa kavuşturulmuş; ayrıca yerel ve ithal girdileri, ikmal örüntüleri saptanmış bir Osmanlı tüketim paketleri yelpazemiz olmalı. İşte, potansiyel olarak hem başkent toplumunun, hem kentsel/yarı-kentsel taşra toplumunun öğelerini taşıyan Eyüp, böyle kapsamlı bir tüketim modelleştirmesine giden çok uzun yolda, bir somut inceleme alanı meydana getiriyor.

Eyüp Terekelerinin Kır/Kent Dağılımı

Bu noktada, elimizdeki üç Eyüp şeriye sicilinden ikisinin kassam defteri olmasının 10, beni diğer katılımcılardan belki daha avantajlı bir konuma getirdiğini itiraf etmeliyim. 1748 ve 1750 yıllarına ait bu iki kassam defterinde toplam dava sayısı 375 + 196 = 571, malların dökümü yapılarak kaydedilen tereke sayısı ise 106 + 85 = 191'dir; başka bir deyişle, vesayet, nafaka ve (dökümsüz) miras paylaşım davaları çıktığında geriye kalan dökümlü terekeler, bu iki defterde toplamın sırasıyla 106'ya 375'ini diğer bir anlatımla % 28'ini ve 85'e 196'sını diğer bir anlatımla % 43'ünü oluşturmaktadır.

İncelediğimiz dönemde Eyüp, yalnız Osmanlı başkentinin bir semti değil, aynı zamanda İstanbul çevresinin hayli geniş kırsal alanlarını kapsayan büyükçe bir kazaydı; güneybatıda Marmara'ya, kuzeyde Karadeniz'e dayanıyordu. Bu çerçevede kendilik kavramı, Eyüp'ün saptayabildiğimiz toplam 26 mahallesi ile Ayvansaray, Edirnekapı, Eğrikapı, Yenikapı ve Yedikule haricinde ve dahilinde yaşayanları; köylülük kavramı ise Eyüp'ün üç önemli nahiyesi olan Terkos, Büyükçekmece ve Küçükçekmece'ye bağlı toplam 29 köyde ve civar bahçelerde yaşayanları kucaklıyor. Tereke sahiplerinin bazılarını, bu iki kategoriden herhangi birine oturtamıyoruz : Dışarıdan gelen celepler, "misafireten" kalırken ölenler gibi. Bunları çıkardığımızda, 184 numaralı defterdeki 106 dokumlu terekeden geriye 93 tereke, 188 numaralı defterdeki 85 terekeden ise geriye 78 tereke, yani sahibinin ait olduğu yerleşim türü net olarak tespit edilebilen toplam 93 + 78 = 171 tereke kalıyor. 18. yüzyıl ortalarının bu 171 terekesinin yarısından fazlası (yukarıdaki anlamda) kentlilere ait olmakla birlikte, bu, ezici bir çoğunluk değildir, çünkü terazinin diğer kefesinde, hiç de azımsanamayacak sayıda tereke sahibi Havâss-ı Refıa köylüsü yer alıyor: 184 numaralı defterde 57 mahalleliye karşı 36 köylü; 188 numaralı defterde 46 mahalleliye karşı 31 köylü. Demek ki Eyüp'ün köylerinde de, tereke bırakacak kadar varlıklı olmak istisna değildi; hatta bir ilk izlenim olarak, kentli tereke sahiplerinden bazı grupların statü olarak daha yukarıda yer almalarına karşın, tereke sahibi köylülerin, hiç değilse elimizdeki sicillerde karşımıza çıkan şehirlilerin birçoğundan daha varlıklı olduğunu söyleyebilirim. Genellikle büyükbaş hayvancılık ve kuru tarımla uğraşan bu köylüler arasında, kendi ihtiyaçlarının ötesinde üretim yaptığını anladığımı/, ancak İstanbul civarındaki tarım alanlarında üretim yapan bütün çiftçiler arasında nasıl bir işletme büyüklüğü ve zenginlik skalasına ycrleştirebileceğimizi (henüz) kestiremediğimiz çift veya çiftlik sahipleri çoğunluktadır. Yaşam tarzı açısından bir ilginç husus var: Çiftçi terekelerinde zaman zaman rakının yanı sıra sirkelerle de karşılaşmamız, belki şarapların sirke olduğunu, yani Havâss-ı Refia köylerinde bir ölçüde şarap da üretildiğini düşündürüyor. Bir davada adamın birinin karısına verdiği içki içmeme sözünü kadıya kaydettirmesi,11 bu bağlamda dikkat çekiyor.

Köyün Yeknesaklığı, Kentin Statü ve Meslek Farklılaşması

Eyüp sicillerinde karşılaştığımız terekelerin bir bölümü, askeri sınıf üyelerine ait. Hemen hepsinin "çuhadar", "odabaşı", "beşe", "ağa", "çelebi" ve "efendi" gibi unvanları, besbelli geçmişlerinin mirası.12 Bunun ötesinde, yalnız bir bölümünün aktif hizmet hayatında ne yaptığı veya nereden emekli olduğu belli: iki çuhadar;13 bir teberdar-ı sultan emeklisi,14 bir hassa bostancı emeklisi,15 bir yeniçeri hasekisi,16 bir dergâh-ı âli yeniçerileri 28. bölük emeklisi,17 bir 62. cemaat emeklisi,18 bir 10. sekban yoldaşı,19 bir 23. bölük emeklisi,20 bir 42. bölük ortası odabaşı emeklisi;21 iki odabaşı (kardeş);22 bir 3. bölük emeklisi,23 bir 10. bölük orta neferleri mütevellisi.24 Bu tereke sahiplerinden yalnız üçü köyde oturuyor ve hayatının sonunda debbağlık yaptığı belirtilen 23. bölük emeklisi dışında hiçbirinin terekesinden, ölmeden önce neyle uğraştığı anlaşılamıyor. Tek ortak özellik, hepsinin silah sahibi olması. Köylerde bir de gayrimüslim köy bekçisiyle karşılaştık ki, beytülmale kalan

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

terekesinde sadece sim düğmeler ve sim çapraz kaydedilmiş olmasını ilginç buluyorum.25

1748 ve 1750 tarihli Eyüp kassam defterlerinde, biri köylü, diğeri mahalleli olmak üzere iki de imam terekesi yer almakta.26 Bu gruba köyde yaşamış olan iki molla27 ve bir papaz28 ile Şah Sultan Tekkesi'nin (aslen Eyüplü olan) seccadenişinini29 de katabiliriz. Bunun ötesinde, medreseli ulema sayısı sıfır, buna karşılık "elhac" (özellikle hem kendisi, hem babası elhac), "esseyid" ve (bir kez) "esşeyh" olarak anılan bireylerin sayısı hayli fazla. Üç yıl önceki ilk Eyüp sempozyumunda, geleneksel toplumda dini ve dindışı kimlikler arasında net ve a priori bir ayırım yapmanın mümkün olmadığı konuşulmuştu. Onun için aktardığım durumu Eyüp'ün özel dini karakteriyle açıklamadan önce, bu sıfat ve unvanların başka yerlerdeki frekansına göre Eyüp'te belirgin ve olağanüstü bir yoğunluğun söz konusu olup olmadığına bakmak gerekir.

Üçüncü olarak esnaf ve zanaatkarlar, askeri sınıf mensupları/emeklilerinden de daha kesin ve yoğun biçimde, kentli karakter taşıyor. Köylerde bir kiremitçi,-30 bir mandıracı ve bir sütçü-31 dışında hiçbir uzmanlaşmış meslek veya işkolu göze çarpmazken, bütün arabacı,32 taşçı,-33 yorgancı,34 hamami,35 leblebici,36 kayıkçı,37 debbağ,38 berber,39 bakkal,40 fırıncı,41 abacı/terzi,42 helvacı,43 kebapçı, oyuncakçı, mumcu ve çömlekçiler Eyüp mahallelerinde oturmakta. Bunlardan arabacı, kayıkçı, hamamcı ve bakkalı, ticari sermaye sahibi, geri kalanları ise zanaatkar olarak tanımlayabilir; ayrıca, hem çırak, yamak, şakirt vb sözcüklerinin kullanılmamasından, hem de işçilerin tereke bırakacak kadar birikim yapmasının zorluğu varsayımından hareketle, bütün meslek adlarının başkasının yanında çalışan işçileri değil, iş(yeri) sahiplerini belirlediğini kabul edebiliriz. Nihayet, Eyüplü zanaatkarlar arasında lüks tüketim mallan üretenlerin görülmemesine karşılık, kendilerinin ayna, saat, cariye vb. kıymetli eşya sahibi olabildiklerini kaydedelim. Farklı zanaat dallarına mensup kişilerin terekelerinin değeri, dolayısıyla da yaşam standartları arasında belirgin farklar saptanırsa, bunun, söz konusu zanaat dalları arasında bir toplumsal statü hiyerarşisinin varlığı doğrultusunda yorumlanıp yorumlanamayacağını ayrıca düşünmeliyiz.

Eyüp'ün yalnız köylerinde değil, mahallelileri arasında da "bahçevan,"44 "bostani"45 veya "bahçeci"46 diye tarif edilen, ya da terekesindeki araç-gereçten uğraşı anlaşılan47 küçük bahçe işletmecilerine sıkça rastlıyoruz. Bunlardan bir bölümünün terekelerinde, ev eşyası, mücevherat vb. değil, daha çok araç-gereç ve ekili ya da toplanmış ürünleri kaydedilmiştir. Bunlar, zanaatkarlardan farklı olarak bu kesimde, bir miktar birikim yapıp tereke bırakabilmiş işçi veya icarcılar olabilir gibi geliyor. En ilginci, 54 fükâfeci olarak kaydedilenlerdir ki bunların arasında özellikle lale yetiştiricileri dikkati çekmektedir. 1750 tarihli 188 numaralı defterde yer alan bir tereke ile bu proje kapsamında henüz değerlendirilmemiş gene 1751 tarihli bir defterde bulunan bir başka terekede de,48 onlarca lale soğanı, isimleri ve değerleriyle kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu iki tereke 18. yüzyılda lale soğanı fiyatlarının binlerce akçeye ulaştığı yolunda bir tez geliştirerek III. Ahmed saltanatını (1703-1730) "Lale Devri" olarak nitelendiren Cevdet Paşa ve daha sonra da Ahmed Refik (Altınay) efsanesinin yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmekte ve tersine, 100 akçenin altındaki bir skalada yoğunlaşan lale fiyatlarının gerçek yüzünü yansıtmış olan Münir Aktepe'nin tezini desteklemektedir.49

Son olarak, yukarıda da belirttiğimiz gibi 1748 ve 1750 tarihli kassam defterlerindeki tereke sahipleri arasında, Eyüp'te veya Havâss-ı Refia köylerinde "misafireten" bulunanlar da vardır ki, bunlar arasında özellikle celepler dikkat çekicidir.50 Birinin Balıklı Ayazma'daki hastalar odasında, diğerinin de salhanede ölmesi; mirasçısı bulunamayan bu müteşebbislerin İstanbul'a getirdiği koyunların, birkaç parça giysinin, silahlarının ve nakitlerinin beytülmale kalması, gariplerin hazin yaşam öykülerini sezdiriyor.

Erkek Ölümleri, Genç Ölümler, Kalabalık Gayrimüslim Aileler

Her ne kadar bu sicilleri kullanarak kapsamlı bir demografı çalışmasıyapmak henüz mümkün olmadıysa da, elimizdeki belgelerin Osmanlı toplumu hakkında önceden bildiğimiz bazı olguları desteklediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Örneğin tereke sahiplerini cinsiyetleri açısından karşılaştırdığımızda (ve tam okunamayan ya da orijinalinden kontrol edemediğimiz örnekleri çıkardığımızda), erkek ölümlerinin kadın ölümlerinin iki misli olduğunu görüyoruz : 184 numaralı defterde 62'ye 34, 188 numaralı defterde 52'ye 22. Bu ölümlerin bir salgın veya doğal afete bağlı olmadığı açık: Zaman ve mekân olarak dağınık davalar, bunlar; ne bir ailede, hatta ne de bir mahallede birkaç ferdin art arda öldüğünü görmüyoruz. Ancak spesifik ölüm nedenleri (cinayetler dışında) belli değil. Bu da yaşam biçimi ve standartlarına ilişkin birçok soruyu karanlığa itiyor. Diğer yandan orta yaşlı, hatta genç diyebileceğimiz ölümlerin çoğunlukta olması muhtemeldir. Bunu, şu gibi ipuçlarından çıkartıyoruz:

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Sicillerimizde bütün yakınlarını kaybetmiş tek bir (yaşlı) kadın ölümü kaydedilirken,51 ölenlerin karı veya kocaları hemen hep hayattadır. (Örneğin 184 numaralı defterde, kocası hayatta olmayan yalnız iki kadın ve karısı hayatta olmayan yalnız üç erkek tereke sahibi yer alıyor.) Ayrıca yirmi tereke sahibinin hem annesi (kimi zaman annesi ve babası) hayatta, hem de çocukları var. Vesayet davalarının çokluğu da, arkada kalan çocukların küçük, dolayısıyla ölenlerin genç veya orta yaşlı olduğuna işaret ediyor. Ama eğer bu hipotez doğruysa, bu terekelerin fazla ilerleyemeden durakalmış (arrested) birikim düzeylerini yansıttığı belki söylenebilir. Ancak bu konuda daha güvenli sonuçlara varabilmek, terekelerimizin sayısını artırmaya ve gerek İstanbul içindeki, gerekse dışındaki başka bölgelerle karşılaştırmalar yapmaya bağlı. Çocuksuz ölen kadın ve erkeklerin ise, yaşları ile statülerine dair herhangi bir şey söylemek bu aşamada mümkün değil.52 Tek bir örnekte, tereke sahibinin ilk çocuğuna hamileyken doğurmadan öldüğü kesin gibidir: Terekesindeki beşik yorganı, çocuk beklediğini; çok sayıda kullanılmamış yorgan ise çeyizinin henüz yıpranmadığını yansıtıyor.53

Köylü ya da kentli, tek eşli olduklarını anlıyoruz.54 Ayrıca gayrimüslim ailelerin daha çok çocukluluğa uzandığı gözleniyor: 4 oğlan l kız = 5,55 4 kız l oğlan = 5,56 5 oğlan l kız = 6,57 6 oğlan l kız = 7,58 nihayet 5 oğlan 4 kız = 9.59 Oysa Müslümanlarda en fazla 5 çocuğa rastladım: bir örnekte 5 oğlan,60 bir başkasında 4 kız l oğlan.61 Tabii bu demek değil ki kadınlar az doğum yapıyor; güvenli, rahat ve sağlıklı bir hayat yaşıyorlardı. Köylü kadınların günlük yaşamını kestirmek pek zor olmasa gerek: Tarlada çalışmalarının dışında dokumacılıkla da uğraştıklarını anlıyoruz. Mahalleli kadınlar ise günlerini ev işleriyle, çocuk bakımıyla, hamam eğlenceleri ve eş dost ziyaretiyle geçirmiş olabilirler. Bir tek kadının terekesinde mushaf-ı şerif çıktı; diğer yandan, çıkrık, gergef, bez tarağı, keten tarağı, tezgâh, iplik, çözülmüş ilmek ve bez, münhasıran kadın terekelerinde geçiyor.62

Yalıların Yokluğu: Sahillerin Hanedan Mensuplarınca İşgali

Bu çalışmada ev tiplerini ayrıntılı olarak incelemedim. Daha önce doktora tezim için incelemiş olduğum, aynı devir Yeniköy mahkemesi sicilleriyle karşılaştırıldığında,63 elimizdeki üç defterde ev satışı, devri veya bö-lüşülmesiyle ilgili dava sayısının yetersizliği, özellikle yalı tabirinin geçtiği örneklerin azlığı ve gerek diğer evlerin, gerekse yalıların iç taksimatının ayrıntılı olarak belirtilmemesi, beni böyle bir analizi ertelemeye yöneltti. Oysa incelediğimiz sicil sayısı arttığı ve daha geniş bir zaman dilimini kapsadığı takdirde, yemek pişirmekten boş zaman kullanımına kadar günlük hayatın geçtiği, maddi kültürün tüketim alanı olan yaşam mekânlarını da incelemek, tüketim biçimleriyle ilgili çalışmalar için son derece önemli ve anlamlı olacaktır. Her şey bir yana; mekânlar aynı zamanda kişilerin nelere öykündüklerine, nelere sahip olmak istediklerine de işaret eder. Örneğin yalı tipi, ister büyük ister küçük olsun, kendi başına bir yaşam biçimini tanımlar. Böylelikle yaşam mekânından kalkarak gündelik rutin-ler, insanların, ailelerin (ya da hanehalklarının) nelerden zevk aldıkları, kendilerini başkalarına nasıl göstermek istedikleri de anlaşılabilir ki, bu işin ucu bir hanehalkının edindiği eşyaların neden bir başka hanehalkının sahip olduklarından farklı olduğuna kadar uzanır.

Bu seriye sicilleri çerçevesinde Eyüp'ün mahallelerinde yalı tipine rastlanmamasından hareketle, 18. yüzyılda İstanbul elitinde gözlenen tüketim tutkusunun henüz daha aşağı sınıflara nüfuz etmemiş olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu sorunun altını çizmek, ama belki de aceleci bir çıkarsama olduğuna işaret etmek istiyorum. Bir kere, hanedanın ve elitin kıyılarda bir sayfiye veya mesire yaşantısı kurma tutkusu, Boğaz'dan önce Haliç'te yoğunlaştı. 18. yüzyıl ortasına ait resim, çizim ve gravürlere baktığımızda, hemen bütün Haliç-Eyüp sahil şeridinin birbirine neredeyse bitişik uzanan sahilsaraylarla dolduğunu görüyoruz. Acaba bu gelişme, semtin asıl sakinlerinin daha mütevazı yalılarına fazla yer (ya da daha kolay edinilebilir yer) bırakmamış olabilir mi? İkincisi, denize yakın bir yaşam modelinin cazibesine hiç kapılmadıklarını söyleyebilir miyiz? Bu noktada, ilk Eyüp sempozyumunda da vermiş olduğum bir örneği tekrarlamak istiyorum. Eyüplü bir molla Yeniköy'de bir yalı satın almış. Eğer seçim kriteri deniz kenarında olmaksa, neden itibarlı Eyüp mahallelerinden birinde, örneğin Zal Mahmud Paşa Mahallesi'nde değil de Yeniköy'de, kendisine bir tarafında meyhane olan bir yaşam mekânını seçiyor? Acaba burada yeni bir tüketim arzusu, insanların kendi geleneksel çevrelerinden çıkıp yeni coğrafyalara atlaması biçiminde mi tezahür ediyor? Bunu bir varsayım olarak kaydediyorum.

Taşınabilir Varlık Göstergeleri: Ev Döşemeleri

Gerek şehirli gerek de köylü terekelerinde döşeme eşyaları, örneğin orta keçeleri, kilimler, kapı ve pencere perdeleri, ocak yaşmakları, sofralar,

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

minder, yastık, makad ve döşekler, hemen her evde görülse de genellikle "köhne" olarak tanımlanmıştır; çok seyrek olarak bunların dekoratif özelliklerine, simli şeritlere ve püsküllere, ayrıca işleme kapı ve pencere perdelerine64 rastlıyoruz. Yer döşemesinde mısır hasırları65 ve halılar66 nadiren karşımıza çıkıyor. Diğer yandan (yatak) çarşafı, yorgan ve yastık sayıları gelir düzeyini belirleyecek kadar anlamlı ve değişken değil; işleme seccade gibi işleme yorganlar, münakkaş yüz yastıkları da tek tuk.67 Ayrıca hemen hep bu döşeme eşyalarının kullanılmış, yıpranmış oldukları kaydedilmiş. Oysa seçkinlerin terekelerinde tam tersi bir durumla karşılaşıyoruz. Hane-halkı ne kadar kalabalık olursa olsun, gereksinimin çok üstünde, onlarca ve genellikle yeni oldukları kaydedilmiş çarşaf, yorgan ve çeşitli yastıklar (yüz yastığı, baş yastığı vb) söz konusu... Dolayısıyla burada 18. yüzyıl ortasında tüketime öykünmenin alt sınıflar için de yaygınlık kazanmış olma olasılığına dair ikinci bir kuşku da ortaya çıkıyor.

Aynalar, Saatler, Dürbünler

Tersine ev eşyaları arasında saat ve aynaların gelir düzeyini belirlemede sağlıklı olarak kullanılabileceğini görüyoruz: Saat sahipleri arasında her iki imam, hamamcı, odabaşı, yorgancı, üç hacı, bir ağa, bir çelebi, bir seyit ve 23. bölük emeklilerinden olup debbağlık yapan hacı ile ticaretle de uğraşan bir çiftçi bulunmaktadır. Bunlar bir gümüş ve bir mücevherli saatin (sahipleri şehirli ve ağa unvanlı, ikincisi köle, karısıyla art arda ölmüş, varlıklı ancak fazla mücevheri yok) yanı sıra bandol saat, akrep saat, asma saat, çalar saat, (asma çalar saat), kum saati, kurada (?) saat diye tanımlanmıştır. Dolayısıyla saatler değerleri açısından da sahiplerinin varlık düzeylerini bir alt kategoride tanımlayabilir.

Ayna sahipleri arasında ise dört kadın, bir çelebi ve bir gayrimüslim çiftçi bulunmaktadır.68 Hanedan üyeleri ve ricalin o dönemde yaptırdıkları sahilsarayların mefruşat kayıtları ile bu kişilerin çeyiz ve muhallefatlarında sayısız saat ve ayna ile karşılaşmaktayız.69

Tek dürbün yukarıda söz ettiğimiz, mücevherli saate sahip olan kişiye ait; ne yazık ki sosyal statüsü hakkında fazla bilgi edinemiyoruz.70 Dürbün gibi, batı orijinli yelpazeler, perukalar, gözlükler vb hiç karşımıza çıkmadı.

Billur, Porselen ve Gümüş Eşya

Gene değerli ev eşyaları arasında nadiren karşımıza çıkan porselen, billur ve gümüş eşya tereke sahibinin gelir düzeyini hemen yukarı çekmektedir: Şöyle ki terekelerde rastladığımız fincan,71 fağfur fincan,72 mineli fağfur fincan,73 sim fincan zarfi,74 bardak,75 billur bardak76 ve Eyüp bardağının77 sahipleri 3 kadın, 2 imam, çuhadar, 3. bölük emeklisi beşe, bir seyit ve bir çelebi idi. Bunlardan dördü ise, çuhadar, bir imam, bir kadın ve beşe, bu objelerin birkaçına ve birden fazla sayıda sahipti.

Yerli ve orijiniyle kaydedildiğine göre muhtemelen değerli bir ürün olan Eyüp bardağı bir tek kez, ve ne yazık ki sahibinin statüsünü ve gelir düzeyini kesin olarak belirleyemediğimiz bir davada karşımıza çıktı. Ama çömlekçi terekelerinin örnek sayısı artarsa hem Eyüp bardaklarının değeri konusunda, hem de bu yörenin çömlekçilerinin statüsü hakkında daha gerçekçi bir fikre sahip olabiliriz.

Mutfak eşyaları genellikle hep aynı araç ve gereçlerden oluşuyordu. Bunlar kapaklı tencere, kazan, sini, güğüm, bakraç, sacayağı, tepsi, kevgir, kepçe, tava, ibrik ve leğendi. Ancak bunların tüm tanımlayıcı özellikleri boyutlarına, küçük, orta, büyük olmalarına dairdir. Bunların sayısal dökümü ve çeşitliliği gelir düzeyini biraz daha ayrıntılı bir biçimde tanımlamamıza yardımcı olabilir. Bu konuda özel kullanımı olan araç ve gereç, örneğin kadayıf tepsisi, kebap şişi, pekmez tavası, kuzu lengeri, hoşaf tası, çorba tası ve özellikle de kaşıklar daha çok yardımcı olabilir. Örneğin elimizdeki terekeler içinde kaşık bir tek kez ve Çavuş Kasım Mahallesi'nde oturan oldukça varlıklı bir kadına ait olarak karşımıza çıkmaktadır.78

Kitaplar, Takılar, Cariyeler

Gene çoğunlukla kadınların sim, incili saat, köstek, tarak, taç, kuşak gibi aksesuar ve hançer, bıçak, tespih gibi mücevherli eşyalar ile küpe, yüzük, gerdanlık, enselik, pazubend, bilezik gibi takılara sahip olduklarını görüyoruz. Bazı erkeklerin (bekçi, bostani, molla, çelebi, beşe, elhac) terekelerinde de mücevher çıkmaktadır ve bunların birçoğu köylüdür. Altın, gümüş ve mücevherli eşya konusu oldukça ilginç ancak bu konuda yorum yapmayı biraz ertelemek istiyorum.

Bir tek kadının terekesinde mushaf-ı şerif çıkmıştır. Bu durum hanedan kadınlarının muhallefatları için de doğrudur; kitap ya hiç yoktur ya da tek tuk dua kitapları, mushaf-ı şerifler kaydedilmiştir. Oysa birçoğu bu hanedan kadınlarıyla evli olan 18. yüzyıl vezirlerinin vakıf kütüphaneler kurmanın yanı sıra saraylarında, konaklarında da çok sayıda kitap bulundurdukları gene

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

muhallefatlanndan anlaşılmaktadır.79 Peki Havâss-ı Refia köylerinde, mahallelerinde kimler, ne tür kitap okuyorlardı? Bu sorunun aslında tek bir cevabı var. Terekelerde kaydedilen kitaplar, öncelikle de mushaf-ı şerifler ve diğer dini eserler, yani enam-ı şerif, sırr-ı şerif, Birgivi risalesi (şerhi), sarf mecmuası, mülteka, dürer, taberi, menasik-i hac, izhar, feraiz ve isimlendirilmemiş bazı kitaplar (aralannda Türki olanlar da var), mecmua, evrak-ı kütüb ve evrak-ı perişan bunların sahiplerinin ya askeri ya da ulemadan olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim bunlar imam ve molla dışında yeniçeri hasekisi, hamama, iki çelebi ve bir efendi unvanlı kişi ile bir kadındı. (Bunlardan ikisi, molla ile bir çelebi dışındakiler hep Eyüp mahallelerinde yaşayan şehirlilerdi.)80 Kitaplara verilen değer, muhtemelen nadir olarak görüldüğünden, dökümün en başında yer almalarından da anlaşılıyor.

Tereke sahipleri arasında cariyeleri olanların çoğunun da, daha önceki kategorilerimizde varlıklılar arasına giren yeniçeri hasekisi, çelebi ve kadınlardan olması tesadüfi değil.81 Cariyeler arap, ünlü vb. sıfatlarla kaydedilmişti.

Silahlar ve Kürkler

Silahlar genellikle yeniçeri emeklileri ve varlıkları ile hep dikkatimizi çekmiş olan imam, hamamcı, yorgancı vb.'nin ellerinde. Öyle ki bunların kılıçlan, hançerleri gümüşten, tüfek kuşakları vb mücevherle de olabiliyor. Birkaç köylü ile bir kadının terekesinde de silah kaydedilmiş. Söz konusu silahlar genellikle piştov, tüfek ve karakılıç.

Tereke kayıtlarını kullanan çalışmalarda genellikle kürkler, giysiler ve döşemelik eşyalar hep kullanılmış, yıpranmış olarak kaydedilmektedir. Bunların genellikle cinsleri bellidir, ama orijinleri her zaman belli değildir; bu, sıradan insanların terekelerini hanedan üyeleri ile rical muhallefatlanndan tamamen ayıran bir nitelik. Eyüp sicillerinde yalnızca bir kez bir Lahor kuşak, bir kez de Tunus şalından söz ediliyor; sık sık da Yanbolu kebesi ile karşılaşıyoruz. Batıda 18. yüzyıl da kullanılmaya başlanılan gömlek ve don oldukça sık karşımıza çıkmakta.

Yaşam Tarzı ve Düzeyine İlişkin Bazı Düşünceler

Zaman ve mekân içinde uçsuz bucaksız Osmanlı toplumunun neresine böyle küçük bir sondaj kuyusu açsak, hep kendimizi boşlukta, bütünlükten yoksun veri parçacıklarının ortasında, baktığımız daracık odağın sağını solunu, önünü arkasını daha fazla keşfetmek zorunda hissediyoruz. Ben de şimdiye kadar anlattıklarımda yer yer işaret ettim ki, daha geniş ve içi doldurulmuş karşılaştırma yelpazeleri veya skalalarına ihtiyaç var: Mesela işletme büyüklüğü ve refah düzeyi açısından, bu terekelerdeki köylülerle İstanbul civarının bütün çiftçileri arasında; mesela elhac, esseyid ve esşeyh lakaplarının sıklığı açısından, Eyüp ile İstanbul'un ve taşra kentlerinin diğer semden arasında; mesela terekelerdeki mal bolluğu ve değerleri ile zanaat dallan arasındaki ilişki açısından; mesela bütün taşınabilir varlık göstergelerinin toplam değerleri ve dağılımı açısından. Bu ve benzeri konularda titiz genellemelere ulaşmak için, alt tarafı 200 tereke yetersiz gözüküyor. Zaten ben de bu nedenle, özellikle taşınabilir mallara ilişkin bulgulanmı şimdiden tablolara yerleştirmeye kalkmadım; bu tür dökümlerin çağrıştırdığı istatistiki kesinlik iddiası yerine, daha betimleyici bir yaklaşımı yeğledim.

Bütün bunlarla birlikte, nispeten "kendi halinde" bir "orta hallilik" dünyasının "mütevazı mahallelileri" ve belki biraz daha "varlıklı" köylüleri ile yüz yüze bulunduğumuzu söyleyebiliriz.82 En azından tereke bırakanlar kesimi içinde, uç örneklerin, çok büyük zenginliklerin, belirgin girişimcilik sivrilmelerinin gözlenmediği bir topluluk, bu; hatta öyle ki, modern toplum ölçülerine göre "yoksul" diye nitelemek anakronizmine düşmemeye dikkat etmeliyiz. Tabii burada bir büyük problem de, kassam defterlerinin doğası gereği, Osmanlı İmparatorluğu'nda veya en azından İstanbul'da, ekonomik ve toplumsal olarak fakirliğin nasıl tanımlandığı hususuyla yüz yüze gelmememiz. Elimizdeki siciller yoksulların yaşantısına, Balıklı Ayazma hastalar odası ile Nakşibendi tarikatı fukara misafirhanesi83 gibi belirli noktalarda bir dokunuyor, bir geri çekiliyor.84 Günlük yaşamın akışının incelenmesi ise vakıf, vesayet, boşanma, yaralama, cinayet davalarının toplu analiziyle derinleşecek gibi gözüküyor.

NOTLAR

l Muhallefat defterlerinin ya da terekelerin servet göstergeleri olarak kullanımlarında karşılaşılan problemler için bkz. L. Weatherill, "Consumer behaviour and social status in England 1660-1750*, Continuity and Change, 1/2, ss. 191-216, 1986, L. Weatherill, "A Possession of one's own : Women and Consumer Behaviour in England 1660-1740", Journal of British Studies, 25, Nisan 1986, ss.131-156. Osmanlı bağlamında bu problemleri belli bir muhallefat

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

çerçevesinde tartışan tek bir çalışma bulunmaktadır: Y. Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı. Havza ve Köprü Kazaları Ayanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", Belleten, 41, s. 41-78, 1977. Muhallefat defterleri ile terekelerin kişilerin veya sosyal grupların harcama düzeylerini, bir başka deyişle yaşam standartlarını saptamada kullanılmasında sağlayacağı yararlar kadar cevapsız bırakabileceği sorular ya da yaratabileceği sorunlar yeterince irdelenmiş olmasa da belki de bu konuda yapılmış çalışmaların toplu bir dökümü konuya ilgi duyanlara yararlı olabilir: Ö. L. Barkan, "Edirne Askeri Kassam'ına Ait Tereke Defterleri, 1545-1659", Belgeler 111/5-6, ss. 1-485, 1968; L. Fekete, "XVI. Yüzyıl Bir Taşra Efendisinin Evi", Belleten XXIX/115-116, ss. 615-638, 1965; H. İnalcık, "XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4, ss. 51-73, 1953-1954; M. H. Şakiroğlu, "Venedik Arşivi ve Kitaplıklarından Türk Tarih ve Kültürüne Ait Kayıtlar II", Erdem, 6/17, ss. 437-480 1990; M. Anastassiadou, "Leş inventaires apres-d^ces de Salonique â la fin du XIXe siecle : Source pour l'ötude d'une societe au seuil de la modernisation", Turcica. XXVII, ss. 97-135, 1995; ss. 97-135; R. Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", Osmanlı Araştırmaları, IX, ss. 101-157, 1989; R. Özdemir, Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810), 54/214, ss. 993-1052; M. Çadıra, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", Belgeler, XI/15, ss. 145-164, 1981-6; S. Savaş, "Sivas Valisi Dağıstan? Ali Paşa'nın Muhallefatı", belgeler XV/19, ss. 249-291, 1993; Ö. Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı, Belleten 54/211, ss. 945-961; Ö. Demirel-A. Gürbüz-M. Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi l, Ankara, ss. 97-161, 1992; Ö. Demirel-A. Gürbüz-M. Tuş, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II, ss. 704-755, Ankara, 1992; H. Özdeğer, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul, 1988; S. Öztürk, Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), İstanbul, 1995; S. Yılmaz, "iranlı Bir Ermeni Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler", Tarih incelemeleri Dergisi, VII, ss. 191-225, izmir, 1992; B. Ürekli-A. Bizbirlik, "Karaman Valisi Çelik Mehmed Paşa'nın Terekesi", Türkiyat Araştırmaları Dergisi l, ss. 175-220, Konya, 1994; S. Delibaş, "Behice Sultan'ın Çeyizi ve Muhallefatı", Topkapı Sarayı Yıllık 3, ss. 63-104, 1988; "Ottoman Archival Information on Jews: The Inheritance Register of the Chief Rabbi of Galata (1770)", The Jews of the Ottoman Empire, (ed. A. Levy), ss. 705-716, Princeton, 1994, S. Yerasimos, "Osmanlı Toplumunda Halı ve Kilim Kullanımı Konusunda Bazı Varsayımlar", 13-18. Yüzyıl Türk Halıları Sergisi Konferansları'nda Sunuş, İstanbul, 27-28 Eylül 1996; N. Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", Osmanlı Araştırmaları X, ss. 1-37, 1990; C. Establet-J-P. Pascu-al, "Famille et fortunes â Damas. 450 foyers damasceins en 1700", Şam, 1994; Y. Seng, "The Üsküdar Estates (tereke) as Records of Daily Life in an Ottoman Town, 1521-24", yayımlanmamış doktora tezi, University of Chicago, 1991; J. Raby-Ü. Yücel, "Chinese Porcelain at the Ottoman Court", R. Krahl (ed. J. Ayers), Chinese Ceramics in the Topkapı Saray Museum İstanbul. A Complete Catalogue I. Historical Introductions, Yuan and Ming Dynasty Celadon Wares, ss. 27-54, Londra, 1986; I. Gerelyes, "Inventories of Turkish Estates in Hungary in the second Half of the Sixteenth Century", Acta Orientalia Academia Seciantiarum Hungaria 39, ss. 275-338, 1985; Y. Oğuzluoğlu, "Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri", III. Araştırma Sonuçlan Toplantısı, ss. 1-4, Ankara, 1985; Ayrıca bkz.: A. Akgündüz ve diğerleri, Seriye Sicilleri, c. 2, ss. 309-360, İstanbul, 1988; (tereke örnekleri).

2 Bu yeni literatürden bazı örnekler arasında ayrıca şunlar sayılabilir : L. Weatherill, Consumer Behaviour and Material Culture in Britain 1660-1760, Londra, 1988; J. Brewer-R. Porter, Consumption and the World of Goods, Londra ve New York, 1993; N. McKendrick-J. Brewer-J. H. Plumb, The Birth of a Consumer Society. The Commercialization of Eighteenth Century England, Bloomington, 1982; C. Carson-R. Hoffman-P. J. Albert (ed), Of Consuming Interests. The Styles of Life in the Eighteenth Century, Charlottesville ve Londra, 1994; J, Burnett, A History of the Cost of Living, Harmondsworth/Middlesex, 1969; C. Dyer, Standarts of Living in the Later Middle Ages. Social Change in England, c. 1200-1520, Cambridge, 1989; A. Pardailhe-GoJobrun, La naissanca de Pintime. 3000 foyers parisiens, XVIIe-XVIIIe siecles, Paris, 1988; D. Roche, The Culture of Clothing. Dress and Fashion in the Ancien Regime, Cambridge, 1994 (1989); S. Schema, The Embarossment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age, New York, 1987. Bu konunun Osmanlı» tarihçiliğine ithoK hakkmda bkz. : T. Artan, 'Ritual Redistributionism in Food and the Consumption Patterns of the Ottoman Elite in the Light of the 18th Century Imperial Kitchen Registers', Osmanlı'da Yeme, içme ve Sohbet Sempozyumu, 25-26 Mort 1996, tebliğinin giriş bölümü

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

(yayımlanacak, 1997) ve "Consumption in the Ottoman Empire 1500-1923" Sempozyumu Bildirileri, Binghomton University 11-12 Ekim V996 (yayımlanacak, 1997); D. Quotoert, "Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829*, (yayımlanacak, 1997); S. Foroqhi, "Research on the History of Ottoman Consumption: A Preliminary Exploration of Sources and Models', Consumption in the Ottoman Empire 1500-1923 Sempozyumu Bildirileri, Binghamton University 11-12 Ekim 1996 (yayımlanacak, 1997).

3 D. Quatoert, "Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829", (yayımlanacak, 1997).

4 F. M. Göçek, East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Oxford, 1987; agy, Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire, Oxford, 1996; agy, "Ottoman Archival Information on Jews: The Inheritance Register of the Chief Rabbi of Galata (1770)'.

5 Bu rektifikasyonu borçlu olduğumuz öncüler ya da olumlu örnekler: R. Owen, "TheMiddle East in the Eighteenth Century -An Islamic Society in Decline ? A Critique ofGibb and Bowen's Islamic Society and the West," Review of Middle East Studies 1, bb. 101-102, 1975; T. Naff-R. Owen (ed.), Studies in the Eighteenth Century IslamicSociety, Carbondale ve Londra, 1977; aynı ciltte özellikle H.İnalcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", ss. 27-52.

6 11-12 Ekim 1996'da Binghamton'da toplanan "Osmanlı Imparatorluğu'nda Tüketim" konulu sempozyumda sunulan toplam 8 tebliğden yarısının 18. yüzyılı konu almış olması bir anlamda bu olguyu vurgulamaktadır.

7 Ahmed Refik (Altınay), Lale Devri, İstanbul, 1913; Ahmed Refik, "Sa'dabad", Yeni Mecmua, l, ss. 209-212, 1917; agy, "Sultan Ahmed Salis ve Damadı", Yeni Mecmua, II, ss. 149-153, 1918; agy, "Sultan Ahmed Salis'i Hayatına Dair", Yeni Mecmua, II, ss. 229-232, 1981; ogy, Tarihi Simalar, İstanbul, 1913; R. E. Koçu, Patrona Halil. Devlet Gücünü Zedelemiş Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı, İstanbul, 1967; A. Z. Kozanoğlu, Lâle Devrinde Patronalılar, İstanbul, 1943.

8 Bu konuda bkz. T. Artan , "From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Materials on the Wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century', Dünden Bugüne Toplum ve Ekonomi, IV, ss. 53-94, İstanbul, 1993.

9 Bkz. T. Artan, dipnot 2.

10 No. 184; No. 188.

11 No. 185,s. 17/4.

12 Yeniçeri muhallefatlarından örnekler için bkz: i. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, ss. 308-318, Ankara, 1988.

13 No. 184, s. 86/6; No. 188, s. 51/2.

14 No. 184, s. 67/6.

15 No. 184,s.68/2.

16 No. 184,s.5/l.

17 No. 184,s.9/3.

18 No. 184,s.59/2.

19 No. 184,s.88/5.

20 No. 184, s. 86/2, 87/4, 89/1, 91/3.

21 No. 184,s.28/l.

22 No. 184,s. 16/2.

23 No. 188,s.25/4.

24 No. 185,5.31/2.

25 No. 184,s.22/5.

26 No. 184, s. 4/4; No. 188, s. 35/2.

27 No. 184, s. 39/2; No. 188, s. 28/3.

28 No. 184,s.47/2.

29 No. 184,s.66/4.

30 No. 184,s.89/2.

31 No. 184,s.90/5.

32 No. 184,s.9/5.

33 No. 184,s. 15/2.

34 No. 184,s.57/3.

35 No. 184,s. 15/5.

36 No. 184,5.38/4,43/1,43/2.

37 No. 184,s.68/5.

38 No. 184, s.89/1, 91/3; No. 188, s. 34/4.

39 No. 188,s.64/4.

40 No. 188, s. 14/2.

41 No. 188,s. 16/3.

42 No. 188,s.32/5.

43 No. 188,s.60/2.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

44 No. 184, s. 23/2; No. 188, s. 17/1, 40/5.
45 No. 184,s. 12/4, 14/1,35/3.
46 No. 184, s. 64/4; No. 188, s. 26/2.
47 No. 188,s. 13/1.
48 No. 183, ss. 51-52 ve No. 188, ss. 13-14. Bu belgelerin tanıtımı için bkz: A. Hezarfen, Tarih ve Toplum, Mayıs 1995, No. 137, ss. 44-46.
49 M. Aktepe, "Damad ibrahim Paşa Devrinde Lale", Tarih Dergisi, IV, ss. 85-126, 1952; V, ss. 85-104, 1953; VI, ss. 23-38, 1954; agy, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Laleye Dair Bir Vesika", Türkiyat Mecmuası, XI, ss. 115-130, 1954.
50 No. 184, s. 78/1; 82/3; No. 188, s. 56/4.
51 No. 184,s.84/3.
52 Çocuksuz ölmüş evli kadın: No. 184, s. 62/6, 69/5; çocuksuz ölmüş evli erkek: No. 184, s. 67/6; eşi ölmüş erkek: No. 184, s. 51/1, 67/3; eşi ölmüş kadın: No. 184, s. 50/2; eşsiz, çocuksuz erkek: No. 184, s. 16/2, 61/5.
53 No 184, s. 90/3.
54 Tek istisna: No. 184, s. 68/2.
55 No. 184,s.24/4.
56 No. 184, s. 19/5.
57 No. 184,s.80/1.
58 No. 184,s.64/5.
59 No. 188,s.62/5.
60 No. 188,5.71/3.
61 No. 188,s. 54/1.
62 No. 184, s. 62/6, 79/3; No. 188, s. 7/3, 11/2, 21/2, 38/2, 41/1, 55/1.
63 T. Artan, "Architecture os a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus", yayımlanmamış doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1989.
64 No. 188, s. 7/3.
65 No. 188,s. 17/1,31/2,35/2.
66 No. 184, s. 66/4; No 188, s. 51/2.
67 No. 184,s.87/5.
68 No. 184, s. 17/3, 51/1, 51/4, 62/2; No. 188, s. 11/2, 82/2
69 S. Delibaş, 'Behice Sultan'ın Çeyizi ve Muhallefatı", bkz. dipnot l; H. Aynur, "II. Mahmud'un Kızı Saliha Sultan'ın Çeyiz Defteri*, Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları: Hasibe Mazıoğlu Armağanı:, No. 21 (yayımlanacak, 1997).
70 No. 188,5.8/1.
71 No. 188, s. 11/2,35/2.
72 No. 184, s. 4/4, 62/6, (2) 51/2.
73 No. 188,s.25/4. _64 74 No. 188, s. 21/2, 38/4, 51/2.
75 No. 184,s.4/4.
76 No. 184,s.62/6(2)25/4.
77 Bu proje kapsamında olmayan bir Eyüp Sicili: No. 119, s. 5, 6, 7.
78 No. 188,s.21/2.
79 I. Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Ankara, 1991; A. T. Kut, "Terekelerde Çıkan Kitapların Matbu Satış Defterleri", Müteferrika II, ss. 3-24; Muhallefat listelerindeki değerli yazmalar için bkz.: N. Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", Osmanlı Araştırmaları X, ss. 1-37 (1990); L. Uluç, "The Ottoman Contribution to Sixteenth century Shiraz Manuscript Production", X. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi, Cenevre, 23-27 Ekim 1995 (yayımlanacak); D. J. Roxburgh, "H.2310 ör Catalogue of Scripts by the Seven Masters, A Timurid Calligraphy Album at the Ottoman Court", "X. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi", Cenevre, 23-27 Ekim 1995 (yayımlanacak).
80 No. 184, s. 4/4, 5/1, 15/5, 21/1, 24/4, 39/2, 51/1, 62/6; No. 188, s. 17/1, 25/4, 35/2, 54/1.
81 No. 184, s. 5/1, 20/2, 39/3, 8/3, 88/4; No. 188, s. 53/3, 8/1, 18/2
82 Seriye sicillerine dayalı araştırmalar arasında H.İnalcık, R, Jennings, S. Faroqhi, A. Marcus, H Gerber'in çeşitli çalışmalarında imparatorluğun değişik yörelerindeki maddi kültürü aydınlatan ipuçları bulmak mümkündür.
83 No. 185, s. 17/1.
84 Bu noktada Amy Singer'ın, yoksulluğun tanımı ve sınırları üzerinde, vakıf ve imaretlerden kimlerin yararlan(dırıl)dığına bakarak çalıştığını kaydetmeliyim.

EYÜP SERİYE SİCİLLERİNDEN 184,185
VE 188 NO'LU DEFTERLERİN
HUKUKİ TAHLİLİ
M. AKİF AYDIN

İnceleme konusu olarak seçilen Havâss-ı Refia/Eyüp Seriye Sicillerinin 184 ve

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

188 numaralı defterleri, tereke defteri olma özelliği taşımaktadır. Söz konusu defterlerin tamamı değilse bile kahir ekseriyeti tereke taksimlerine ve bu taksimlerle ilgili hukuki meselelere ayrılmıştır. 185 numaralı defter ise hukuk ve ceza davalarının karma bir şekilde yer aldığı, her türden hukuki ihtilafları içeren, dolayısıyla daha çeşitli bir defterdir. Tabiatıyla bu tebliğde özellikle bu defterdeki kayıtların İslam ve Osmanlı hukuku bakımından önemli olan noktaları üzerinde durulacaktır.

Terekenin Paylaşımı ve Vasilik

Tereke kayıtlarının hemen birbirlerinin aynı olan sak usulünde önce mirasçılar arasında hukuki korunmaya ihtiyaç duyan küçük veya doğmamış çocuklar varsa, bunlar için vasi tayin edilmektedir.1 Keza terekenin taksimi sırasında orada hazır bulunmayan ve nerede olduğu bilinmeyen gaipler (mefkud) için de vasi-kayyım tayin edilmektedir.2 Bu defterdeki kayıtlarda da aynı usulün devam ettirildiği görülmektedir. Ölen kimse küçüklerin annesi ise ve babaları da hayatta ise esasen mahkeme tarafından bir vasi tayinine gerek yoktur. Çocukların babası kanuni vasi olarak çocukların haklarını koruma görevini üstlenmektedir. Ancak baba vasi olmak için tanı ehliyet ve güvenilir olmak gibi şartlan haiz değilse mahkeme tarafından vasi tayini cihetine gidilmektedir. Nadiren de olsa baba bu görevi yapamayacak durumda olduğunu beyan ederek itiraz etmekte, bu nün üzerine mahkemece vasi tayini cihetine gidilmektedir.

Nitekim 11 Rebiyülâhır 1162 tarihli bir davada birisi kız diğeri erkek iki çocuğun vasileri bulunan babalan Mustafa Çelebi b. Mehmed mahkemede çocuklarına vasilik yapamayacağını söyleyerek yerine başka bir kimsenin vasi tayin edilmesini istemektedir.3

Ölen anne değil de baba ise (ki defterdeki kayıtlarda çoğunlukla terekesi dağıtılan kimse babadır) ve baba tarafından önceden bir vasi tayin edilmemişse mahkeme çocuk için en yakın akrabasını vasi olarak tayin etmektedir. Defter kayıtlarında, hemen daima, eğer sağ ise çocuğun annesinin vasi tayin edildiği görülmektedir. Şayet baba sağlığında kendisinden sonra çocuklarının mallarını idare etmek üzere bir vasi tayin etmişse bu durumun mahkemece tespit edilmesi şartıyla o kimse seçilmiş vasi (vasiyy-i muhtar) olarak çocuğun haklarını korumaktadır.

Defter kayıtlarında bu vasilerin çocuklara düşen miras payının muhafaza ve idaresini üstlenmelerinin yanı sıra çocuklar için günlük nafaka takdiri talebinde bulundukları da görülmektedir. Bu talep bazen çocuğun bakımıyla vasinin dışındaki bir kimse ilgileniyorsa (hâdine) o kimse tarafından mahkemeye iletilmektedir. Takdir edilen nafaka çocuğa düşen miras payından karşılanmaktadır. Mahkemenin nafaka takdiri olmaksızın çocuk için yapılan harcamalar bağış kabul edildiğinden, bunların daha sonra çocuğun malından tahsili mümkün olmamaktadır.

Vasiler, güvenilir bir kimse sıfatıyla çocukların mallarını onlara zarar verici bir tasarrufta bulunmadan idare etmek mecburiyetindedirler. Çocuklar adına mal bağışlama, vakıf kurma gibi aleyhte tasarrufta bulunamazlar. Yine bir tedbir olmak üzere küçüklerin taşınmaz mallarının satışında kadının iznini almak mecburiyetindedirler. Özellikle terekenin taksim edilmesinden sonra gayrimenkullerdeki şayi hisselerin taksiminin mümkün olmadığı durumlarda mirasçıların rızasıyla gayrimenkul satılmakta ve bedelinin paylaşılması cihetine gidilmektedir. İşte bu durumda küçüklerin hisselerinin vasi tarafından satılabilmesi için mahkemenin izin vermesine ihtiyaç bulunmaktadır. İcareteynli vakıf taşınmazlardaki tasarruf hakkının satımı için de mahkemeden izin alınması cihetine gidildiği görülmektedir.

Gayrimenkullerin satımından elde edilen paralar vasi tarafından işletilmektedir. Defter kayıtlarında bu paraların istirbah olunmasından bahsedilmektedir.4 Bu, paranın bir şekilde işletilmesi demektir. Bu mudarebe şirketi kurma yoluyla yapılacağı gibi mal şirketlerinin bir türü olan şirket-i inan yoluyla da olabilir. Tabiatıyla bu parayı faizle işletmek de mümkün dür. Osmanlı devletinde bey'u'1-ine veya bey'u'l-muamele yoluyla % 10 veya % 15 oranlarını aşmamak üzere faiz uygulamasının olduğu bilinmektedir. Ancak istirbah tabiri sadece faizli muameleleri içine almaz.

Terekeden önce ölen kimsenin teçhiz ve defin masrafları karşılanmaktadır. İkinci sırada ölenin borçlarının ödenmesi gelmektedir. Defter kayıtlannda terekenin taksimi sırasında alacaklıların da mahkemeye başvurarakalacaklarını tahsil cihetine gittikleri görülmektedir. Bu tahsil aşamasındaalacaklılar önce ölenin kendilerine borçlu bulunduğunu en az iki şahitle ispat etmektedirler. Defter kayıtlan arasında buna ait bol örnek bulunmaktadır. Ölenin çoğu kere bir kısmı ödenmemiş karısına olan mehir borcu, terekenin paylaşımı sırasında gündeme gelmekte; dul eş mehir alaçağını, ödenmemiş olduğunu ispat ederek, terekenin paylaşımından önce tahsil etmektedir.

Zaman zaman ölenin borçlan terekeden fazla çıkmaktadır. O zaman borca batık

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

bir tereke ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durumda terekeye dahil mallar borcun yüzde kaçını karşılayabiliyorsa o kadannın ödenmesi söz konusu olmaktadır. Defter kayıtlarında az da olsa bunun örneklerine rastlanmaktadır.5 İslam hukukunda külli halefiyet olmadığı, yani terekeye dahil hak ve borçlara birlikte halef olma bulunmadığı için mirasçılar terekeden geriye kalan borçla sorumlu değillerdir. Böyle olunca borca batık terekelerde Batı hukukunda karşımıza çıkan mirasın reddi olayı söz konusu edilemez. Bu sebeple İslam hukukunda mirasçılann terekeyi reddetmeleri kabul edilmemiştir.

Borçların ödenmesinden sonra sıra vasiyetlerin infazına gelmektedir. Vasiyetler ya ölen kimsenin sağlığında mahkemeye kaydettirilmekte veya ölümün vukuundan sonra ispatı cihetine gidilmektedir. Defterde Müslüman vasiyetlerine rastlandığı gibi, gayrimüslimlerin Müslümanlarınkiyle benzer içeriğe sahip vasiyetlerine de rastlanmaktadır. 19 Rebiyülâhır 1162 tarihli bir kayıtta Yani kızı Laloda'nın vasiyetinde sarf yerleri olarak Kudüs-i Şerifteki Hıristiyan fukara, Mavril Köyü'ndeki Aya Dimitri Manastırı fukarası, yine aynı köyün yakınındaki nehir üzerine ağaç köprü yapımı ve sair hayır işleri gösterilmiştir.6 Bu vasiyetlerde bazen sabit bir miktar ayrılmakta, ayrılan miktarın terekenin üçte birini aşması durumunda mirasçılarının nzaları gerekmektedir. Bazen de bu mahzuru bertaraf etmek ve mirasçıların rızalarının aranmasına gerek bırakmamak için doğrudan terekenin 1/3'ü vasiyet edilmektedir. Yukarıda zikri geçen gayrimüslimin vasiyeti buna örnektir.

Vasiyetlerin infazından sonra sıra terekenin taksimine gelmektedir. Bu taksim için önce terekeye dahil bütün mallar teker teker değerlendirilmektedir. Daha sonra mirasçıların sayısına ve mirastaki paylarına göre bir taksim yapılmaktadır. Terekeye dahil mukataalı vakfın bulunması durumunda vakıf arazi üzerindeki bina ve ağaçlar İslam miras hukuku kuralla rına göre paylaştırılnıakta, bina ve ağaçlar kimin hissesine düşerse üzerinde bulunduğu arsanın tasarruf hakkı da otomatik olarak o kimseye geçmektedir. 20 Cemaziyülevvel 1161 tarihli bir kayıtta muris Ahmed Ağa öldüğünde geride eşi Rukiye Hanım ile anne tarafından yakını ve zevi'l erham grubunda yer aldığı anlaşılan Fatma Hanım'ı bırakmıştır. Diğer malları ile birlikte 120 akçalı mukataalı vakıf arsa da 1/4 ve 3/4 oranlarında eşiyle diğer akrabasına kalmış, bunlar da bu arsayı 200 kuruş karşılığında satmışlardır.7 Terekeye dahil mallar arasında icareteynli bir vakfin tasarruf hakkı bulunuyorsa bu tasarruf hakkı İslam miras hukuku kurallarına göre değil, örfi intikal kurallarına tabi olmaktadır. Nitekim buna ait 184 numaralı defterde mevcut olan örneklerde söz konusu tasarruf hakkının intikal-i adi yani örfi hukuk kurallarına göre mirasçılara intikal ettiği belirtilmektedir.8

Terekenin dağıtıldığı mirasçılar esas itibariyle miras bırakanın eşi, çocuk ve torunları ile anne ve babasıdır. Bunların bulunmaması durumunda mirasın kardeş, kardeş çocukları, amca gibi diğer akrabalara intikal ettiği görülmektedir. Hiç mirasçının bulunmaması halinde ise tereke son mirasçı sıfatıyla devlet hazinesine kalmakta, beytülmalci denilen görevli bu malı devlet adına teslim almaktadır.9 Özellikle evlenmemiş bulunan yeniçeri terekelerinde mirasın devlete kalma olgusu daha sık karşımıza çıkmaktadır.10

Mirasçılar arasında henüz doğmamış bir çocuk varsa, erkek farz edilerek gerekli pay ayrılmakta, bu pay muhafazası için tayin edilen vasiye tcslim edilmektedir. 19 Cemaziyülevvel 1162 tarihli bir kayıtta miras bırakan öldüğünde geride eşini, iki oğluyla bir kızını ve bir de ana karnındaki çocuğu bırakmıştır. Terekenin taksimi sırasında cenin için de oğullar kadar pay ayrıldığı görülmektedir.11

Çocuk Sayısı

Taradığımız her üç defterdeki tereke kayıtlarının gözden geçirilmesiyle ortaya çıkan dikkate değer bir netice çocuk sayılarıdır. Müslüman ailelerin çocuk sayıları dikkati çekecek kadar az, bunun aksine gayrimüslim ailelerin sahip oldukları çocuk sayısı dikkati çekecek ölçüde fazladır. Bu refah seviyesiyle ilgili olabileceği gibi, gayrimüslimlerin şuurlu bir nüfus artış politikası gütmeleriyle de açıklanabilir. Ancak bu yargının diğer defter kayıtlarıyla da takviye edilmesine ihtiyaç vardır. Diğer dikkat çekici bir sonuç ise çok evliliğin nadir denecek kadar az olmasıdır. İncelediğimiz 184 numaralı defterde sadece iki ailede ikinci bir eşlilik durumuna rastlanmıştır. Üçüncü veya dördüncü eş olgusuna ise hiç rastlanmamıştır.12 Eşlerden birinin kocadan önce ölmesi durumunda bunun tereke defterlerine yansımayacağını göz önüne alırsak bu sayıyı biraz daha yukarı çekmek mümkün olacaktır. Ama her halükârda çok evlilik uygulaması incelenen dönem için Eyüp kazası çevresinde çok sık rastlanan bir olgu değildir.

Suç ve Ceza

Genel bir seriye sicil defteri olma özelliği taşıyan 185 numaralı defterde 184 ve 188 numaralı defterlere nispetle çok daha çeşitli dava kayıtlarına

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

rastlanmaktadır. Bu kayıtlar başlıca, adam öldürme ve yaralama, kasame, para vakıfları, icareteynli ve mukataalı vakıflar, talak, sardı talak, mu-halaa, nafaka, evlatlık, yeniçeri ortalarından yapılan harcamalar, kadınların teftişi, zaman aşımı davaları, arpalıklar, su taksimatı vb. hakkındadır.

185 numaralı defterde iki adet adam öldürme vakasına rastlanmaktadır. Bunlardan 8 Cemaziyülâhır 1163 tarihli kayıtta tüfek kurşunuyla öldürülen bir gayrimüslimin karısı, tüfekleri bulunan Mehmed Çelebi b. Mustafa ile Lütfullah b. Mustafa'yı dava etmekte, kocasını bunların öldürdüğünü ileri sürmektedir. Sanıkların ithamı reddetmeleri ve davacının da ispat edememesi üzerine arabulucuların (muslihun) devreye girmesiyle taraflar 140 kuruşa anlaşmışlardır.13 Aslında suç sabit olsaydı katillerin uğrayacakları ceza kısas olacaktı. Mirasçıların kısastan vazgeçmeleri durumunda diyet cezası devreye girecekti. Bu ceza - tazminat - sabit bir miktardır. Ancak taraflar farklı bir miktar üzerinde de anlaşabilirler. Olayımızda sanıkların sulha yanaşmalarından suçlu oldukları anlaşılmaktadır. Ölenin mirasçıları ile kanuni diyet miktarı üzerinde değil de yine İslam hukukunda mevcut olduğu üzere farklı bir miktar üzerinde anlaşmışlardır.

İkinci adam öldürme olayıyla ilgili kayıt 25 Cemaziyülâhır 1163 tarihini taşımaktadır. Bu olayda da hançerle öldürülen Yorgi veled-i Yanini'nin vârislerinin vekilleri aracılığıyla katil zanlısı Yani'yi dava edip, bilahare 300 kuruş üzere sulh yaptıkları görülmektedir.14

Müessir fiillerde yani yaralamalarda da benzer şekilde faille mağdurun belli bir diyet bedeli üzerinde anlaştıkları görülmektedir. Ancak bu yaralama vakalarında üzerinde anlaşılan tazminat bedeli şüphesiz ölümlere nispetle daha azdır. Mesela bir dişin kırılması için 15 kuruş,15 alt ve üst dudağın yaralanması için 17 kuruş,16 kavgada vurulan ve hukuken sabit olan yumruklar için 55 kuruş sulh bedeli olarak tespit edilmiştir.

Boşanmalar

185 ve 188 numaralı defterlerde muhtelif şekilleriyle boşanma kayıtlarına rastlanmaktadır. Bunlar içinde dikkat çekeni eşine kötü muamele eden kocaya mahkemede şartlı talak yaptırılmasıdır. 7 Recep 1162 tarihli kayıttan anlaşıldığına göre Fatma bt. Abdullah mahkemede kocasının gece gündüz içki içerek kendisini rencide etmesinden şikâyet etmekte bunun üzerine kocası "eğer bundan sonra içki içersem eşim Fatma benden boş olsun" diye şartlı talakta bulunmaktadır.17 Şartlı talakla boşanmanın sebeplerinden birisi hiç şüphesiz Osmanlı hukukunda Hanefi mezhebine uygun olarak mahkeme kararıyla boşanmaların sınırlı olmasıdır. Mesela Hanefi mezhebinde eşin kötü muamele etmesi durumunda kadının mahkeme kararıyla boşanması mümkün değildir. Halbuki aynı sebepler Maliki ve Hanbeli mezheplerinde bir boşanma sebebidir. Bu duruma bir çare olmak üzere Osmanlı kadıları kocayı örnekte görüldüğü gibi bir şartlı talaka zorlamakta, yine kötü muamelenin gerçekleşmesi durumunda başkaca bir işleme gerek kalmaksızın kadının bu evliliği sona ermiş olmaktadır.18 Şartlı talaklardan bir kısmı da bir yolculuğa çıkan kimseler tarafından verilmekte ve "şu kadar sürede dönmezsem karım boş olsun" demektedir.19 Belirtilen sürede dönmediği takdirde eşi kocasının tek taraflı irade beyanıyla boşanmış olmaktadır. Bu defterlerde örnekleri olmamakla birlikte bu tür vakaların bir kısmında koca belirli bir sürede dönmemesi durumunda doğrudan eşini boşama yönüne gitmemekte, boşanma yetkisini eşine vermekte ve eş dilerse kocasından yine tek taraflı bir irade beyanıyla boşanabilmektedir.

Defterlerde bunun dışında boşanma (talak) kayıtlarına da rastlanmaktadır. Bu kayıtlar özellikle talakın gerçekleştiği ve daha önemlisi talakla doğan veya vadesi gelen borçların ödendiğini ispat etme bakımından önem taşımaktadır. Boşanmaların bir kısmı da kadının varsa birikmiş nafaka alacakları, iddet nafakası ve ödenmemişse mehir alacağı karşılığında kocasıyla boşanma anlaşması yapma -ki buna hul' veya muhalaa denir-şeklinde olmaktadır.20

Alım-Satım

185 numaralı defterde çok sayıda satış kaydı vardır. Bu kayıtlarda genel olarak satılan taşınmazsa hudutları, taşınırsa ne tür bir mal olduğu belirtilmekte, satış bedelinin alındığı ve tarafların birbirlerine yönelik borçları kalmadığı ifade edilmektedir. Yine bu belgelerde icareteynli ve mukata-alı vakıfların da zaman zaman satışa konu olduğu görülmektedir.21 Aynı defterde ayrıca vakıfların tamiri, mütevellilerin değişimi, mal satın almalarıyla ilgili başkaca kayıtlara da rastlanmaktadır. Burada dikkate değer bir örnek bazı para vakıflarının akara tebdil edilmelerinde ve icareteyn yoluyla kiraya verilmelerinde görülmektedir. 20 Recep 1162 tarihli bir kayıtta Kaliçeci Hasan Camii şerifındeki minber ve kürsi vakfına ilhak olunmak ve akara tebdil edilmek üzere vakfedilmiş bulunan nukud ile Ahmed b. Abdullah'tan 200 kuruşa iki katlı bir ev satın alınmış, aynı şahsa 160 kuruş muaccel ve yevmi buçuk akça müeccel ile kiraya verilmiştir.22 Burada neden icare-i vahide ile kiraya

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

verilmediği sorusu hatıra gelmektedir. Muhtemel ki, kimse oturduğu evi satıp kısa süreli bir icar şekli olan icare-i vahide yoluyla kiralamaya yanaşmamaktadır. Yine bu kayıtların bazısından anlaşıldığına göre akara çevrilen paralardan bir kısmı para vakfi iken geri dönmesinde müşkülatla karşılaşılıp bundan vakıf zarar gördüğünden fetvayı şerife gereği para vakfından vazgeçilip akar şeklinde müstegallat-ı vakfiye temini cihetine gidilmiştir.23

Bu defterde diğer dikkati çeken iki kayıt yeniçeri ortalarıyla ilgilidir. Bunlardan birincisinde 10. Yeniçeri Ortası neferlerine mevkuf olan (malın) mütevellisi Abdi b. Habib mumhanesindeki orta malı olarak yan hissesine sahip olduğu kazanın diğer yarı hissesini de 18.000 akçeye teber-dar İsmail b. Hüseyin'den satın almakta ve böylece 10. Orta kazanın tamamına sahip olmaktadır.24 11 Rebiyülevvel 1163 tarihli ikinci kayıtta ise Dergâh-ı Ali cebecilerinin tüfekçibaşısı olan Ahmed Beşe b. Ali yetmiş birinci cemaat sekizinci orta malından 220 kuruş almış, karşılığında iki mülkün 43 hissesini bey bi'l-ve usulüyle Orta'ya satmıştır. Şimdi almış olduğu 220 kuruşu iade eden Ahmed Beşe iki mülkteki 43 hisseyi geri almıştır.25 Bu iki kayıt yeniçeri ortalarının mali imkânlarının hayli geniş olması bakımından dikkat çekici olduğu kadar, mütevelli vasıtasıyla borç vermek, ticaret yapmak gibi çeşitli işlemlere girebildiğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Yine bu kayıtlar yeniçeri ortalarının hak ve borçlara ehil bir varlık olarak kabul edildiğini göstermektedir ki sonraları bu tür varlıklar hukukta onu oluşturan fertlerden ayrı itibari bir kişi olarak kabul edilmiş ve kendilerine hükmi şahıs denmiştir. Burada rehin bey bi'l vefanın tercih edilmesi kanaatimce iki mülkten Orta adına kiraya vermek suretiyle yararlanmak maksadına yöneliktir.

NOTLAR

1 Cenine vasi tayini için bkz. no 184, s. 54/1.
2 No. 184, s. 58/5.
3 No. 184, s. 47/4.
4 No. 184, s. 7/5, 44/4, 55/1, 71/3. Yalnız bir kayıtta faize ortalıktan bahsedilmektedir, bkz. s. 58/2.
5 Mesela 21 Ramazan 1162 tarihli bir kayıtta Kabik veled-i Samat'ın mallan borçlarına yetmediği, bunun ancak %57,83'ünü karşılayabildiği görülmektedir; bkz. no 184, s. 75/6. Diğer dikkate değer bir borca batık tereke örneği için bkz. no 184, s. 90/5.
6 No. 184, s. 48/3.
7 No. 184,5. 12/1.
8 No. 184, s. 55/1,71/3.
9 No. 184, s. 76/1; 84/3.
10 Örnek olarak bkz. no. 184, s. 59/2, 86/2, 88/5, 91/3. Bu son örnekte olduğu gibi bazen miras bırakanın eşi sağ olmakta, ancak Hanefi mezhebi yorumuna göre ona sabit payı dışında bir pay ayrılması kabul edilmediğinden kalan tereke beytülmala intikal etmektedir. Halbuki diğer sabit pay sahiplerinin mevcudiyeti durumunda teknik olarak ret işlemi dediğimiz işleme başvurulduğu için kalan miras da bu sabit pay sahiplerine gitmekte, devlet hazinesine bir şey kalmamaktadır.
11 No. 184,s.54/2.
12 Bkz. no. 184, s. 32/4, 68/2. Bu ikinci örnekte bir çocuğun mevcut oluşu ikinci evlilik sebebi olarak birinci eşin çocuğunun olmamasını düşündürmektedir.
13 No. 185,s.75/2.
14 No. 185,s.82/2.
15 No. 185,s.35/4.
16 No. 185,s.63/l.
17 No. 185, s. 17/4.
18 Geniş bilgi için bkz. M. Akif Aydın, Islam-Osmanlı Aile Hukuku, ss. 113-114, İstanbul, 1985.
19 No. 185,5.35/3,39/5.
20 No. 185, s. 43/6. Dikkate değer bir muhalaa kaydı olan bu olayda kadın kocasından l .200 akçe olan mehir alacağından 900 akçeyi alarak kalan 300 akçeden, iddet nafakasından ve meunet-i süknasından vazgeçmiş ve kocasıyla muhalaa yapmıştır.
21 İcareteynli satışa örnek olarak bkz. no. 185, s. 18/3, 32/3, 45/2.
22 No. 185, s. 19/3. Benzer kiralama örnekleri için bkz. no. 185,5.59/4,71/2.
23 No. 185,5.77/5.
24 No. 185,s.31/2.
25 No. 185,s.55/3.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

FERİDUN M. EMECEN

Osmanlılar'da devlet ve toplum anlayışının kökenlerini, klasik Türk-Islam veya Bizans-Sasani devlet geleneğine bağlamak bugün genel bir temayül olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu geleneği formel bir tarzda tarif etmek de yine yaygın olarak başvurulan bir ifade şeklidir. Çoğu defa çeşitli fikri akımların rolü ile günümüzde özellikle de son elli yılda, bu anlayışa getirilmek istenen bazı izahlar, belirli kutuplaşmalara yol açmış; etrafı kolay aşılamayan fikir kümeleri dahi oluşturmuştur. Ancak bunlar da zaman içerisinde geçirilen fevkalade değişimlerin etkisi ile sarsılmış, tavanda ve tabanda içtimai hadisatın benzersizliği, tarihi muayyen kalıplara mahkûm etmekten ve ona büyük mesuliyetler ve vazifeler yüklemekten kaçınma noktasında, yeni temayüller ortaya çıkarmış, düşünce ufkunda yeni bazı gelişmeler husule getirmiştir. Bununla birlikte yaşanan dönemin türlü siyasi çalkantılarının etkisi altında bu hususta anakronik yaklaşımlara sık sık başvurulduğu görülmektedir. Hatta bütün bunlar yapılır ve genel teoriler üretilirken, muayyen bir şekli oluşturma yolunda malzeme arama gayretleri zaman zaman ön plana çıkmaktadır. Böylece oluşturulan her yeni açıklama veya daha önceden ortaya atılmış sistemleri destekleme maksatlı izah tarzları, beraberinde birçok karşı görüşü de getirmiş; bunlar hep birlikte müspet veya menfi, kendine mahsus bir taban oluşturmuş; bunlardan bazıları, kazılan kuyuyu yukarıdaki ışığı göremeyecek şekilde daha da derinleştirmiştir. Bir başka arayış veya yaklaşım tercihini ise mevcut kaynak yığınının tespit ve izahına yönelme, ondan hareketle geniş çerçeveli ve fakat hiç şüphesi/ sonuçlan daima tartışmaya açık çalışma tarzı teşkil etmektedir. Yine de her ne olursa olsun ortada duran ve değişmezliğini muhafaza eden şey, geniş, sessiz tabanın varlığını veya sıçrayan içtimai hadisenin mahiyetini gösteren kaynağın kendisidir. Bunu Osmanlı tarihine yöneltirsek, bu açıdan yapılacak ve üzerinde durulacak hayli problemle karşı karşıya kalırız. Pek zengin ve önemli bir kısmı işlenmemiş, malzeme yığınını (bir anlamda) küçültmeye yönelik her türlü çalışmanın ehemmiyetini belirtmeye gerek yoktur zannederim. Burada Eyüp Projesi çerçevesinde yayımlanması düşünülen seriye sicillerinin de en azından bu bakımdan büyük bir fayda sağlayacağı söylenebilir. Bunlarda toplum ve devleti doğrudan ilgilendiren hangi konulan vardır diye sorulacak olunursa, bu sualin cevabı ancak, devlet-toplum mahkeme üçgeni içerisinde aranabilir.

Osmanlılarda devlet ve toplum deyince, ister istemez karşımıza halk ve idareciler gibi iki ana temel kitle çıkmaktadır. Halk, ülke ve hükümranlık unsurlarının bir araya gelmesini zorunlu kılan devlet, bir üst teşkilatlanma biçimi olarak tarif edilir; onun bünyesindeki topluluğu da cemiyet oluşturur. Tek gruba dayalı gelişen ve zamanla bünyesine çeşitli grupları alarak teşkilatını ona göre ayarlama durumunda bulunan devletin içtimai yapı anlayışı, Kuran'ın ilgili ayetinden hareketle formüle edilir. Burada toplum hayatının sağlıklı işlemesi için Allah'ın insanları farklı kabiliyette yarattığı, her toplumun üyesinin kendi kabiliyet ve bilgi birikimine göre iş yapması gerektiğine temas olunur: "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar, dünya hayatında onların geçimliklerini aralarından biz paylaştırdık, birbirine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık, Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır." (XLI-11/32).

Muhtemelen bundan hareketle asırlar boyunca geliştirilen anlayışların etkisi almnda kalan, 15. yüzyıl sonlarında yaşayan Osmanlı tarihçisi Tursun Beyin cemiyet hayatına bakışı, genel anlamıyla devlet ve toplumun nasıl anlaşılması gerektiğini ihsas ettirir.1 İçtimai nizamı sağlayan devlet idaresidir, gücünü hükümdar otoritesi ve hakimiyeti yanında şer'i hükümlerle sağlar. Cemiyet hayatında uyum önemlidir ve her fert kabiliyetine göre belirlenmiş yerini muhafaza etmelidir; devlet de bunu gerçekleştirmelidir. Tursun Bey'de İslami temel anlayış ile önceki İslam imparatorluklarınca geliştirilen telakkiler birbirleriyle imtizaç içinde sunulur. Bu ifadeler, II. Mehmed çağının özelliği göz önünde tutulursa, yerli yerine oturmakla, Osmanlı devlet ve toplum anlayışının formülasyonunu yapmaktadır. Bütün bu çerçevede İslami temel anlayışın ötesinde mutlak bir hükümdar tipinin tezahürü ve bunun ön plana çıkarılması, söz konusu formülasyonun hiyerarşik bir silsile halinde sunulmasına müncer olmuştur. Padişahın toplum düzenliliği için gerekliliği ve onun şer'i uygulamalar dışında olarak görülmekle birlikte, esasen buna bağlı olarak kanun ve nizamları vaz'ı, hep toplum ve padişah ile özdeşleşen devletin sağlıklı yürümesi, adaletin tevzii ve refahın teminine bağlanmıştır.2 Ana tema, padişah veya onun namına örfi ve şer'i uygulamaları yürüten idareci zümre ile idare edilenlerin görev ve mesuliyetlerini ortaya koyma çabasında şekillenir. Kökleri Sasaniler'e inen; çeşidi siyasetname ve nasihatnamelerde tekrarlanagelen ve sonradan "daire-i adliyye" diye nitelendirilen anlayış, formel olarak

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

adalet-devlet-şeriat-hükümranlık-ordu-servet-halk şeklinde birbirine bağlı halkalardan oluşan bir sistemi ortaya koyar. Bu teorik yapıda veya formülasyonda, padişah için halk, "vedi'a" olarak görülür, dolayısıyla söz konusu halkaların sağlıklı bir şekilde durmaları gerekir, bu da hükümdarın mutlak otoritesine muhtaçtır.3 Bu tür eserlerde padişah ve halk birtakım benzetmelerle tarif edilir. Bazılarında padişah terazi tutan kimseye, bazılarında bahçıvana, gemi reisine, bekçiye, çobana benzetilir-ken; halk meyve veren ağaca, nebata, bahçeye, sonsuz bir hazineye, sürüye benzetilir4 ve bütün bunlar padişah-halk ilişkisini basite indirgeyen örneklemelerdir. Bilindiği gibi bütün bu söz konusu görünüş, özellikle sosyologlara devlet yapısı itibariyle birtakım kavramlar geliştirme imkânı sağlamış veya sistem teorilerine dayanak teşkil etmiştir. Ancak bunlara karşı tarihçi tabanından gelenlerce ciddi itirazlar yapılmış; İslam imparatorluğu ve mutlak hükümdar tipi modellerinde, ayrıntıya yönelik fakat önemli olan noktalar gözden kaçırıldığı gerekçesi bu zümrede hâkim olmuştur.5

Osmanlılar'da içtimai bünye esas olarak iki ana gruba bölünmüş görünmektedir. Bunlardan ilki padişahın yetki tanıdığı dini ve mülki idareciler, saray memurları ve ulemayı içine alırken, diğeri vergi ödeyen, idareye katılmayan, hangi soy ve dine mensup olursa olsun üretim yapan tabandan oluşuyordu. Bunlar içinde de belirli gruplar vardı. Mesela tebaa, farklı statüde gruplardan meydana geliyordu. Bunlar müslim-gayrimüslim, şehirli-köylü-konargöçer gibi belirli vergi farklılığı içindeki muayyenleşmiş veya devletin bir iktisadi benzerlik bağı ile çerçevesini çizdiği, tanıdığı teşekküllerdi.6 Hatta içlerinde birtakım devlete ait mükellefiyetler karşılığı bazı tür vergilerden muaf zümreler dahi vardı ve bunlar idareci kategorisinin dahil bulunduğu "'askeri" grup içinde mütalaa edilmişlerdi.7 İdareci sınıf ise başta saray halkı olmak üzere seyfiye, kalemiye ve ilmiyeden müteşekkildi. Şüphesiz konumuz açısından bu gruplardan müteşekkil idarecilerle halk arasındaki münasebetlerin mahiyetinde, adalet sistemi ön plana çıkmaktadır. Bütün siyasetname türü eserlerde ve hatta resmi vesaikte8 temel olarak sürekli islenen konu halkın korunması ve adaletle hükmedilmesinde düğümlenmektedir. Adalet fikri genel olarak toplumun düzenliliğinde başta yer alıyor, idareci zümrenin mağduriyetine uğramak ihtimali açısından halk kesiminin nazarında bir teminat olarak mütalaa ediliyor; bunların yanında devletin geleceğinin de garantisi şeklinde düşünülüyordu. Dini kurallar ve hükümler yanında padişahın bu yolda çıkardığı emir ve fermanlarda temel prensibin hep tebaanın sıyaneti ve düzenin muhafazası olarak duyurulması şaşırtıcı değildir. Hükümdarın adaletle özdeşleştirilmesi, devlet için de bir meşruiyet anlamı taşıyor, halk nazarındaki yerini tayin ediyordu. Adaletin tevziinde ise, halkla doğrudan muhatap olan kesim, bir bakıma padişahın şer'i vekili olan kadı idi.9 Vazifeleri itibariyle halk ile devlet arasında bir köprü durumundaydı. Zira mutlak hükümdarı sınırlayan her şeyin üstünde yer alan Kuran'in hükümleri idi. Toplumun selameti için hükümdara gerek duyulması gibi bir formülasyonun tezahürü beraberinde, onun hareketlerinin kutsal kitaba uygunluğunun kontrolünü getiriyordu, dolayısıyla bu açıdan Kuran'ı yorumlama doğrudan padişaha değil, onun namına ulemaya havale edilmişti veya böyle bir mekanizma geliştirilmişti. Bu bakımdan ulemanın mutlak hâkimi, bu açıdan kontrol etmek gibi bir vazifesi vardı. Ancak tatbikatta bunun örnekleri az görülmekte ve ulema seyfiyeye pek direnememekle birlikte, böyle bir dini veçheye dayanan emniyet anlayışının halk için yine de rahatlatıcı olduğu söylenebilir. Basit bir slogan gibi görünen "Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var" ibaresi, bir anlamda inanmış ve ahiret hayatının azabını düşünen idareciyi kendi manevi dünyası ile bir hesaplaşma içine itiyordu. Günümüzün oldukça maddileşmiş düşünce tarzları içinde böyle bir anlayışın önemini ileri sürmek belki manasız karşılanabilir, fakat bu o çağın insanlarının söz konusu temel özelliklerini değiştirmez.

Öte yandan toplum nizamı için geliştirilen organlardan olan mahkeme, haddi zatında halk için ayrı bir önemi haizdi. Sadece kendi aralarındaki sivil davalar değil idarecilerle olan devlete ait türlü meseleler dava konusu olarak buralarda görülmek mecburiyetinde idi. Kadı ve mahkeme şekli açıdan bağımsız çalışan bir kurum niteliğindeydi.10 Yukarıda da değinildiği gibi kadı, doğrudan merkezle muhatap mahalli otoritelerden bağımsız, mülki ve mali meselelerde aynı derecede sorumlu idi. Aynı zamanda mahalli bir temsilci hüviyetini de taşıyordu. Sivil davalar yanında cezai davalara da bakar, asayiş, denetleme, belediye, noterlik vb. birçok iş görür, müfettişlik, iltizam ile ilgili işlerle de merkezden görevlendirilebilirdi. Çok geniş mahalli yetki dairesi, onun tarafından tutulmuş sicil defterlerine de yansımakta, dolayısıyla bunlar sosyal tarih kaynağı olarak sessiz büyük tabanın dili vasfını taşımaktadır.11 Bunlarda devleti ve halkı karşılıklı olarak ilgilendiren birçok kaydın yer alması tabiidir. Burada devler namına idarecilerle halk arasındaki ihtilafın çözümü önemlidir. Bu açıdan

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

bakıldığında genellikle haksız mali uygulamalar ve vergi konuları başta yer alır. Mahalli idarecilerin herhangi bir suiistimaline karşı halkın kadıya, hatta doğrudan bir nevi temyiz mahkemesi özelliği taşıyan Divan'a başvurabildiği malumdur.12 Divan'da tutulan kayıtları havi defterlere bakıldığında, irili ufaklı pek çok şikâyet ile ilgili genellikle mahalli mahkemeye müteveccih talimata rastlanır. Hatta bazı kayıtların üzerinde, hükmün "falanca karye ahalisinden falan şahıslara" verildiğine dair şerhler düşülmesi manidardır. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren şikâyetlere yönelik kayıtların mühimme defterleri dışında, ayrı bir kalemde toplanıp vilayetlere ait Ahkâm defterlerinin ve Ahkâm-ı Şikâyet türü defterlerin ortaya çıkması,13 dikkat çekici bir gelişme olarak mütalaa edilebilir. Muhtemelen bu durum mahalli olarak artık meselelerin çözümünün tıkanması ve çarenin hükümet merkezinden aranmaya başlanmasından meydana gelmiştir. İdarecilerle ilgili şikâyetlerin yoğun olarak hükümet merkezine aksettirilmesi bu devreden itibaren halkın genel bir temayülü haline gelmiştir denilebilir. Bütün bu durum merkez bürokrasisinin daha fazla teşkilatlanma sürecine girmesinin bir başka sebebi olarak mütalaa edilebilir. Dolayısıyla bu da merkezi güçlenmenin 16. yüzyıl sonrasında mı, yoksa öncesinde mi daha etkili olarak uygulandığı yolundaki, belki de gereksiz, tartışmalar açısından manidar olabilir.

Elimizdeki üç Eyüp kadı sicili, Tanzimat öncesi Osmanlı değişme döneminin sonlarına ait bulunmaktadır. Söz konusu sicillerde idareci ve halkı doğrudan ilgilendiren bir ihtilaf mevzuuna, dava konusuna rastlanmamaktadır. Tespit edebildiğimiz bazı kayıtlarda, idareci veya askeri zümre mensuplarının borç, miras satış vb. gibi işlemlerini alakadar eden bilgiler vardır. Bunlar ilgili bölgede ikamet eden veya bir vesile ile bağlantısı bulunan idarecilerin şahsi dava veya meselelerini aksettirdiğinden, doğrudan bir ihtilaf mevzuuna işaret etmemektedir. Fakat burada yer alan birkaç ferman, doğrudan halkı ilgilendiren özelliğe sahiptir ve uygulanması için kadıdan gerekli tedbirleri alması istenmektedir. Mesela 28 Zilkade 1162 tarihli ferman kaydında, can ve mal güvenliği için teftiş istendiği dikkati çekmektedir.14 Kadı ve bostancıbaşı, Topkapı ve Takyeci semtlerine giderek yerleşme yerlerini, bahçeleri dolaşıp işsiz, güçsüz kimselerin tespitini yapacaklar ve onların etrafa verdikleri zararı soruşturacaklar, kefilli ve kefilsizleri tespit edeceklerdi. Genel olarak mahalle halkının emniyetinin sağlanması, nizamın sağlıklı yürümesi için kefil sistemine başvurulması, yaygın bir uygulama şekliydi. Mahalle halkının birbirine kefillenmesi ile ilgili özellikle 18. yüzyıla ait bazı defterlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Mahalleye giren yabancıların tespiti ve herhangi bir uygunsuz olay karşısında, halkı birbirinden mesul tutma anlayışı tesanüdü sağlama açısından gerekli görülmekteydi.15 Öte yandan bir başka umumu alakadar eden teftiş kaydı, suyollarının kontrolü ile ilgilidir. İstanbul'da sıkıntısı sürekli çekilen suyun halka süratle ulaştırılması, devletin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konuyu oluşturuyordu. Bayezid Ağa Mahallesi'ni ilgilendiren defterdeki bir başka ferman kaydında, buradaki bir çeşmenin ve su kanallarının teftişi işi kadıya havale edilmekte idi. Mahkeme kâtibi, su nazırı ve hassa vakfi görevlileri ile suyolcular hep birlikte heyet halinde gerekli teftişi yapmışlar ve durumu rapor etmişlerdi.16 Bir başka kayıtta da yine Edirne Kapısı civarındaki su musluğu ile ilgili meseleye devlet müdahil olmuştu.17 Defterdeki bir diğer kayıtta ise, çömlekçiler mahkemeye başvurarak beratla kendilerine kethüda olan şahsı istemediklerini belirtmişler ve yerine bir başkasının getirilmesini talep etmişlerdi. Kethüdanın da hazır bulunduğu bu toplantıda, belirli bir para karşılığı kethüdanın görevi bırakmaya razı olması üzerine, bir başkası kethüda olarak tescil edilmiş ve berat için durumun merkeze bildirilmesi kararlaştırılmıştı.18 Burada önemli olan husus, belirli bir esnaf grubunun kendilerini temsil edecek idarecilerini seçmeleri ve bunu tescil ettirmeleri keyfiyetidir.19 Bu durum sivil örgütlenmenin basit bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır ve diğer bütün farklı grupların temsil yetkisini haiz idarecilerinin de varlığı düşünülürse, devletin bunlar üzerindeki kontrolünün belirli bir sınırlamaya tabi olduğu kanaatine varılabilir. Dikkati çeken bir başka dava konusu, yeniçeri orta cemaatlerinin vakıf paralarının işletilmesi meselesidir. Odala-rın kendilerine has oluşturdukları sandığın çalişma biçimi hakkında fikir veren söz konusu dava kaydında, askeri zümre mensupları arasındaki mali ilişkilerin niteliği ve bunun mahalli mahkemeye intikali hususunda bilgi edinmek mümkündür.20

Burada yeri gelmişken devletle halk arasındaki mali konularla ilgili meselelerde bir başka mahkemeden kısaca bahsetmek gerekir. Bu defterdarlığa bağlı olan ve bir nevi mali kontrol müessesesi gibi çalışan başbakikulu21 dairesindeki mahkemedir. Dava sahipleri genellikle devletten alacağı olan ve mağduriyete uğrayan çeşidi kesimlere mensup şahıslardı. 18. yüzyıldan itibaren başbakikulu dairesi, bu tür davalar için temyizi olmayan bir mahkeme halinde

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

çalışıyordu. Buradaki duruşmaya Rumeli kazaskeri miri kâtibi de mutlaka katılır ve arz sahibinin durumu bürolarda incelenir, gerekli soruşturmalar yapıldıktan sonra, davalı taraf olarak başbakikulu, davacı olarak ise ilgili şahsın hazır bulunduğu bir duruşma ile dava sonuçlandırılırdı. Aslında burada yapılan muamelat doğrudan söz konusu büronun ana vazifesi idi, fakat zamanla devreye miri kâtibinin girişi, burayı bir nevi adli soruşturma mercii haline getirmişti. Böylece doğrudan merkezi bürokraside mahalli mahkemeler dışında, bir başka mahkeme daha ortaya çıkmış oluyordu. İlgili büroya ait evraka bakıldığında, davanın bütün seyrini takip etmek mümkündür. Genellikle devlet görevi için alınan malların karşılığında ödenmemesi durumunda, hazine borçlu duruma düştüğünde, ilgili arz sahibinin isteği ile gerekli tahkikat yapılır, miri kâtibin dava zaptı yazıldıktan sonra durum davacı lehine ise, o vakit gereken ödeme derhal gerçekleştirilir ve davacının alacağını tahsil ettiğine dair şerh düşülür ve mesele neticelendirilmiş olurdu. Özellikle 1657-1792 devresine ait başbakikulu fonunda bu konuda pek mütenevvi vesika mevcuttur. Dolayısıyla devlet-halk ve mahkeme üçgeninde farklı bir yapı daha ortaya çıkmış oluyordu.

Netice olarak söz konusu kadı sicillerindeki kayıtlar toplum hayatının durumu ve ona karşı devletin tavn ve adli tatbikatının ayrıntılarına ulaşmakta önemli bir kaynak yığını olarak beklemektedir. Bu sessiz tabanı ilgilendiren bilgi yığınının günümüzün farklı değerleriyle ve daha sofistike bilgi hamulesiyle yüklü, toplumu bir bütün olarak ele alıp sistemleştirme yolunda genel teorilere sarılan araştırıcı kesim için kullanılabilir şekilde elde bulunmasının önemi ortadadır. Ancak yapılan araştırmaların ve varılan sonuçların mesuliyetinden bu bilgi yığınının müstağni olduğu da hatırlatılmalıdır.

NOTLAR

1 Tursun Bey padişahın gerekliliğini, halkın durumu ile ilgili görüşlerini "Güftâr der zikr-i ihtiyac-ı halk be-vucûd-ı şerîf-i pâdişâh-ı zıllu'llah" başlığı altında toplanmıştır: M. Tulum (haz.) Tarih-i Ebu'l-feth, ss. 10-30, İstanbul 1977.

2 Padişahın görevleri ile ilgili Osmanlı ıslahat yazarlarının görüşleri için genel olarak bkz. Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab Kitabu-Mesalihi'l-müslimin- Hırzü'l-müluk, Ankara, 1988. Kemalpaşazade, ulema menşeli tarihçi olarak padişah kavramı ve Al-i Osman'ı birbiriyle özdeşleştirip onların hasletlerini sıralar; bkz. Ş. Turan (haz.) Tevarih-i Al-i Osman, ss. 16-38, Ankara 1970. Burada padişahın sadece adil değil fazi sahibi olması gerektiği de belirtilir.

3 Daire-i adliyye, özellikle 17. yüzyıl Osmanlı ıslahat yazarlarının sık sık temas ettikleri bir konudur. Sasani nasihat kitapları yanında Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi (M. Altay Köymen (haz.) Siyasetname, Ankara, 1982), Kabusname (Keykavus b. iskender, Kabusname, ed. R. Levy, ss 130-138, Londra 1951, Türkçe tere. nşr. E. Birnba-um, ss. 238-249, Cambridge, MA, 1981) vb. bu formülasyonu aktarır. Özellikle Ku-tadgu Bilig'teki ifadeler ilgi çekicidir: bkz. H.İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve iran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", Reşit Rahmeti Arat için, ss. 259-275, Ankara, 1969, idris, Kanun-ı Şehinşahi'de, sultanın Allah'ın gölgesi, halkın ise Allah'ın eyâli olduğunu beyan eder, sultana lazım olan Allah'ın eyâli halkı gözetme ve mutlu kılma, adaletle davranmadır. Halk ezilmemelidir, eğer ezilirse devlet çöker. Halk meyve veren ağaca benzer, ne kadar bakılırsa o kadar mahsulü bol olur. Özellikle ticaret erbabının ve ziraat ehlinin geliştirilmesi ve emniyetlerinin sağlanması gerekir: Bunlar memleketin imarı için çok gereklidir, ayrıca din ve dünya nizamının muhafazası ve fazla mal kazanma tüccar taifesinin refahı ile doğrudan ilişkilidir; Karun'un hazinesi bile ekilebilir topraktan, alınan üründen daha faydalı değildir, dünya yüzünde hiçbir iş toprağı sürmekten ve ziraat etmekten daha yararlı olamaz. Sultan bedenin başı mesabesinde olduğundan şah onun üzerindeki beyin gibidir, beyin ve baş birbirini tamamlayan iki kuvvettir, bir hissetme gücü diğeri hareket-i kuvvesidir: "İdris Bitlisi'nin Kanun-ı Şahenşahisinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi*, yayımlanmamış doktora tezi, s. 97-106 vd, İstanbul 1974, Lütfi Paşa hilafet ile ilgili risalesinde, 'nehy-i ani'l-münker'i kim gerçekleştirirse onun Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu ve adaletle hükmettiği sürece halkın ona itaatle yükümlü bulunduğunu belirtir (Süleymaniye-Ayasofya Ktp., nr. 2877, 23b). Celalzâde'nin Yavuz Sultan Selim ile ilgili ibareleri farklı bir padişah tipini çizer. Yavuz'un kendisini halkın işlerini yoluna koymak üzere ortaya çıkan Allah'ın alçak bir bendesi olarak gördüğü belirtilir ("...memlekette zulüm ve cevr olduğunu bilmemek yanlarında ulu günah idi, hakikaten kendilerini padişah bilmezlerdi, Allahu tealanın kemine-kemter bendesi, yeryüzünde ibâdının mühimmatını kayırmağa komuş edna ef gendesiyim deyü buyururlardı*: A. Uğur-M. Çuhadar (haz), Selimnâme, Ankara, 1990. Açıktır ki bu görüşler Kanunî ve II. Selim dönemini idrak etmiş olan Celalzâde'nin kendi döneminin şaaşasından ve

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

hükümdarın ihtişamından duyduğu tepkinin bir yansımasıdır, ilginç olan husus onun model olarak Yavuz Sultan Selim tipini ileri sürmesidir. Ayrıca Osmanlılar'da padişah ve iktidar anlayışı için bkz. H.İnalcık, 'Padişah*, İslam Ansiklopedisi, c. IX, ss. 491-95; ay, "Osmanlı Padişahı", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XIII, ss. 68-79, 1958. ss. 68-79.

4 Naima'nın öve öve bitiremediği eski bir siyasetnamede, bu benzetmelere sık sık başvurulur. Burada "Reaya sefineye benzer, eğer gemide reis olmazsa başıboş kalır.", "Kuraklık içinde kalan bir yerin ahalisinin yağmura ihtiyaçları fazladır, fakat sultana olan ihtiyaç ondan da fazladır, zira yağmura zaman zaman ihtiyaç duyulur, hal-buki sultan daima büyük bir ihtiyaçtır:", "Reaya nebat gibidir, nebatın bazısı habis, bazısı iyi olur, bunlar ayıklanırsa daha iyi bir bahçe husule gelir, dolayısıyla bunu gerçekleştirecek bir bahçıvana ihtiyaç vardır.", "Vali ve hâkimi olmayan reaya çobansız hayvanata benzer." gibi ibareler vardır: Kitabu Nehci's-Süluk fi Siyâsetü'l-Müluk, Bulak, 1257.

5 Bir örnek için bkz. H.İnalcık, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, ss. 5-26, 7, 1994.

6 Toplum yapısı ve sınıflandırmalar, klasik nasihatnamelerde sık sık yer alır. Kâtip Çelebi, "vedi'at-ı İllâhiyye* olan reayaya ayrı bir bahis açar. Düstûru'l-Amel adlı risalesini üç ana başlıkta toplarken bunları "Reaya", "Asker" ve "Hazine* olarak belirler. 'Hey'et-i ictimaiyye-i beşeriyye'nin "erkân-ı erbe'adan" teşekkül ettiğini belirterek bunları 'Ulema*, *Asker", "Tüccar* ve "Reaya" şeklinde tasnif eder. Bu arada "da-ire-i adliyyeye" de yer verir: Kavanin-i Al-i Osman, ss. 124-129, İstanbul, 1979. '

7 Askeri* grup hakkında son bir çalışma için bkz. H. Sahillioğlu, "Askeri", Türkiye Diyanet Vakfı slam Ansiklopedisi c. Ill, ss. 488-489.

8 Örnekler için bkz. H.İnalcık, "Adaletnameler", Belgeler 11/3-4, ss. 49-145, 1967, ss. 49-145.

9 Kadılar hakkında farklı bir çalışma: I. Ortaylı, Hukuk ve idare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Ankara, 1 994.

10 H.İnalcık, "Mahkeme", islam Ansiklopedisi, c. VII, ss. 149-151.

11 Şer'iyye sicilleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Siciller için bkz. A. Akgündüz ve diğerleri, Şer'iyye Sicilleri I-II, İstanbul, 1988-1989. Ayrıca bkz. M. İpşirli, "Sosyal Tarih Kaynağı olarak Şer'iyye Sicilleri," Tarih ve Sosyoloji Semineri, ss. 157-162, İstanbul, 1 991, ss. 1 57- 1 62.

12 Divan'ın işleyiş tarzı için bk. A. Mumcu, Hukuksal ve Siyasa/ Karar Organı Olarak Divan-i Hümayun, Ankara 1976; ay, "Divan-ı Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. IX, ss. 430-32.

13 Bu tür defterler Atik Şikâyet Defterleri adlı altında tasnif edilmiş olup bu tasnif 1649'dan başlamaktadır: Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, ss. 62-67, Ankara, 1992, Ayrıca A.DVN. ŞKT kodu altında da defterler mevcuttur. Vilayetlere ait ahkâm defterleri serisi 18. yüzyılda başlar (aynı Rehber, s. 40 vd).

14 No. 185,s.38/l

15 Bunun için bkz. Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Mahallenin işlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları IV, ss. 69-78; 1984, ss. 69-78; F. M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri*, Tarih ve Sosyoloji Semineri, ss 147-150, İstanbul, 1991.

16 No. 185,s.46/l.

17 No. 185,s.73/3.

18 No. 185, s. 84/2.

19 Bunun için bkz. H.İnalcık, "The Appointment Procedure of a Guild Warden (Ketkhuda)", ss. 135-142, WZKM 76, 1986, agy, "Sultanizm", s. 20.

20 No. 185,s.55/l.

21 Bkz. F. M. Emecen, "Başbaki Kulu", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. V, ss. 126-127.

15. YÜZYILIN SONUNDA HASLAR KAZASI

STEFAN YERASİMOS

Ömer Lütfi Barkan, 1939'da yayımlamış olduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri" adlı makalesinde1 1498 tarihli Haslar kazası tahrir defterini incelerken,2 bu kazanın esas nüfûsunu oluşturan "ortakçı kulları" konusunda ayrıntılı bilgi vermekte, ancak defterdeki bilgilerden elde edilebilecek demografik verilere değin-memektedir. Oysa, bu defterde, genelde tapu tahrir defterlerinde görülegelen alışılmış biçimlerin dışında, her hanenin erkek kadın ve çocuk nüfusu ve aralarındaki akrabalık ilişkileri kaydedildiği gibi çocukların tam yaşı da verilmiştir. Bu durumda söz konusu defter yalnızca Haslar kazası için değil, 15. yüzyıl sonu İstanbul'u için

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

çok önemli bir demografik kaynak niteliğindedir.

1498 tarihli Haslar kazası tahrir defterinde 180 köy ve cemaat yer alır.3 Bunların hemen hepsi Avrupa yakasında ve aşağı yukarı bugünkü İstanbul ili sınırlan içindedir. Ayrıca, Üsküdar'a bağlı ortakçılar ve durumları tartışmalı olan Üsküdar kal'ası müsellemleri de bu deftere kaydedilmiştir.4 Anadolu yakasında başka ortakçı bulunmadığından, Üsküdarlı ortakçıların Haslar kazası içinde gösterilmiş olduklarını düşünebiliriz.5

Geri kalan 179 köy ve cemaat, çoğunluğunun yeri bugün saptanamamakla birlikte,6 Silivri, Çatalca ve Vize'nin çizdiği bir yayın içinde bulunuyor olmalıdır. Bunlar arasında Boğaz'ın Avrupa yakası köyleri ve 20. yüzyılın başında bile İstanbul'un banliyösü, hatta mahallesi olan yerleşim yerleri vardır. Kentin batısında Flori (Florya), Ayastefanos (Yeşilköy), Aya Mama (Yeşilyurt-Ataköy), Makrihorya (Bakırköy), kuzeyinde Asomato (Arnavutköy), Aya Foka (Ortaköy), Beşiktaş, Maçukat (Maçka), kuzeybatısında Yenice Hâs ve Hâs der Kiremidlik (Hasköy) defterde birer ortakçı köyü olarak görünürler.

Bu alanın içinde bulunan ancak ortakçısı olmayan tüm köylerin bu tahrire alınıp alınmadığını tam olarak bilemiyoruz. Örneğin Eyüp kasabasının bu tahrirde adı dahi geçmez; aynı zamanda Terkos ve yöresinde bulunan Fatih Sultan Mehmed Vakfi'na ait köylerden de söz edilmemektedir.7 Diğer vakıflara gelince, biri Eyüb vakfina ait Alibeyköyü olmak üzere üç vakıf köyün bu defterde kaydı bulunmakta ancak oturanların sayısı belirtilmemektedir.8 Oysa 1529 tarihli bir vakıf tahrir defterinde9 Haslar kazasında diğer iki vakfa bağlı köylerin bulunduğunu görüyoruz. 27 Ekim-5 Kasım 1507 tarihlerinde kurulmuş olan Hüseyin Ağa Vakfi'na ait İncüğez'e bağlı dört köyün 1498 tarihinde henüz kurulmamış olduğunu düşünsek bile, 1474'te Baba Nakkaş'm vakfetmiş olduğu Kutlu Beğ ya da Baba Nakkaş Köyü'nün söz konusu tahrirde adı geçmeliydi diye akla gelmektedir. Bu durumda 1498 tarihli Haslar kazası defterinin, sınırlarını kesin bir biçimde çizebileceğimiz bir yörenin o tarihteki nüfusu konusunda kesin bir bilgi veremeyeceği açıktır. Ancak bu belgenin önemi toplam nüfus verilerinden çok aile ve hane birimlerini hesaplamamıza yarayan bilgiler içeriyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu bölgede bulunan ortakçıların statüsü hakkında Ö. L. Barkan'ın yukarıda adı geçen çalışmasında yeterince bilgi vardır. Bunlar genel olarak toprağa yerleşmiş köle olarak tanımlanabilir; zamanla özgürlüklerine kavuşup reaya statüsüne geçeceklerdir. Ortakçıların İstanbul yöresinde yerleştirilmeleri konusunda elimizde olan bilgileri ise şöyle sıralayabiliriz:

1) İlk olarak Giese'nin yayımlamış olduğu anonim Tevârihi Âl-i Osman 1454 Sırp seferini şöyle anlatır: "Andan sonra Sultan Mehmed Laz iline vardı. Sivrice hisarı ve Mol (?) hisarını feth idüp vilâyetin yağma eyledi. Andan sonra çıkan yesirlerin hesabın Allah bilür. İstanbul dâiresinde olan kâfirlerim ekseri andan çıkanlardur. Hicretün 858 [1454] yılında feth olundı."10

2) Dukas'ta ise 1454 seferine ait şu bilgiler vardır:

"Hükümdar Smederovo'ya [Semendire] kadar ilerledi. Burasının alınmasını çok istiyordu çünkü nehir [Tuna] kenarı olduğundan Macaristan'a geçmek isteyenlere geçiş sağlıyordu. Ancak burasını zaptedemedi ve geri döndü. Başka bir kaleye saldırdı ama orası teslim olmayı kabul etmedi. Kalenin dışında, ovanın kent ve kasabalarında oturan halk kalenin dışından geçen ikinci bir koruma hattı ile korunuyordu. Kalenin çok iyi korunmuş olmasına rağmen dış duvarlar o kadar sağlam değildi. Resmi güvenceler vermesine rağmen sözünde durmadı, dış istihkâmları zaptedip tüm halkı esir etti. Kale ise teslim olmadı." ... "Mehmed ganimetiyle birlikte Sofya yoluyla Edirne'ye döndü. Yarısıyla onunla birlikte savaşmış olan ileri gelenleri ve orduyu ödüllendirdi. Diğer yarısını ise kendisine alıkoyarak Konstantinopolis dışındaki köyleri iskân etmek üzere gönderdi. Kendisine alıkoymuş olduğu kısım dört bin erkek ve kadındı."11

3) Kritovulos da 1457'de cereyan eden Sırbistan olaylarını anlattıktan sonra, 1457-1458 kışında Fatih'in İstanbul'da yaptığı imar girişimlerini kaydetmektedir:

"Ve bununla kalmayıp kentin tüm çevresini iskân ettirdi, Triballi [Sırplar], Peones [Macarlar] ve Mysialılar'ı [Bulgarlar] savaş ganimeti olarak sürüp buraya yerleştirdi. Kent dışındaki ve çevresindeki tüm araziyi iskân etmek istemesi, bir yandan toprağın verimliliğinden -çünkü ekilmek ve dikilmek için elverişli ve her çeşit ürün ve meyve vermeğe yatkın olduğundan kentin gereksinmelerini büyük ölçüde karşılayabilirdi- öte yandan da ıssız ve barınaksız ve yolcular için tehlikeli olan araziyi ehlileştirmek gereğinden doğmuştur. Ve bu işlerle uğraşmıştır."12

Aynı yazar, 1458'de birinci Mora seferi dönüşünde ise şunları yazar:

"Ve önce, getirmiş olduğu Moralılardan diğerlerinden farklı görünenleri ve sanat ehli olanları, kentin içinde iskân ettirmek için ayırdı ve geri kalanları kent dışında arazide köylere yerleştirip toprağı sürmek ve ziraatla uğraşmak

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

için onlara [tohumluk] buğday ve öküz çifti dağıttı ve diğer gereksinmelerini sağladı".13

4) Neşri ise, 1463 Bosna seferi ile ilgili olarak şöyle bir cümleye yer verir:

"(...) Mahmud Paşa'yı mukaddem idüb gönderüb gelüb Bobaca'nın üzerine düşüp üç günde alub kâfirlerini İstanbul kırına sürüb, içine adam koyub Bosna kralı üzerine müteveccih oldu."14

5) Tursun Beğ'e gelince, o da İstanbul'un iskânı bahsinde, tarih vermeden, genel bir bilgi sunmaktadır:

"Ve kılıcı ile feth itdüğü memâlik-i küffârdan sebâyâyı üsârâyı getürdüb, etrâf-ı İstanbul'a kondurub, küyler ve mezâri' vaz' itdi. Şöyle ki, hâli yir kalmayub tamâm ma'mür oldı. Her vâdî-i 'gayri zî zer', 'hâdâika zate behceh' şeklin gösterdi".15

Bu alıntılardan Hıristiyan ortakçıların 1454-1463 yılları arasında Sırbistan, Mora ve Bosna'da zapt edilen yerlerden getirildiği anlaşılır. Gerçekten de şahıs adlarının genellikle Slavca ya da Rumca olması, köy adları arasında da Sırf (Sırp) Gardan, Bosna Gardan, Bosna Filibos, Bosna Despine, Bosna Bahşayış, Yine Bosna gibi adların bulunması bu bilgileri doğrular. Ancak 1498 tahririnde Arnavud Despine, Kemer Arnavud, Platice Arnavud, Arnavud Filibos gibi köy adlarının yanı sıra çok sayıda Arnavutça şahıs adlarına da rastlıyoruz. Bu durumda 1466 Arnavutluk seferinden getirildiğini bildiğimiz esirler de16 çevre köylere yerleştirilmiş olmalıdırlar. Halil İnalcık, 1479'da Asya Mavra, Kefalonya ve Zante fetihlerinde elde edilen tutsakların da İstanbul çevresinde yerleştirildiğini yazar.17 1498 tahririnde İtalyanca isimlere de sıkça rastlanmaktadır; bunlar ya fethedilen diğer Venedik kalelerinde, ya da deniz akınlarında ele geçen esirlerin adlan olabilir.

1498 tahririnde Hıristiyan ortakçıların yanı sıra isimlerinin yanında "sürgün" kaydı olan kişiler bulunmaktadır. Bunların bazen ortakçılar arasında kayıtlı olmalarına rağmen verdikleri vergilerden (özellikle cizye) reaya statüsünde oldukları anlaşılmaktadır. Defterde sürgün kaydının yanında ya geldikleri yer ya da onları süren kişinin adı yazılır: "an sürgünân-ı Mora", ya da "an sürgünân-ı Davud Paşa" gibi. Hıristiyan sürgünlerin geldikleri yerler, Alasonya, Angelikasn, İzdin, Kalkandelen, Kosovo, Mora, Prespa'dır. Bunlardan Alasonya (Elasson), Angelikasrı (Angelokastro) ve İzdin (Zituni, bugünkü Lamia) Tessalya'da ya da Güney Epir'de olup II.Murad zamanında fethedilen yerleşimlerdir. Bugünkü Yunanistan, Arnavutluk ve Makedonya sınırlarının kesiştiği yerde bulunan Prespa gölünün aynı adlı kasabası ile Kalkandelen (Tetovo) ve Kosovo İstanbul'dan önce fethedilen yerleşimlerdir. Bu durumda, buralardan İstanbul çevresi köylere sürülen kişiler fetihten birkaç yıl sonra, yani reaya statüsüne girdikten sonra yerlerinden edilmişlerdir. Böylece statülerinin ortakçı değil de reaya olması olağandır. 1458 ve 1460'ta fethedilen Mora için ise durum farklıdır; Mora'dan getirilen kişilerden kimlerin, hangi nedenlerden dolayı reaya ya da ortakçı sayıldıkları açık değildir. En akla yakın olasılık, kentlerinin zorla alınması, akın, yağma gibi nedenlerle fetih sırasında tutsak düşenlerin ortakçı sayılmaları, bu duruma düşmeden göçe zorlananların ise reaya kabul edilmiş olmalarıdır.

Alasonya sürgünleri biri kadın olmak üzere sekiz kişidir; hepsi Pandanoşa Köyü'nde iskân edilmiştir. Mihal veled-i Petropulo iki oğlu, Simon ve Dimitri ile birlikte sürgün edilmiştir; bunlardan Simon dul ve üç yaşında bir erkek çocuğun babasıdır; Dimitri ise mücerreddir. Mihal'in Pandanoşa'da doğmuş olması gereken Kali adında sekiz yaşında bir de kızı vardır. İkinci aile ise Kiryakos veled-i Andreya ile oğulları Milino, Andreya ve Manol'dur. Milino'nun mücerred olmasına rağmen, Manol evli ve biri nıücerred iki oğlu ve üç kızı vardır. Alasonya sürgünleri arasındaki tek kadın olan Somayi (Thomayi) köyün kethüdası Dimo veled-i Yani ile evlenmiş ve en büyüğü baliğ olan altı çocuğu olmuştur. Thomayi'nin de büyük bir olasılıkla söz konusu iki aileden birine ait olduğunu düşünürsek defterin tahririnden 15-20 yıl önce Alasonya'dan Pandanoşa'ya yalnızca iki ailenin sürülmüş olduğunu tahmin edebiliriz. Burada açıkça söz konusu olan toplu bir sürgün ya da tanımlanmış iskân politikası değil, belli kişilere yönelik bir önlemdir. Bunlar, Pandanoşa'nın ortakçıları arasında mistir; ancak reayalar gibi mezra tasarruf edip cizye ödemektedirler.

Toplam 30 kişi olan Angelikasrı sürgünlerinin tümü de Zekeriye Burgas (diğer adı İksatili) Köyü'ne reaya olarak yazılmışlardır ve köyün tüm reayalarını oluşturmuşlardır. Aynı biçimde 50 kişilik İzdin sürgünleri Papas Burgas Köyü'nün tüm reayasını oluştururlar. Bu köyde Kalkandelen ve Kosovo'dan yalnız birer kişiye rastlandığından bunlara dair bir yorumda bulunmak olanaksızdır. Mora sürgünlerinden de 15 kişi Avaso, 19 kişi Kemer Arnavud köylerine reaya olarak kaydedilmişlerdir. Prespa sürgünleri olarak kaydedilen 6 kişi ise çeşidi köylere dağılmıştır.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Yukarıda belirtildiği gibi "an sürgünân-ı Davud Paşa", "İskender Paşa", "Nasuh Beğ" isimleri ile kaydolunan sürgünler arasında Davud Paşa sürgünlerinden 21 kişi çeşitli köylere dağılırken, 23 kişi Yine (Yeni) Bosna Köyü'nde toplanmıştır. İskender Paşa'nın sürgünlerinden ise 2 kişi dağılmış, 10 kişi de Bosna Gardan (Bosna kulübeleri) köyünde kaydedilmiştir. Her iki grubun Bosna ortakçısı köylere yerleştirilmeleri ve isimlerinin Slav kökenli olması Bosna'dan getirilmiş olmaları olasılığını doğurur. Ancak birinci zümrenin Yine Bosna'nın reayasını oluşturmasına karşın, ikinci zümre Bosna Gardân'ın ortakçıları arasında kaydedilmiş ve ortakçı gibi vergilendirilmiştir. Davud Paşa'nın 1479-1481'de Bosna sancakbeyi olması, Terkim İskender Paşa'nın da 1475-1479, 1485-1489 ve 1498-1506 yıllarında bu makamda bulunması, bu sürgünlerin Bosna'dan gelmiş olmaları olasılığını güçlendirmektedir. "İskender Paşa sürgünlerinden bu zümreye ait olmayan ortakçılarla evlenen üç kadının en büyük çocuklarının sekiz yaşlannda olması söz konusu sürgünün Paşa'nın ikinci sancakbeyliğinde ve Hersek fethi sırasında olabileceğini akla getirmektedir. İskender Paşa'nın aynı zamanda Vize sancağında, 1505 tarihinde İstanbul'daki camiine vakfettiği, dört köyü vardır. Haslar kazasının "İskender Paşa sürgünleri" paşanın bu köyleri iskân etmek için getirmiş olduğu savaş tutsaklarının padişaha ait payı ya da onun bir bölümü olabilir.18 1465'ten ölümüne kadar İşkodra sancakbeyi olan Nasuh Bey'in sürgünleri ise toplam 10 kişi ve iki ailedir; Cebeci Köyü'nde Kırkçeşme suyunun meremmetine hizmet etmek için "cârim-i âb" olarak kaydedilmişlerdir.

Geldikleri yer veya sürgün eden kişinin adları ile anılan bu zümrelerin dışında iki sürgün zümresi ile daha karşılaşıyoruz. Poliçe Köyü sakinleri "Anatoli'de Yalakova'dan sığırcılar hizmetinde idik, bizi sürgün etdiler zimmilerüz" diye reaya olduklarını iddia etmektedirler. Oysa tahrirde "evveli yirlerinde sığırcı kullar" oldukları kaydedilmiştir. Ayrıca isimleri Slavca kökenlidir. Bu durumda, onların bir tarihte tutsak olarak götürülüp Yalova çevresinde yerleştirildikleri ve oradan da İstanbul çevresinde Proliçe'ye sürüldükleri anlaşılıyor. Diğer bir grup ise Petnehor Köyü'nün reayasıdır ki defterde "Frenk reayası sürgünler" olarak tanımlanmakta, ancak kökenleri ya da geliş tarihleri hakkında herhangi bir ipucu verilmemektedir. İsimlerinin çoğunlukla "Frenk" değil de Arnavutça ya da Slavca kökenli olduğuna bakılırsa, belki Arnavutluk ya da Dalmaçya kıyılarında Venediklilerden alınan yerlerden getirilmiş yerli Katolik nüfus olabilecekleri akla gelmektedir.

1850 yılında Katolik Piskopos Pietro Cedulini, Katoliklerin durumunu incelemek için Papa tarafından İstanbul'a gönderilir. 14 Kasım'da İstanbul'a varan Cedulini aynı ayın 21'inde Galata'daki St. Francois Kilise-si'nde, orada 17 yıldan beri hizmet etmekte olan Sakız Adası kökenli Fransisken papaz Gerolamo Arsengo ile görüşür. Arsengo İstanbul çevresinde hâlâ Katolik kalmış eski köle köyleri olduğunu anlatınca Cedulini ondan bu köyleri ziyaret edip bir rapor hazırlamasını ister. Arsengo 20 Aralık'ta İstanbul'dan yola çıkarak, sıra ile "Gorusane", "Caragi", "Belgradi", "Pugliana", "Bosdari", "Spartugumi" ve "Obrani" diye adlandırdığı köyleri ziyaret eder; bunların hepsinde birer Katolik kilisesi vardır.19 Adı geçen köylerden "Belgradi"nin 1521'de Belgrad fethinden getirilen tutsaklarla kurulan köy olduğu anlaşılmaktadır. Eğer "Caragi" Haraççı Köyü ise 1529 tarihli defterde Akçakoyunlu cemaatine ait bir Müslüman köyü olarak kaydedilmiştir. "Bosdari" ve "Obrani" köylerinin karşılığı bulunamadı. Geri kalan "Gorusane", "Pugliana" ve "Spartugumi" köyleri ise 1498 tarihli defterde Kendinar nâm-ı diğer Guruşan, Pulaya ve İspartikon adları ile kaydedilen köylerdir. Burada yaşayan ortakçıların isimleri Slavca kökenlidir. Bunların Katolik olması Dalmaçya kıyılarından ya da Hırvatistan'a yapılan akınlardan getirildiklerini gösterir.

Hıristiyan nüfusun kökenleri hakkında bir başka gösterge de bazılarının isimlerinin yanına eklenen doğum yerleridir. Bunların bir bölümü o tarihte Osmanlı sınırları içinde bulunan yerleşimlerdir: Rumeli'de Ağrıboz, Dömeke (Tessalya da Dhomokos), Drama, İzdin (Lamia), Limno, Ohri, Pelogone (Pelagonya), Üsküp, Yanina ve Anadolu'da yalnızca Kastamoni. Buralardan gelenler reaya arasında kaydedilmiş ya da bir ortakçı kızı ile evlenip bedel-i hizmet-i câriye ödeyip ortakçılara yazılmışlardır. Dışarıdan gelenler Engürüs, France gibi memleket adları, Ilovin, İvlah gibi millet adları ya da Belgrad gibi kent adı ile anılıp ortakçılar arasında kaydedilmişlerdir. Böylece tek tuk bazı kişilerin ya tutsak olarak ya da kendi istekleri ile gelmiş oldukları görünür. Ancak bunların sayısı tüm defter içinde yalnızca 25-30 kişi kadardır.

Hıristiyan köy sakinlerinin adlarından yola çıkarak kökenleri ve milliyetleri konusunda varsayımlara varmak birçok nedenden dolayı oldukça zordur. Öncelikle, bazı adlar tipik olarak Rum, Slav ya da Arnavut olmalarına rağmen, Dimitri, Yorgi ya da Mariya gibi bazı adlar da hemen her millet tarafından kullanılmaktadır. İkinci olarak Bizans'ın son döneminde, Balkanlar'daki karışıklıklar halkların daha da çok karışmasına neden olmuş, Arnavutlar ve

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Sırplar Mora'ya kadar inmiş, kıyılara İtalya'dan gelenler yerleştiği gibi yerli halkın bir kısmı da Katolikleşmiştir. Üçüncü olarak da sürgünden sonra köyler arasında, ya da sonradan yerleştirilen kişilerle yapılan evliliklerle nüfus daha da karışmış olmalıdır. Ayrıca onomastik çalışmaları henüz yeterince gelişmediğinden bu konuda yardımcı kaynak bulmak oldukça güç olmaktadır.

Bununla birlikte bir genel değerlendirme yapmaya çalışırsak 112 Hıristiyan köyünden 36'sında Rumca kökenli adların çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Bunlar genellikle Arnavutça ya da Latince kökenli isimlerle karışmıştır. Bu köyler Mora, Tessalya ve Güney Epir'den gelen tutsak ve sürgünlerle iskân edilmiş olmalıdır. Aynı biçimde en çok Arnavutça adın göründüğü 12 köyde Rumca ve Latince kökenli adlara sahip kişiler de bulunmaktaydı. Slavca isimlerin çoğunlukta olduğu 57 köyde ise Sırp, Boşnak, Hırvat, hatta Bulgar adlarını birbirinden ayırmak şimdilik bizim için olanaksızdır. Ancak bunların arasındaki Latince adlı köy nüfuslarının Dalmaçya, Hersek ve Hırvatistan kökenli Slavlardan oluşmuş olabileceği-ni düşünebiliriz. Bu isimler de yukarıda adı geçen 57 köyün 28'ine aittir. Geri kalan birkaç Hıristiyan köyünde ise şahıs adları herhangi bir sınıflandırmayı olanaksız kılacak derecede karışıktır.

Köy adlarından bir sonuç çıkarmak da aynı derecede zor, belki de olanaksızdır. Türkçe adlar fetihten sonraya ait olduğu gibi belli bir zümreye gönderme yapan adların da Sırf Gardan, Platice Arnavut, ya da Bosna Bahşayiş gibi- iskânla birlikte verilmiş olması olasıdır. Bir olasılıktan söz ediyoruz, çünkü bugünkü Maçka semtine adını veren Maçukat Köyü, adını Trabzon Maçka'sından (Maçukata) almakla birlikte burada 1498 tarihinde rastlanılan şahıs adları Sırpça ya da Arnavutça kökenlidir. Bizans dönemi adlarını koruyan Boğaz köylerine, örneğin Kalonagros'a (Büyükdere) Slovenler, Tarabya'ya Boşnaklar, İstinye'ye Türkler, Asomata'ya (Arnavutköy) Arnavutlar, Aya Foka'ya (Ortaköy) Slavlar yerleştirilmiştir. Aynı zamanda, Slavca kökenli Vebranka adını taşıyan köyde şahıs adlan Rumcadır.

Üsküdar dışında toplam 179 köyün 67'si Müsliimandır. Bu Müslüman köylerde hiç Hıristiyan yoktur. Ayrıca Küçük ve Büyük Çekmece kasabalarında birer "sürgünân-ı Müslümânân" cemaatı vardır; ancak bunların nereden geldikleri belirtilmemiştir. Geri kalan 110 Hıristiyan köyünde ise20 ortakçılar arasında az sayıda Müslümanlığı kabul etmiş, ancak statüsü değişmemiş kişiler ile buralarda yerleşmiş sipahi, yeniçeri, topçu gibi askeri sınıftan kimseler vardır. Hıristiyan ortakçı köylerinde ortakçılar zümresi içinde kaydolunan Müslümanların sayısı yalnızca 153'tür (yani toplamı 7,385 kişi olan Hıristiyan köyü ortakçı zümresinin %2'si kadar); ayrıca bunların bir kısmının dışarıdan gelip köyden bir ortakçı kızı (cariye) ile evlenerek yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Hıristiyan ortakçılar arasında Müslümanlığa geçiş döneminde olanlar bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Lagosira (Lagothira) köyünden Mariya duhter-i Gön'ün yanında "nıüslime şüdde adı Hasnâ imiş" derkenarı yazılmıştır. Mihal Burgos Köyü'nden "Aşık ve karısı Aişe"nin çocuklarının adları, hepsinin yanında Müslim (ya da müslime) şüdde" ibaresi yazılmış olmasına rağmen, Vurban, Hona ve Mariya olarak gösterilmiştir. Sinan Ağa Köyü'nden Alımed veled-i Abdullah ise, Prespe sürgünü İstanislava ile evlenmiştir; yetişkin oğullarının adı da Yovan'dır.

1498 tarihli tahrir defterinde nüfusu yalnızca Hıristiyan reayadan oluşan bir tek köy vardır: Kâğıthane Deresi'niıı Haliç'e vardığı yere yakın kurulan köprüden adını alan Cisr-i Despine Köyü. Burada 16 Hıristiyan ve bir Müslüman aile reisi bostancılıkla uğraşmaktadır. Hıristiyanların adları Rumca kökenlidir ve aralarında sürgünler vardır. Diğer reaya Hıristiyanlar ortakçı köylerinde sakindir. Bunların adlarının genellikle o köyde oturan ortakçılarla aynı kökenden olması aynı yerden geldiklerini, ancak yukarıda işaret edildiği üzere, tutsak edilmemiş olmalarından dolayı reaya statüsüne geçmiş olabileceklerini gösterir. Reayanın kadın ve çocuk sayısı her zaman verilmediğinden, vergilendirilen erkek sayısını toplanı olarak bulmuş olduğumuz ortalama hane boyu ile çarparak bunların tüm nüfusunun 1.300 kadar olduğunu hesaplıyoruz. Böylece 1498 tarihli tahrir defterinde kayıtlı toplam Hıristiyan sayısı 8.532'ye varmaktadır.

Doğal olarak Müslümanların arasında, ortakçılardan yeni Müslüman olmuş kişilerin dışında ortakçı yoktur. Müslümanların küçük bir bölümü Hıristiyan ortakçı köylerinde yerleşmişler, en önemli bölümü ise kendi köylerini kurmuşlardır. Hıristiyan köylerde yerleşen Müslümanlar iki grup halindedirler. Birinci grupta reayalar bulunmaktadırlar ki bunlar büyük bir olasılıkla kulluktan reayalığa geçmiş kişilerdir: Sık sık adlarının yanında "bin 'Abdullah" ya da "mu'tak-ı ..." (...'nın azatlısı) ibareleri görülür. İkinci grup ise askeri sınıf mensuplarıdır. İki zümrenin toplamı 258 kişidir; ancak her zaman ailelerin tüm fertleri kaydolunmanıştır. Bunların sürekli olarak köyde kalıp kalmadıkları da belli değildir. Vido Köyü'nde kayıtlı ve ortakçı kızı Yovana ile

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

evli yeniçeri emeklisi Hamza, bu köyün gerçekten .sakini olsa bile, Ağripça'da kayıtlı görülen padişah lalası Süleyman Ağa, Halkapınar'da Sinan Paşa biraderi Mevlânâ Ahmed Çelebi,21 İnos'taki Alaiyye Mirlivası vb bu köylerde mezra tasarrufunda olup öşürlerini Haslar kazasına verdikleri için burada kaydedilmişlerdir. Ortakçı köylerinde mezra tasarruf eden askeri zümreye bağlı olanlar arasında 15 yeniçeri, 7 sipahi ya da sipahi oğlu, 3 çavuş, bir iskele emini, bir muhtesib, iki hisar eri, bir top arabacısı ve birkaç diğer rütbeli kişi vardır. Bunlardan Bosna Bahşayiş Köyü'nde kayıtlı İskender yeniçerinin yanında şu derkenar vardır: "karye-i mezkûre kullarından imiş, yeniçeri olmuş."22

Müslüman köylerinin küçük bir bölümü defterde Hıristiyan köyleri arasında gösterilmiş, en önemli bölümü ise defterin sonunda ayn olarak kaydedilmiştir. İlk gruba girenlerin bir bölümünün sürgün oldukları belirtilmiştir. Bunlar, ortakçı kasabası olan Küçük ve Büyük Çekmece'de oturan kökeni belirtilmemiş sürgün zümreleri ile bir Müslüman reaya köyü olan İncüğez'deki Saruhan ve adı okunamayan başka bir yerin sürgünleridir. Şimdilik bu konuda yeterli bilgi sahibi olmamakla birlikte, bunların sürgün edilen Manisa yöresi Türkmenleri olduğunu varsayabiliriz. Otamışlu, Paşabeğlü ve Köstemerlü (Kuştimurlu?) köylerinin sakinleri ise reaya olarak kaydedilmiştir; ancak köy adalarından bunların da aşiret kökenli olabileceğini düşünebiliriz. Otamışlu, Yeni-il'deki (Sivas'ın güneyi Uzun Yayla) Beğdili oymağının bir obasıdır;23 Kuş-temür boyunun yeri de Orta Anadolu'da, Koçhisar Gölü'nün güneyi olan Eski-il olarak gösterilir.24 Ayrıca bu köyün reaya listesinin sonunda "Hâricdeıı müteferrik cemâ'at, zirâ'at iderler imiş" cümlesi eklenmiştir.

Muha Köyü reayası için defterde "Kadim re'âyâ imiş ihtiyarlarıyle İstanpol fethinden sonra gelüp temekkü etmişler ba'z sipahi ba'z elliciler imiş" deniliyor. Bunları Küçük ve Büyük Çekmece kasabalarında kaydedilen "be-ihtiyâr-ı hod-amed" zümresi gibi kendileri gelip yerleşen reaya grubuna alabiliriz. İncüğez Köyü'nün esas sakinleri de herhangi bir özelliklerini kaydedemediğimiz Müslüman reayadır.

Ortakçı köyleri arasında gösterilmiş olan Müslüman köylerinin üçüncü grubunu yeni Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu konumda beş köy vardır: Örneğin, İstinye Köyü'nde vergilendirilen 22 kişiden 8'inin veled-i Abdullah, 4'ünün mu'tak, birinin Çerkeş ve diğerlerinin çoğunun baba adlarının yeni Müslümanlara verilen Şirmerd, Hamza, Karaca gibi adlar olması bunların yeni İslamlaşmış bir zümre olduğunu gösteriyor. Bokluca Köyü kaydının başında şöyle bir ibare yer alır: "Mezkûre karyede mukaddema Ağacakoyunlu cemâ'atı mütemekkinlermiş, anlar fevt olub hemân ol taifeden bir kangi kalub sonradan ihtiyariyle ba'z kimesneler gelüb sipahiden ve gayriden temekkün etmişler". Gerçekten de bu köyde Ağçakoyunlu cemaatinden bir kişi ve ailesi, 3 veled-i Abdullah, 1 mu'tak, 3 yeniçeri, 2 sipahi oğlu, 1 mütevelli, köyün imamı ve askeri sınıfa ait birkaç ki namdadır. Sinan Ağa'da kaydedilen sekiz yetişkin erkek şunlardır: Ahmed veled-i Abdullah ve oğlu Yovan, Şirmerd veled-i Abdullah, Hoşkadem veled-i Abdullah, Sinan Ağa hadim, Bâli yeniçeri, Sinan yeniçeri ve Hasan'an ebnâ-i sipâhiyân. Diğer iki köyde de vergilendirilen kişilerin yansını veled-i Abdullah ve mu'taklar oluşturur.

Ali Beğ Köyü (Alibeyköy) Eyüp Vakfı'na bağlıdır, ancak bir kısım Müslüman reaya vergilerini miriye verir. Boğazkesen kalesi içinde sakin olan nüfus ise yeniçeri, sipahi ve büyük olasılıkla Müslüman olan bennâk-lardan oluşur; ancak sayıları kaydedilmemiştir.

Yukarıda saydığımız on bir köy ile Hıristiyan ortakçı köy ve kasabalarında yaşayan Müslümanlar ve Müslümanlığı kabul etmiş ortakçıların toplam sayısı 2.033'e varmaktadır.25

Geride 56 köy "Cemâ'at-ı ahbiye be-Akçakoyunlu ma'a min müte-mekkin tîhim" ibaresi altında kaydolunmuştur. Yani bunlar çadırlı cemaattir ve en büyük bölümünü Ağcakoyunlular oluşturur. Ağcakoyunlularm 15. yüzyılın sonunda Bozok (Yozgat) bölgesinden Azerbaycan'a göçtükleri bilinir.26 Bu durumda, bunların daha yukarıda görmüş olduğumuz Otamışlu ve Kuştimurlıı cemaatleri ile birlikte Karaman Beyliği'nin fethi ile Otlukbeli Savaşı arasında geçen dönemde (1467-1473) İstanbul çevresine sürgün edilmiş olmaları olasılığı büyüktür.

Bu 56 köy ve cemaatin yarısının ziraatle uğraştığı, yani yerleşik bir düzene geçmiş olduğu açıktır; çünkü çeşitli tahıllar ve sebze için öşür, bağ için mukataa verirler. Ancak diğer yarısı yalnız resm-i hâne ve resm-i ga-nem (koyun resmi) verir ve diğer köylerde olduğu gibi kişi adları karşısında tasarruf ettikleri mezralardan bahis yoktur. Bu köylerin bir bölümünde (7) "köyde öşürlerini sipahiye verirler" diye bir kayıt düşülmüş olduğundan, artık öşürden söz edilmediği düşünülebilir. Ancak Yazıcıoğlu Köyü'nde "zirâ'at etmezlermiş" ve İshak veled-i Sufi Hamza cemaatinde de "müsellem yerinde olurlar zirâ'at etmezlermiş" diye not düşülmüştür. Hacı Oruçbeğli Köyü'nün sakinlerinin de

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

"evvel cemi'i göçer konar ev" olduğu, sonradan bir bölümünün "oturağ olub" geri kalanın "göçer evlerden" olduğu belirtilip her grubun adları ayrı verilmektedir. Böylece, İstanbul çevresinde yerleştirilmiş olan Türkmen aşiretlerinin bir bölümünün 1498 tarihinde hâlâ göçebe olduğu anlaşılıyor.

Bu köylerin nüfusunun çoğunluğu Türkmen olmasına rağmen birçok köyde veled-i Abdullah ve mu'tak olan kişiler de vardır. Bunların arasın da bir tek köy, adından da anlaşılacağı gibi Azadlı Köyü, çoğunlukla azatlılardan oluşmuştur.

Kişi adlarına gönderme yapan köy ve cemaatlerde bu ad sahiplerinin köy sakinlerinin bir önceki nesline ait olduklarını görüyoruz. Delü Hacı Köyü'nde bir Mehmed veled-i Delü Hacı, 'İvaz Fakih Köyü'nde bir Ya'kub veled-i 'İvaz Fakih, Zekeriya Köyü'nde bir Veli veled-i Zekeriya vardır. Toplam 17 köy bu özelliği yansıtırken, bu köy ve cemaatlerin ancak bir nesil önce kurulmuş olduğu akla gelmektedir.

56 köyün son üçü Kürt köyü olarak tanımlanmıştır. Birincisi Danişmendlü Köyü'dür ve yanına düşürülen not şudur: "Kültlerdir, öte yakada A'yân gölünden sürgünler imiş, zirâ'at etmeyüb ticâret edüb ellerinde mezâriden nesne yoğmuş." İkincisi Depevirân'dır ve buna da: "Kürtler-dir, Anatoliden, Dokurcun adlu karye sürgünleri imiş" notu eklenmiştir. Üçüncüsü de Işıklı Köyü'dür ve yapılan açıklamada: "Kürtlerdir, Ab-ı sufiye'den sürülmüşlerdir" denmektedir. Her üçünde de bunların ziraat yapmayıp ticaretle uğraştıkları yazılıdır.

Erkek, kadın ve çocuk olarak tüm sakinleri yazılı olan bu köylerin toplam nüfusu 3,557 kişidir (bunların arasındaki üç Kürt köyünün nüfusu 382 kişidir). Böylece 1498 tarihli defterde toplam Müslüman reaya ve sürgün sayısı 5.590'a ulaşmaktadır. Bu durumda 15. yüzyılın sonunda Avrupa yakasında İstanbul çevresine fetihten sonra yerleştirilen nüfusun %60'ını Hıristiyan ve %40'ını Müslümanların oluşturduğu görülmektedir.

Özet olarak İstanbul çevresinin iskânı fetihten hemen sonra, hatta bü-yük bir olasılıkla İstanbul'un içinin iskânından önce başlamıştır diyebiliriz. İskân için öncelikle savaşlarda tutsak edilenler kullanılmış, böylece boş ve verimsiz kalan toprakların şenlenmesi için insan malzemesi bulunması yanı sıra, sefer ve akınlarda ele geçen büyük insan kitlelerini kullanma olanağı çıkmıştır. Bundan iki sonuç doğmuştur. Birinci olarak ortakçı denilen, toprağa bağlı bir kul sınıfi oluşmuş ve İstanbul çevresindeki iskân Hıristiyan ağırlıklı olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda buraya yerleştirilen nüfusun kökeni dönemin seferleriyle kimlik kazanmıştır. 1450'li yılların Sırbistan ve Mora seferleri ile 1460'lı yılların Arnavutluk ve Bosna seferleri bu iskânın insan malzemesini oluşturmuştur. 1470'li yılların başlarında ise Osmanlı-Akkoyunlu sınırındaki çatışmalar sırasında sürgün edilen Türkmen aşiretleri ve özellikle Ağcakoyunlular İstanbul çevresindeki nüfusu dengelemiş, ancak bunlar Müslüman olduklarından ortakçı olmayacakları için sürgün-reaya statüsünde sayılmışlardır.

İstanbul çevresinin iskânı 1470'li yılların ortalarında büyük ölçüde tamamlanmış olmalıdır. Bu tarihten sonra Tesalya'dan, Epir'den, belki Hersek'ten ve İyonya adalarından daha küçük boyutta sürgün getirilmiştir; ancak bu durum iskânın dokusunu büyük bir ölçüde değiştirmemiştir. Bilemediğimiz, bu iskânın kitle göçleri yanı sıra ya da onlardan sonra, padişahın payına düşen kölelerle peyder pey beslenip beslenmemiş olmasıdır. Ancak, 1498 sayımında, bazı ortakçılara çift yerine nakit vergi konulması o günün koşullarında toprağı işleme olanaklarının tükenmeye yüz tuttuğunu, dolayısıyla da iskân döneminin tamamlanmış olduğunu göstermektedir.

Son bir gözlem, iskânın önemli bir ölçüde sefer sonuçlanna bağlı kalmasına rağmen, İstanbul ve çevresi için ayn kıstasların kullanılmış olmasına dairdir. İstanbul'un içinde kentli nüfusun yerleştirilmesi -ki Foçalılar, Trabzonlular, Midillililer, Argoslular, Aksaraylılar bu kategoridendir- bu kıstaslardan biridir. Ancak 1540 ve 1545 İstanbul içi cizye tahrir defterlerinde Ortodoksların adlannın tümünün Rumca olması, 1498 tahrir defterinde ise İstanbul çevresindeki köylerde çoğunluk Slavca ve Arnavutça adların bulunması düşündürücüdür.

1498 İstanbul hasları tahririnden elde edebileceğimiz demografik bilgilere gelince, Hıristiyan ortakçı ve Müslüman sürgünlerin listeleri defterde şu biçimde gösterilmiştir:

Vukatin, veled-i Radivi çift
Miliça,zen-i o
Pelaş,veled-i o mücerred, baliğ, lenk
Bernardo, veled-i Vukatin çift
Orşova, zen-i o
Klara, duhter-i o se-sâle
Yorgo, veled-i Bogomil çift
Mila, zen-i o
Yelena, duhter-i o baliğe

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Luçiya, hvâher-i o yâzdeh-sâle
Margari, hvâher-i o çâr-sâle
Pave, birâder-i o se-sâle
Matiya, veled-i Radivi
İvladovika, zen-i o
'an sürgünân-ı İskender Paşa
Güre, veled-i o penç-sâle
Sebastiyan, birâder-i o şeş-sâle
İstarya , duhter-i o heft-sâle
Katerina, hvâher-i o dû-sâle
Mustafa, veled-i İbrahim
Suğra, zen-i o
Sinem, duhter-i o
Kuci, hvâher-i o
Tenzile, hvâher-i o
Musa, veled-i İbrahim
Züleyhâ, zen-i o
Mustafa, veled-i Musa
Elif, zen-i o
Burak, veled-i o
Gülpaşa, duhter-i o
Akkız, hâher-i o
Hüseyin, birâder-i Mustafa mücerred

Görüldüğü gibi verilen bilgiler, ortakçı ve sürgünlerde, ailenin tüm fertlerini, aralarındaki birinci derecede akrabalık ilişkilerini, yetişkin olmayanların yaşlarını (yalnız ortakçılarda) ve dolayısıyla hane sayısını belirtiyor. Örneğin listenin başında yer alan Vukatin ve Miliça'mn baliğ ve mücerred oğlu Pelaş (aynı zamanda topal olduğu belirtilmiştir) annesi ve babası ile aynı evde yaşar. Oysa evli ve üç yaşında bir kız babası olan diğer oğul Bernardo ayn yaşamaktadır. "O" yerine baba adının tekrarlanması hanenin ayrılmasına işaret etmektedir. Bu ayrılışa, ayrılan kişinin bir önceki yetişkin erkeğin biraderi olarak kaydedilmesi ile de işaret edilebilinir. İkinci bir örnekteki Mustafa veled-i İbrahim ve Musa veled-i İbrahim en büyük olasılıkla kardeştirler. Birincisinin aynı hanede oturan üç kızı vardır. Musa'nın çocukları ise ayrı yaşarlar. Bunlardan Mustafa evli ve biri erkek ikisi kız üç çocuk babasıdır; evli olmayan Hüseyin ise veled-i Musa yerine birâder-i Mustafa olarak gösterilmiştir. Birinci örneğe geri dönersek, arada Yorgo veled-i Bogomil ailesi girmesine rağmen, Matiya veled-i Radivi'nin, Vukatin'in kardeşi olması olasılığı vardır. Az rastlanan isimler ya da soyadlan kullanıldığı zaman kardeşlerin çoğu zaman dağınık olarak kaydedildiklerini saptayabiliyoruz. Hane sayımı konusunda karşılaştığımız zorluklardan biri, ara sıra küçük yaşta yetimlerin ve mücerred baliğelerin tek başlanna gösterilmeleridir. Kayıttaki ilişkiler doğrudan hane ve mekân ilişkisi olmayıp birinci derecede akrabalık ilişkisi olduğundan bu gibi kişilerin birinci derecede akrabaları yoksa bunlardan önce gelenlerle doğrudan bir ilişki kurmamız olanaksızdır. Ancak bunların tek başına da yaşayabilecekleri şüpheli olduğundan onları hane hesabımıza almadık. Buna karşı bivelerin (dulların) ve mücerredlerin gerçek anlamda ayrı bir hane oluşturabileceklerini kabul ettik.

Buradan hane sayısını ve hane başına kişi sayısını hesapladık. Bu hesabı iki şekilde yaptık: l) Her köyde yukarıda anlatılmış olduğu gibi saptadığımız gerçek hane başına ortalama kişi sayısı ve 2) vergilendirilen kişi başına (ki bunlar, sakat ve yaşlılar dışında yetişkin erkeklerdir) düşen kişi sayısı. Bu iki sayı birbirinin aynısı değildir; çünkü ayrıca çift, cizye gibi vergi ödeyen birden fazla kişinin (genellikle bir ailenin yetişkin oğulları) aynı evde yaşadığını görüyoruz. Dolayısıyla genellikle yalnızca vergi verenlerin sayısının kayıtlı olduğu tahrir defterlerinden toplanı nüfusu bulmak istediğimizde ancak bu ikinci sayı işimize yarayabilir.

Sonuç olarak tüm aile fertlerinin verilmiş olduğu ortakçı ve sürgün toplam olan 11.178 kişi üzerinden yaptığımız hesaplarda gerçek hane başına kişi sayısı ortalaması 3,10; vergilendirilmiş hane başına kişi sayısı 3,31 çıkmaktadır.

Bu önemli bir sonuçtur; çünkü bu konuda kuşkuların artmış olmasına rağmen bu oran şimdiye kadar hep 5 olarak uygulanıyordu. Ancak sorun bu sayıyı bulmamızı olanaklı kılan örneklemenin güvenilir ve genellemeye elverişli olup olmamasıdır. Toplam nüfusu 11.000'i aşan 160'tan fazla köyden oluşan örnek nicelik olarak yeterli sayılmasına karşın, ortakçı ve sürgün gibi demografik özellikleri olabilecek zümrelerle ilgili olması bazı kuşkuları doğurabilir. Bunun en iyi çaresi de bu zümrelerin demografik olarak dengeli olup olmadıklarını araştırmaktır.

Elimizdeki örneğin % 52,47'sini erkekler % 47,53'ünü kadınlar oluşturur.

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

Erkek sayısının biraz fazla olduğunu düşünerek az da olsa ayrıntıya girmeye çalıştık. Müslümanlarda bu fark biraz daha açılırken (% 53,36 erkek, %46,64 kadın), Hıristiyanlarda azalır (% 52,01 erkek, % 47,99 kadın). Yaş gruplarındaki oranlar araştırıldığında yetişkinlerin27 tüm nüfusa oranının % 59,40 olduğu görülür. O döneme ait benzer bir sayıyla karşı-laştıramadığımızdan, bu verinin kendi içinde bir değeri yoktur; ancak yetişkin kadınların tüm kadınlara oranın % 58,67, erkeklerin ise % 60,07 olduğunu, Müslümanlarda yetişkinlerin toplama oranlarının % 59,13 (kadınlarda % 58,06, erkeklerde % 60,05), Hıristiyanlarda ise % 59,54 (kadınlarda % 58,97, erkeklerde % 60,06) olduğunu gördüğümüzde, din ve yaş zümreleri arasındaki farkların çok küçük olduğunu ve dolayısıyla karşımıza her kesimiyle dengeli bir toplumun çıktığını görüyoruz. Eğer, bu topluluğun herhangi bir kesiminde, tutsaklık ya da sürgün koşullarından ya da başka herhangi bir nedenden meydana gelen bir dengesizlik olsaydı bu oranların herhangi birinde kendisini göstermesi gerekirdi.

Ancak bu zümrenin kendi içinde dengeli olmasına rağmen başka zümreleri sağlıklı bir biçimde temsil edememesi olasılığı vardır. Özellikle kırsal bir nüfus için bulduğumuz bu oran kentsel nüfus için de geçerli olur mu? Bizce, kentlerde mücerredlerin artmasıyla, bu oran olsa olsa daha düşük olabilir. Örneğimizde biraz daha büyük yerlerde, Küçük ve Büyük Çekmece'de bu oran 3,15 ve 2,83'e düşüyor. Aynı biçimde bu oranın yalnızca 15. yüzyılın sonuyla ve İstanbul çevresiyle sınırlı kalması için bir neden yoktur. Aynı geçinme ve sağlık koşullan içinde yaşayan topluluklarda da geçerli olmalıdır.

1498 tarihli Haslar kazası tahrir defteri daha birçok ipuçları verebilecek çok zengin bir kaynaktır. Ancak tarihsel demografi uzmanlarının katılımı ile yeni çalışmaların yapılması gerekir. Sonuç olarak bu yazı ilk yaklaşımın ürünüdür. Coğrafya, onomastik ve demografi konusunda defterin verilerinden yola çıkarak yapılacak daha birçok araştırma alanı bizleri beklemektedir,

Tablo
1. Yetişkin erkek ortakçı sayısı
2. Vergilendirilen yetişkin sayısı
3. Toplam erkek ortakçı sayısı
4. Yetişkin kadın ortakçı sayısı
5. Toplam kadın ortakçı sayısı
6. Toplam ortakçı sayısı
7. Ortakçı hanesi (ayrı gösterilen yetim ve baliğeler [yetişkin kızlar] hariç, ayrı gösterilen mücerred [bekâr] ve biveler [dullar] dahil)
8. Hane başına kişi sayısı
9. Vergilendirilen yetişkin erkek başına düşen kişi sayısı
10. Vergilendirilen reaya sayısı ([*] işaretli durumlarda toplam reaya sayısı söz konusudur)
11. Toplam reaya varsayımı (10 numaralı sütun x 3,31) (yaklaşık)
12. Genel toplam

Numarası italikle yazılmış köylerin nüfusu Müslüman diğerleri Hıristiyandır.

Köy Adı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1- Makrihorye	17	16	38	21	38	76	20	3,80	5,06	7	23	99
2- Mercan Ağa	2	2	4	2	6	10	2	5,00	5,00	10	33	43
3- Iskepasto	18	18	32	14	19	51	18	2,83	3,00	l	3	54
4- Planiç-i Rum	14	13	29	16	20	46	17	2,88	3,77	5	17	66
5- Aya Todore	12	11	26	14	23	49	14	3,50	4,45	3	10	59
6- Şeref Ağa	20	19	34	25	29	63	26	2,42	3,31	2	7	70
7- Efrisko	26	25	50	24	41	91	31	2,94	3,79	14	46	137
8- Nifoz	26	25	43	18	32	75	26	2,88	3,00	7	23	98
9- Vebranka	27	26	40	20	30	70	21	3,33	2,69	l	3	73
10- Ağripça, nâm-ı diğer Cühud Burgazı	39	38	64	38	60	124	40	3,10	3,26	14	46	170
11- Mustafa Paşa	13	11	21	13	19	40	17					

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.


```
2,35     4,00       -          -       40
12- Litroz          27         26      52      30      58      110     30      3,66
3,93     -          -          110
13- Avaso           28         26      51      16      33      84      21      4,00
3,23     16 *       -          100
14- Halkabınar      29         29      49      24      43      92      28      3,29
3,41     5          17         109
15- Karfe           28         28      44      35      56      100     34      2,94
3,57     7          23         123
16- Hacı            10         5       17      8       15      32      13      2,46
5,33     -          -          32
17- Kapuçu          5          5       9       7       10      19      7       2,71
3,80     -          -          19
18- Pandanoşa       22         22      38      15      35      73      18      4,05
3,32     4 *        -          77
19- Aypa            25         24      44      30      53      97      27      3,59
4,22     1          3          100
20- Mihal Burgazı   32         31      57      35      57      114     38
3,00     3,67       6          20      134
21- Sunkur Burgazı  30         28      55      27      50      105     29
3,62     3,75       14         46      151
22- Çekme-i Küçük   39         38      60      38      59      119      49
2,43     3,15       -          -       -
    a.y. Balıkçıyân            19      18      26      13      20      46      17
2,70     2,55       -          -       -
    a.y. Meremmetciyân         6       5       12      7       9       21      8
62       20         -          -       -
    a.y. Re'âyâ 14             13      -       -       -       -       -       -
13          40      -          -
    a.y. Sürgûnân-i            33      19       67     31      57      124     37
3,35     -          -          -       -
    müslümânân
    a.y. be-ihtiyâr-ı          6       6       -       -       -       -       -
-                   6          20      370
    hod-amed
23- Çekme-i Büzürk             54      52      73      50      71      144     58
2,48     2,83       -          -       -
    a.y. Meremmetçiyân         6       6       6       6       8       14      6
2,33     2,33       -          -       -
    a.y. Reaya      21         21      -       -       -       -       -       -
-        -          21         70
    a.y. Sürgûnân              9       8       19      9       16      35      11
3,18     -          -          -       -
    müslümânân
    a.y. be-ihtiyâr-ı          8       8       -       -       -       -       -
-        -          8          26      289
    hod-amed
24- Yalos           32         29      49      32      44      93      34      2,74
21       9          30         123
25- Kumburgaz       29         29      51      29      44      95      28      3,39
3,28     12         40         135
26- Hamokraniya     30         30      46      30      50      96      35      2,74
3,20     2          7          103
27- Sarantapiho     48         46      84      39      76      16      37      4,32
3,56     5          17         177
28- Ayorini         20         20      41      16      29      70      16      4,37
3,50      4         13         83
29- Lagothira       20         20      42      20      45      87      17      5,12
4,35     -          --          87
30- Pulaya          23         23      28      26      46      74      25      2,96
3,22     8          26         100
31- Kalikratya      38         35      51      40      57      108     41      2,63
3,09     5          17         -
    a.y. Balıkçıyân            6       6       9       7       9       18      7
2,57     3,00       -          --      143
32- Anarşo          22         22      34      16      30      64      17      3,76
2,90     23         76         140
33- Perastiyo       11         9       18      9       12      30      11      2,73
3,33     6          20         50
```

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

34- Sırf Gardan 16 15 28 11 19 47 14 3,36
3,36 2 7 54
35- Bosna Gardan 28 28 47 29 50 97 31
3,13 3,59 6 20 117
36- Terakatiyc 18 18 28 20 33 61 22 2,77
3,89 5 17 78
37- Ankurye 19 18 36 14 24 60 19 3,16
3,16 3 10 70
38- Amindos 19 17 24 16 25 49 14 3,5
2,88 4 13 62
39- İnekosya 21 19 31 20 32 63 20 3,15
3,32 5 17 80
40- Kalonero 13 10 20 13 20 40 16 2,50
3,08 5 17 57
41- Ammudheri 12 12 18 11 18 36 11 3,27
3,00 - - 36
42- Flori 35 32 56 33 62 118 35 3,37
3,69 2 7 125
43- Galatarya 25 28 56 29 57 11 33 3,42
4,52 3 10 123
44- Pinakidya 15 15 27 17 37 64 19 3,37
4,27 3 10 74
45- Ayastefanos 18 17 41 19 29 70 20 3,50
4,37 30 100 170
46- Aya Mama 15 14 24 15 32 56 18 3,11
4,00 l 3 59
47- Alomberto 39 32 71 26 54 125 39 3,20
3,79 - -- 125
48- Arnavud Despine 10 10 16 8 14 30 12
2,50 3,00 10 33 63
49- Cebeci 9 9 22 5 9 31 8 3,87
3,44 6 20 51
50- Müselleman, der 10 10 18 8 11 29 11
2,64 3,22 - - 29
muka-bele-i karye-i
Hacı Divâne
51- Müsellemân-ı 6 6 8 5 9 17 7
2,43 2,83 - - 17
diğer der nezd-i
Karye-i Müderris
52- Proliçe 22 20 31 10 21 52 22 2,36
2,36 - - 52
53- Zekeriya Burgas, 13 13 22 9 22 44 12
3,66 3,38 31* - 75
nâm-ı diğer İksastili
54- Petnehor 6 6 9 5 7 16 8 2,00
2,66 33 * - 49
55- Kemer Arnavud 4 4 10 5 9 19 4
4,75 4,75 31° - 50
56- Vido 7 7 9 5 8 17 7 2,43
2,43 - - 17
57- Fanar 17 17 26 13 20 46 19 2,42
2,71 l 3 49
58- Yoros 30 30 45 23 37 82 31 2,65
2,83 - - 82
59- Saruyar 5 5 13 5 9 22 7 3,14
4,40 9 30 53
60- Yovan 29 28 49 21 34 83 23 3,61
2,96 2 7 90
61-Trapeziç 12 11 23 14 23 46 18 2,55
4,18 l 3 49
62- Kalonağros 14 13 16 6 8 24 10 2,40
1,85 - - 24
63- Tarabya 8 8 9 7 14 23 8 2,88
2,88 6 20 43
64- Ligorye 17 17 33 13 28 61 18 3,39
3,59 2 7 68
65- İstanya - - - - - - - -
- 28 - 93

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

66- Asomato 21 19 32 16 30 62 17 3,65
3,26 - - -
a.y. re'âyâ 42 42 66 32 59 125 41 3,05
2,98 - - 187
67-Aya Foka 15 15 23 15 23 46 16 2,87
3,07 18* - 64
68- Beşiktaş 15 15 24 15 19 43 17 2,53
2,87 4* - 47
69- Maçukât 15 15 17 10 12 29 16 1,81
2,07 - - 29
70- Yenice Hâs 13 13 20 12 18 38 18 2,11
2,92 - - 37
71- Hâs der Kiremidlik 2 2 2 1 2 4 2
2,00 2,00 25 83 87
72- Cisr-i Despine - - - - - - -
- - 17 - 56
73- Müderris - - - - - - -
- 20 - 66
74- Platice Arnavud 21 21 36 17 36 72 20
3,60 3,43 7 23 95
75- Eymirin eş-şehir 26 26 52 20 34 86 25
3,44 3,31 2 7 93
be Boğazköy
76- Papuççu, nâm-ı 31 31 56 31 54 110 35
3,14 3,55 - - 110
diğer Çınar Binan
77- Bokluca - - - - - - - -
- 16 - 53
78- Emirahur - - - - - - - -
- 22 - 73
79- Ayazma 36 32 66 32 53 119 38 3,13
3,61 - - 119
80- Bosna Filibos 25 24 36 24 41 77 27
2,85 3,21 10 33 100
81- Arnavud Filibos 32 31 47 26 44 91 30
3,03 2,94 4 13 104
82- İskerto bâlâ 5 4 7 5 7 14 6
2,33 4,67 - 2 721
83- İskerto zir 14 14 17 11 18 35 12 2,92
2,69 - - 35
84-AyaYorgi 13 12 32 17 37 69 13 5,31
5,75 - - 69
85- Ispartikon 26 26 34 22 30 64 27 2,37
2,46 - - 64
86- Katakola 11 11 21 13 16 38 15 2,53
3,45 1 3 41
87- Yarıkburgos 8 8 17 9 13 30 10 3,0
3,75 7 23 53
88- Inos 25 20 43 22 40 83 28 2,96
4,15 7 23 106
89- Kidokasrı 19 19 34 19 33 67 20 3,35
3,53 - - 67
90- Kutak 9 8 16 9 14 30 9 3,33
3,75 2 7 37
91- Ayatoşa 7 7 16 7 12 28 9 3,11
4,00 13 43 71
92- Trekapolye 39 35 60 40 67 127 41 3,10
3,25 1 3 130
93- Kastalan 31 30 63 27 45 108 28 3,86
3,60 - - 108
94- Bosna Despine 8 8 12 8 10 22 10
2,2 2,75 4 13 35
95- Kalyos 27 25 41 23 45 86 27 3,19
3,44 3 10 96
96- Muha re'âyâ 25 25 36 - - - - -
- 25 - 83
97- Ağaçburgos 25 24 40 25 57 97 30 3,23
4,04 4 13 110
98- İskine 49 48 88 33 62 150 38 3,95

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

3,19 6 20 170
99- Karaağaç 22 21 42 23 45 87 25 3,48
4,14 9 30 117
100- Bosna Bahşayış 12 10 16 10 11 27 13
2,08 2,45 6 20 47
101- Kendinar, nâm-ı 26 24 35 23 34 69 26
2,65 2,65 11* - 84
diğer Guruşan
102- Yine Bosna 17 15 29 22 30 59 26 2,27
3,47 24* - 83
103- Papas Burgaz 28 26 41 25 40 81
26 3,12 3,12 15* - 96
104- Manaçekre 20 19 39 23 32 71 24 2,96
3,74 29 96 167
105- Aya Yani 10 8 15 12 20 35 15
2,58 4,37 - - 35
106- Delivne 23 21 45 20 38 83 26 3,19
3,95 17* - 100
107- Podimaniç 22 20 39 16 29 68 20 3,40
3,40 10 33 101
108- Manekşe 14 13 35 12 24 59 15 4,16
4,54 - - 59
109- Kamyenar 12 11 20 15 26 46 16
2,88 4,60 - - 46
110- Oklağlu Binbaşı 47 44 84 49 78 162 46
3,52 3,68 7 23 185
111- Kestaneli 20 17 30 13 26 56 19 2,95
3,29 - - 56
112- Halkalı 22 22 32 18 32 64 23 2,78
2,90 3 10 74
113- Incüğez, re'aya 97 97 155 - - - -
- - - -
a y. sürgünan-ı 25 23 48 22 39 87 28
3,11 3,78 - - -
Saruhan
a.y. sürgûnân-ı 14 12 23 13 17 40 20
2,00 3,33 - - 640
….likli
114- Otamışlı, nâm ı 26 26 41 - - - -
- - - 86
diğer Subaşı, re'ayâ
115- Paşabeğlü, re'ayâ 22 22 29 - - - -
- - - - 73
116- Köstemerlü, re'ayâ 16 16 20 - - - -
- - - - 53
117- Üsküdâr 8 7 9 9 15 24 10 2,4
3,43 l 3 -
a y Müselleman-ı 8 8 9 7 9 18 8
2,25 2,25 - - 45
118- Bosna Dikle 7 7 10 7 12 22 9
2,44 3,14 - - 22
119- Agasıyo (Aghatio)
120- Defterdar 'Ala'üddın
121- Ayaş Ağa
122- Kal'a i Boğazkesen
123- Ali Beğ, re'ayâ - 14 26 - - -
- - - - 46
124- Sinan Ağa, re'aya 8 8 - - - -
- - - - 26
125- Delü Hacı, 10 10 18 6 11 29 9 3,22
2,90 - - 29
Ağçakoyunlu
126- Ivaz Fakih, id 15 15 22 10 15 37 13
2,85 2,47 - - 37
127- lskumri, id 48 48 68 35 59 127 40
3,18 2,65 - - 127
128- Ormanlu, id 16 16 22 12 25 47 15
3,13 2,94 - - 47
129- Zekeriya, id 20 20 39 13 25 64 22

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

2,90 3,20 - - 64
130- Saru Hvace 16 16 22 10 24 46 14 3,29
2,87 - - 46
131- Gazi Ya'kuplu, 16 15 24 8 14 38 12
3,17 2,53 - - 38
Ağçakoyunlu
132- Hacı Oruçbeğli, 15 14 20 14 25 45 18
2,50 3.00 - - 45
nâm-ı diğer Pirinççiler, (Ağçak.)
a.y. Cemâ'at-ı 9 9 17 9 27 34 10
3,40 3,78 - - 34
Sağancılar
133- Kiteli 23 22 39 20 26 65 22 2,95
2,95 - - 65
134- Kara Ahmedlü 18 17 25 18 27 52 18
2,89 3,06 - - 52
135- Hacı Mihaliçlü 32 32 49 21 39 88 24
3,67 2,75 - - 88
136- Gökçeli 27 27 41 21 40 81 26 3,12
3,00 - - 81
137- Hacı Ödül 9 9 - - - - - -
- - - 30
138- Şamiler 22 22 31 20 34 65 21 3,10
2,95 - - 65
139-Ak Bıyıklı 27 27 38 15 29 67 25 2,68
2,48 - - 67
140- Azadlu 44 44 62 18 26 88 43 2,05
2,00 - - 88
141- Dere 16 16 26 15 27 53 19 2,79
3,31 - - 53
142- İkşenos 34 34 45 28 49 94 34 2,76
2,76 - - 94
143- Kaparak 22 22 39 18 34 73 21 3,48
3,32 - - 73
144- Tatarcuklar 23 23 49 25 47 96 24
4,00 4,17 - - 96
145- Deliklü Kaya 19 19 27 11 21 48 15
3,20 2,53 - - 48
146- Ömerlü 26 26 40 23 45 85 25 3,40
3,27 - - 85
147- Abdici 18 18 27 13 25 52 15 3,47
2,89 - - 52
148- Çakmaklu 18 18 31 15 24 55 18 3,06
3,06 - - 55
149- Hacı Emir üş-şehir 9 9 13 7 12 25
7 3,57 2,78 - - 25
be-Türk Eskice
150- Bahşayişlü 6 6 - - - - - -
- - - 20
151- Keşli 21 21 39 19 34 73 22 3,32
3,48 - - 73
152-Hacı Yusuf 23 23 28 15 19 47 17 2,76
2,04 - - 47
153- Gönüller 14 14 25 15 23 48 14 3,43
3,43 - - 48
154- Çingyarlü 23 23 37 23 38 75 25 3,00
3,26 - - 75
155- Hacı Yusuf, tâbi'i 5 5 10 6 11 21 8
2,63 4,20 - - 21
156- İzzüddinlü, 11 11 26 11 23 49 14
3,50 4,45 - - 49
cemâ'at-ı Şehri oğlanları
157- Kızılcalı 31 31 45 26 46 91 25 3,64
2,94 - - 91
158- Mezidlü 32 32 61 29 55 116 29 4,00
3,63 - - 116
159- Yukaru Kurtulmuş 12 12 22 16 24 46 18
2,56 1,50 - - 46
160- 'Isâçe 22 20 31 12 28 59 18 3,28

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

2,95	-	-	59						
161-Samahirli, tâbi'i			35	33	57	36	49	106	42
2,52	3,03	-	-	35					
Silivri									
162- İlbasan cemâ'at-ı			10	10	16	13	19	35	12
2,92	3,89	-	-	35					
Karamesuli									
163- Karakızlı cemâ'at-ı				9	9	14	5	13	27
8	3,38	3,00	-	-	27				
Gündüzlı									
164- Gökdepeli		20	20	35	23	37	72	23	3,13
3,60	-	-	72						
165- Kurtulmuşlar,			28	28	46	28	49	95	28
3,39	3,39	-	-	95					
tabi'-i Vize									
166- Dutoğlu		11	11	20	13	20	40	12	3,08
3,64	-	-	40						
167- Cemâ'at-ı Hacı		15	15	26	15	25	51	16	
3,19	3,4	-	-	51					
İlyas, tâbi'-i Vize									
168- Yazıcıoğlu		12	12	23	11	23	46	13	3,83
3,83	-	-	46						
169- Şadumanlı		13	13	28	14	21	49	15	3,27
3,77	-	-	49						
170- Cemâ'at-ı		11	11	18	8	18	36	9	4,00
3,27	-	-	36						
İshak veled-i Sufi Hamza									
171- Cemâ'at-ı		28	27	48	24	48	96	31	3,10
3,56	-	-	96						
Oğulbeğlü									
172- Cemâ'at-ı Hallaclü,				24	24	45	20	36	81
23	3,52	3,38	-	-	81				
tâbi'-i kaza-i Vize									
173- Cemât-ı Bârmecli			7	7	10	7	8	18	9
2,00	2,57	-	-	18					
174- Cemâ'at-ı		13	12	25	7	20	45	13	3,46
3,46	-	-	45						
Kırık Hacı									
175- Cemâ'at-ı		27	27	58	31	56	114	26	4,38
4,22	-	-	114						
Yassıyırân									
176- Cemâ'atı		11	11	15	9	12	27	15	1,80
2,45	-	-	27						
Uzuncalu									
177- Cemâ'at-ı Musa,			4	4	6	1	2	8	4
2,00	2,00	-	-	8					
veled-i Mustafa									
178- Danişmendlü,			58	58	103	51	67	170	51
3,33	2,93	-	-	170					
Kürtler									
179- Depeviran, Kürtler			29	29	61	28	46	107	32
3,34	3,69	-	-	107					
180- Işıklı, Kürtler			33	32	55	31	50	105	38
2,76	3,18	-	--	105					
TOPLAM	3523	3372	5865	3117	5313	11178	3607	3,10	3,31
-	-	14191							

NOTLAR

1 Ö. L. Barkan, "Osmanlı imparatorluğunda Toprak işçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı 1/2, Ekim 1939, s. 24-74; Sayı 1/2, (1940), s. 198-245; Sayı 1/4, (1940-1941), s. 397-477.
2 Defterin aslı Atatürk Kütüphanesi Mu'allim Cevdet yazmaları no.77'de. Bir fotokopisi ise Başbakanlık Arşivi'nde Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda no. 1086'da kaydedilmiştir,
3 Barkan bunların bir kısmını atlayarak 164 göstermiştir.
4 Bu kayıtlardan Üsküdar'da bir kalenin varlığı da ortaya çıkıyor. Aynı yerde (s. 135a) kasabanın çevresindeki mezraları eskiden "ebvâb-i kal'a kurbunda olan mahallenin ahâlisi zirâ'at iderlerimiş" dendiğine göre, kale dışı (dolayısıyla

Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software
http://www.foxitsoftware.com For evaluation only.

da kale içi) mahallelerin bulunduğu anlaşılıyor.
5 Aynı biçimde defterde Samahirli cemaatı için {tablo no 162) "tâbi'i Silivri", ve Hallaclü cemaatı için (no 173) "tâbi'i kaza-i Vize" deniliyor. Bu durumda defterin çevredeki ortakçıları ve sürgünleri içermek için kazanın sınırlarını aştığı ve bir idari birimin tahriri olmaktan çok bir özel statünün tahriri olduğu görülüyor Ancak, bunların dışında, çevrede başka ortakçı köyü bulunup bulunmadığını anlamak için, Silivri, Vize, Çatalca kazalarının tahrirlerine de bakmak gerek
6 Var olan harita ve diğer bilgileri değerlendirerek ve defterdeki sıralama mantığını yakalamaya çalışıp yeri bilinmeyenleri, bilinenlere göre yerleştirmeye çalışarak bir harita deneyi ilerde yapılacaktır.
7 3 Eylül 1540 tarihli. Fatih Sultan Mehmed Vakfı muhasebesinde (B.A. Tapu Tahrir no 210), Kaza-i Hâs başlığı altında 13 Rum mahallesi ve 290 hanesiyle Terkos kasabası ve 25 köy görünür. Bunların altısı Hıristiyan {306 hane), 18'i Müslüman (298 hane) ve bir tanesi haraptır. Bu köylerin adları ne 1498 Haslar kazası tahririnde ne de Fatih vakfiyesinde geçer. Gelirlerinden reaya köyü olduğu anlaşılır. Adları Slav kökenli olan 74 hanelik Bosna kâfiri köyü sürgün olmalıdır. Diğer Hıristiyan köyleri ve Terkos sâkinlerinin adları Rum kökenlidir.
8 Bunlar, Firuz Ağa Vakfı'na ait Ağasiyo (Aghathio, Barkan-Ayverdi'nin yayımladığı 1546 vakıf tahrir defterinde Elmasiyos diye geçer), ve Cenderecizâde Defterdar Mehmed Çelebi Vakfı'na ait Ayaş Ağa köyleridir. Ö. L. Barkan, E. H. Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) tarihli, İstanbul, 1970.
9 Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir No. 370.
10 Nihat Azamat yayını, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1992, s. 114.
11 Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks, Detroit, 1975, s. 243,
12 Critobuli Imbriotae Historiae, B 22, 2-3, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Berlin, 1983
13 a.y.,Cll,l
14 Taeschner yayını, l. Cilt, Leipzig 1951, s. 197.
15 Tursun Bey, Târîh-i Ebü'1-Feth,, yp. 62b, ed. Mertol Tulum, İstanbul, 1977.
16 Kritovulos, age, E. 12, 7.
17 "The policy of Mehmed II toward the Greek population of İstanbul and the Byzantine buildings of the city*, in Dumbarton Oaks Papers, 22-23/1969-1970, s. 229-249. Ancak kaynak gösterilmemiştir.
18 Karye-i Çiftlik tâbi'-i Vize, Karye-i Çakıllu ma'a enbiyalu, Karye-i Burçak tâbi'-i Vize, Karye-i Kiçi Köy nâm-ı diğer Doğancı Elvan (TT 370'den M. Tayyib Gökbilgin, XV-XVI asırlarda Edirne ve Paşa livası. Vakıflar, mülkler, mukataalar, İstanbul, 1952, s.432). Tahririn yapıldığı 1.529 bu köy halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen islamlaşma arada gerçekleşmiş olabilir.
19 Cedulini'nin raporu Vatikan arşivindedir "Visite delle chiese di Cotantinopoli", Arc-hivio Segerto Vaticano, Fondo Pio no 107, Arsengo'nun raporu, aynı yazmanın içinde yp. 107-112 arasındadır. Ayrıca bkz. Stephane Yerasimos, Leş voyageurs dans I'Empire ottoman, Ankara, TTK, 1991, s. 332-33.
20 Geri kalan iki köyden Defterdar 'Ala'üddin köyü boştur ve Ayaş Ağa köyü sakinleri hakkında bilgi verilmemiştir.
21 Bursa müftüsü Ahmed Paşa (öl. 1521). Hayatı için bkz. Şakaik-i Nu'maniye ve zeylleri, Cilt. l, İstanbul, 1989, s. 197.
22 Buna benzer bir durum Küçük Çekmece'de dul Maro'nun *mâder-i Mehmed Yeniçeri'an bölük İlyas habbaz" derkenarı ile kaydedilmesidir.
23 Bkz. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları, İstanbul, 1980, s. 300. 24 age, s. 179.
25 Hıristiyan reayada oluğu gibi sayı (sürgünler dışında) vergilendirilen erkek sayısının ortalama hane sayısıyla çarpılması sonucu bulunmuştur.
26 Sümer, age, s 156
27 Bunlar evli olanlar, mücerred, baliğe ya da bîve olarak kaydedilenlerdir. 13-14 yaşını aşan kişiler bu kategoriye gider. Bu yaşın altında olanların Hıristiyan ortakçılarda tek tek yaşı belirtilmiştir.